

Veselin DRAŠKOVIĆ

KLOKOTRIZACIJA TRANZICIJE

- 4. izmijenjeno i dopunjeno izdanje -

Podgorica, 2020.

PREDGOVOR ZA 4. IZDANJE

*Varietas delectat.
(Promjena je ugodna)*

Tri decenije sam istine, poruke i argumentovane kritike o deformacijama tranzicije, koje su sublimirano zapisane u ovoj zbirci eseja objavljivao i u raznim naučnim radovima i intervjuima. Ovo je knjiga namijenjena narodu i vlasti, za prepoznavanje negativnih pojava i njihovih nosilaca, kao i za eventualno otrežnjenje. Potrudio sam se da bude što razumljivija. Nije to bilo lako, s obzirom na razna ograničenja, među kojima su metaforičnost ponuđenog teksta, fenomenološka kritika i stručna terminologija. Sva prilagođavanja sam uradio u mjeri u kojoj sam to znao i mogao. Glavni cilj je bio da a) objektivno i ukratko analiziram dva nivoa krizne tranzicijske prakse: društveno-ekonomski i obrazovno-naučni i b) fenomenološki kritikujem odnarođenu vlast u tranzicijskom vremenu i prostoru, koja bi trebalo da bude samo servis naroda, kao i devijacije u oblasti visokog obrazovanja, koje su direktna posljedica činjenja i nečinjenja takve vlasti.

Postoje sveta mjesta, koja svi treba da poštuju. Čak i vlast. Njih niko nikad ne treba i ne smije da osporava, ponižava, uništava i zloupotrebljava znanje, institucije, slobodu, narod i crkvu.

Prethodno “**dogaćanje naroda**” (“anti-birokratska revolucija”) 1989. manifestovalo se preko organizovanih

masovnih okupljanja (mitinga). Njima je putem faktičkog puča srušena dotadašnja zakonita socijalistička vlast. Kombinacijom demagoškog populizma, ostrašćenog nacionalizma, egoističkih interesa i lažnih obećanja stvoreni su novi kultovi ličnosti, "elite", partijski totalitarizmi, ideologije, razvojne dogme i odgovarajuće "kulture" (neoliberalne, konzumerističke i dr.). Narodu su obećane liberalne reforme i promjene na bolje. Posljedice su poznate.

Za našu temu je bitno da od **urušavanja** nijesu bila pošteđena čak ni navedena sveta mjesta. Znanje je ignorirano, degradirano i potcjenjivano, narod je pljačkan, siromašio i raslojavao se, sloboda je ograničavana, institucije su (kao i državni resursi) zloupotrebjavane i porobljavane od individualnih izvora moći. Na kraju je došla na red crkva. Kao da je neko namjestio to pitanje kao probni balon za bahatu vlast i naizgled poltronski mentalitet trepeljivog naroda.

Beskrupuloznost, autokratija, despotija, „elitizam“, pohlepa i dugo trajanje su se pretvorili u servis za očuvanje vlasti i realizaciju povlašćenih privatnih interesa. Nasuprot dugoročnoj krizi, izraženom siromašenju, nezaposlenosti, klanskom biznisu, deficitu ekonomskog i institucionalnog razvoja, uzurpiranoj demokratiji, dominaciji privatnih i partijskih interesa nad opštim interesima, debilizaciji visokog obrazovanja, širenju socijalne patologije (organizovanog kriminala, sistemske korupcije, nepotizma, katastrofalne partijske i državne kadrovske politike, pohare državnih resursa, raspirivanja mržnje, nacionalizama i podjela i dr.) i posljedičnom masovnom nezadovoljstvu.

Erozija **autoriteta vođe** (kulta) nikad ne počinje naglo, odjednom, po automatizmu. Ona se polako i dugoročno priprema (i primjećuje), dok se paralelno stvaraju uslovi za promjene. U tome sam vođa ima važnu ulogu (njegova iracionalnost i političko sljepilo), iako toga on nije svjestan. Sjetimo se priče da svaki vladar pada onda kada osili... Dobro je kad o odlasku vođe ne odlučuju nemiri i revolucije, nego olovka, kao dio demokratske evolucije.

Novo „događanje naroda“ se dugo pripremalo. „Okidač“ za masovno nezadovoljstvo je bila *nepromišljena* odluka vlasti da usvoji sporni Zakon o slobodi vjeroispovijesti. Ali, mnogi drugi faktori takođe su uticali na (ne) očekivani rezultat na izborima. „Budite poučeni poukama pravde i ne zanemarujte bogove“ (*Discite iustitiam moriti et non temnere divos*).

Nijesam očekivao promjenu vlasti. Ne zbog sumnje u većinsku volju naroda, nego zbog navike i apatično izgubljenе nade u mogućе promjene. Zbog toga sam u prošlom izdanju ove knjige na koricama postavio Don Kihota, koji simbolizuje moje dugogodišnje, uporno i kritičko pisanje kao *uzaludnu borbu* s vjetrenjačama (vlastima). Nebitno, jer „*Knjige imaju svoju sudbinu*“ (*Habent sua fata liberi*). A oni koji su na vlasti često zaborave zašto su tamo i ko ih je izabrao.

Ova zbirka eseja se odnosi na sve države tranzicije. Ona može poslužiti za prepoznavanje kriznih i negativnih (često katastrofalnih) pojava, trendova, anomalija i ličnosti kod nas.

Poslije svih socijalističkih i postsocijalističkih muka, stradanja i nadanja, dogodila se velika promjena. Istorija nas je podsjetila da je ona, ipak, tok promjena. Za novu

promjenu pobjednici tvrde da znači slobodu, demokratiju i razvoj. To su za sada samo obećanja, koja tek treba da se pokažu i dokažu u praksi. Gubitnici tvrde da ova promjena znači povratak na staro. Ostaje nam da sačekamo i vidimo. Narod je, ipak, dokazao da vjekovne slobodarske tradicije niko ne može poništiti ni uništiti, da Crnogorci „*ne ljube lance*“! Bez obzira na obećanja i očekivanja, dokazana je poznata istina da su promjene jedina „*konstanta vremena*“.

Velika promjena o kojoj je riječ trebalo bi konačno da označi zakašnjeli početak demokratske i institucionalne tranzicije. Jer onaj formalni početak to nije bio. Pri tome se mora imati u vidu da kritikovani neoliberalizam ne treba povezivati sa instrumentalnim ciljevima (pogrešna teorija ili pogrešni politički zaključci), nego sa zagovaranjem i realizacijom uskih pojedinačnih interesa. Neoliberalizam je ideološku priču o slobodama pretvorio u njihovu suprotnost (alternativu).

Dugoročna, nesmjnjiva, nekontrolisana i neograničena vlast (sa slabom vladavinom prava) je uvijek plodno tlo za *alternativne institucije* i grabešku državu. Kad dođu u situaciju da dominiraju nad formalnim institucijama i zloupotrijebe ih u svoju korist, one ih porobljavaju, kao i državu, narod, demokratiju i sve oblasti društvenog života. One postaju novi (savremeni) društveni okovi. Zbog toga su alternativne institucije ključni faktor društvene i ekonomske krize. One su nezamislive u razvijenim državama.

Ovaj predgovor nije zakašnjeli i zloradi prigovor staroj vlasti, nego poruka i pouka svakoj novoj vlasti. Potrebno je izaći iz začaranog kruga laži, nepravdi, nasilja

i krize. Ne može se lako i brzo zamijeniti hibridni režim sa zarobljenim insitucijama, privilegijama i polarizacijama. Nalazimo li se na novom početku? Dolazi li istinska sloboda?

Trebaju nam djela a ne riječi. Treba nam odgovor na davno postavljeno (vječno otvoreno) pitanje pjesnika B. Miljkovića: *„Hoće li sloboda umeti da peva kao što su sužnji pevali o njoj“?*

PREDGOVOR ZA PRETHODNA IZDANJA

Ab imo pectore (Iz dna duše).

U ovim esejima se fenomenološki i kritički pokušava ukazati na evidentne i omasovljene negativne (kočione, destruktivne, anti-civilizacijske, vulgarizovane i primitivne) procese i tendencije u kriznom ambijentu savremenih tranzicijskih društava. Radi se uglavnom o sistemskim greškama i institucionalnim zatajivanjima, koji potiču od neprincipijelne i interesne primjene političkog načela glasačke mašinerije skoro u svim slojevima društva i na svim nivoima.

Problemi se dugo šire kao korov i ugrožavaju razvoj (društveni, ekonomski, institucionalni, naučni, obrazovni, kulturni, intelektualni, stvaralački, vrijednosni i dr.). Svaki sistem čine ljudi, koji bi trebalo da racionalno stvaraju, jačaju i usavršavaju jake i efikasne institucije (pravila ponašanja) i obezbjeđuju njihovu dosljednu i odgovornu primjenu. Posebno je to značajno kod svih oblika izbora. Dominacija namještenih i povlašćenih izbora u raznim oblastima i na raznim nivoima odlučivanja dovodi, pored ostalog, do gomilanja funkcija i koristi istih osoba i **negativne selekcije kadrova**. Na taj način se direktno negira institucionalni poredak.

Sve se mijenja (*"panta rei"*), pa i okruženje tranzicije. Ali, čini se da su problemi i pitanja dugo ostali isti, da se sporo i slabo rješavaju. U kontekstu dinamike civilizacijskih promjena, bilo bi normalno da se čak i na ista

(razvojna i druga) društvena pitanja daju drugačiji (savremeniji) odgovori. Nekih odgovora uopšte nema, a neki su pogrešni... Zašto? Umjesto odgovora, navešću riječi F. Perouxa: „*Konkurencija je sport koji ima svoja pravila i koji ne daje nikakav rezultat kad je partija unaprijed odlučena*“.

Rođen sam, odrastao, vaspitavan, obrazovan i radio u socijalizmu. Počeo sam da se bavim naučnim radom u periodu njegovog raspada. Napisao sam o tranziciji mnogo više nego što sam htio, jer je ona sve više skretala na mnoge stranputice. Zbog tog pisanja su me temeljno “zaobilazili”. To me nije pogađalo. Nijesam pisao da bi me nagrađivali ili uvažavali. Ne bih ni prihvatio nagradu od onih koje sam kritikovao. Samo sam želio da ostane zapisano drugačije Don Kihotovsko mišljenje (slobodno i kritičko). Poslije brojnih naučnih članaka i monografija, učinilo mi se da mogu (makar samo u naznakama i insertima) napisati ove kratke eseje u kojima ću opisati paradokslanu tranzicijsku stvarnost, preko paralele između dva viđena i doživljena fenomena: socijalističkog klokotrizma i post-socijalističke klokotrizacije.

Kako god se tumači socijalistički klokotrizam, ja sam se sjetio tog termina i njegovih “definicija” i iskoristio ga za naslov ovih eseja, uvodeći sličan ali novi termin “**klokotrizacija**”. Njime sam želio da označim jednu dominantnu i opštu tranzicijsku društvenu pojavu (proces) nasilja (institucionalnog i dr.) vladajuće manjine nad većinom naroda. Taj proces ima previše mjesta koji se mogu opravdano kritikovati. U tom smislu, ova zbirka eseja nije nastala zbog moje nostalgije za socijalizmom i/ili njegovim institucionalnim monizmom (**dirizmom**), nego zbog potrebe da se kritikuje svaki oblik dirizma, koji su se nastavljali jedan na drugi.

Da bih prednje uspio neutralno da uradim, želim da objasnim dvije nesporne činjenice. *Prvu*, da se nekadašnji klototrizam (kao pokret buntovnika protiv socijalističkog dirižizma) fenomenološki transformisao u klototrizaciju (kao sinonim za postsocijalistički proces dugoročnog **prodavanja magle** narodu: neoliberalne, kvazi-neoliberalne, partijske, ideološke i tajkunaške). *Drugu*, da dirižizam kao kvazi-institucionalni monizam ne potiče isključivo iz državnih (kolektivističkih) izvora, nego može poticati i iz privatnih (individuallističkih) izvora. Jasno je da su i jedan i drugi izvor rezultat sistemskog i institucionalnog **fijaska**, koji omogućuje **povlašćene izbore** i uzrokuje sve posljedice koje iz toga proizilaze.

Ove napomene su potrebne zbog eliminisanja rizika od moguće greške i eventualnih optužbi da sam možda (zlo)upotrijebio nekadašnji termin "klototrizam". Ne, nego sam samo metaforično i simbolično iskoristio svoje sjećanje na njega i modifikovao ga u klototrizaciju kao negativan tranzicijski fenomen, koji se zbog dugog roka trajanja pretvorio u proces. Radi boljeg razlikovanja starih klototrista (prodavaca magle - komunista) od novih, ove posljednje sam uslovno nazvao kvazi-klototristima.

Kroz ponuđene eseje sam pokušao da jasno i iz mnogih uglova osvjetlim nesumnjive **uzroke** tranzicijske krize, koja se vremenski produžava u nedogled, zbog reprodukcije kočionih faktora. Ukazao sam na potrebu prelaska sa riječi (obećanja) na djela, sa beskrajnih štetnih i jalovih diskusija i procesa na konkretne rezultate. Moja kritika nema nikakvu političku i ideološku pozadinu, nego samo naučne i ljudske motive.

Tranzicijsku kvazi-neoliberalnu “šok terapiju” prepoznao sam i označio kao retorički, plišani i pogrešan “revolucionarni” put, koji je forsirao individualne interese malog broja privilegovanih lica. Pri tome su žrtvovane i uništene mnoge tradicionalne vrijednosti, životni standard stanovništva, srednji sloj društva i privredna infrastruktura. Potpuno je ignorisan evolucionarni put razvoja, koji mora počivati na masovnim (kolektivnim) interesima (države i naroda), koji su suprotni interesima političkih partija, grupa i pojedinaca. Valjda je nesporno da u svakom društvu paralelno postoje nomenklaturni i narodni interesi i da njihov pretjerani jaz vodi društvo u krizu.

Sračunata pametovanja o prednjem nekih sveprisutnih “analitičara” u medijima najčešće su pogrešna i apologetska. Takav je npr. stav V. Gligorova u “Vijestima” (1.12.2017, s. 21) o navodnoj “sklonosti društvenih naučnika ka ideološkim objašnjenjima... Recimo, neoliberali su odgovorni za smanje-nje uloge države”. Navedeni autor je “zaboravio” da je neoliberalizam **zloupotrijebljena teorija**, koja je u globalnim i tranzicijskim relacijama vulgarno pretvorena u ideologiju (a ne obratno, da neko navodno *ideološki objašnjava neoliberalizam*). On je svjesno zamijenio teze, kao da ne zna da većina tzv. “društvenih naučnika” (kao i autor ovih redova) upotrebljava izraz kvazi-neoliberalizam, koji je **metafora** i **meta-fora** za veliku (tranzicijsku) prevaru naroda. Moj uvaženi kolega Ratko Božović predložio mi je da upotrijebim izraz “*metak-fora*”. Gligorov kao da nije čuo za “*grabešku državu*” i kao da ne zna ko je (is) koristio (zloupotrijebio) državne resurse i institucije.

Orkestrirana i programirana (kvazi-neoliberalna) **dogma** je glavni sastojak ideologije i da se ona često, uporno, sofisticirano, programirano i klopotristički “provlači” u medijima i svakodnevnom životu!

U ponuđenim esejima sam nastojao da zadovoljim kriterijume aktualnosti, kritičnosti, neutralnosti, zanimljivosti, relevantnosti, metaforičnosti, analitičnosti, konciznosti i jasnoće poruke. Za naziv knjige sam izabrao klokozitraciju kao dogmatsku, prevarantsku, anti-razvojnu i anti-civilizacijsku "formulu" za održavanje *statusa quo* u tranzicijskom društvu, privredi i društvenim naukama. Opšta i dugoročna kriza je samo njena logična posljedica.

Nobelovac E. Maskin je 2017. prilikom posjete državama Jugoistočne Evrope precizno poručio: "*Ako želite bolje rezultate, ulažite u obrazovanje*". Na žalost, svima je jasno da se drastično povećava broj primjera u kojima naučno zvanje nema pokriće u znanju, u kojima je nečija "nauka" – velika bruka, jer **plagijati** i **improvizacija** misteriozno zamjenjuju kreaciju. To doprinosi klokozitraciji (i pratećoj **debilizaciji**).

Prednje je moguće samo u rigidnim uslovima nametnute totalitarizacije svijesti, u kojima se **primitivizam pojedinaca** uzdiže do transa (koji je izazvan nekim umišljenim i lažnim „naučnim dostignućima“), pa se onda kombinovan sa sopstvenim iluzijama i kompleksima pretvara u opasnu i varljivu samouvjerenost i "moć", koja se povremeno i sračunato ukrašava bezvrijednim (jeftinim) medijskim, podaničkim i (najčešće lično) finansiranim hvalospjevima. Onda nepostojeći aplauzi uzaludno odzvanjaju u njihovim velikim moždanim šupljinama.

Svaki oblik totalitarizma (pa i neoliberalnog) je put koji vodi u ropstvo! Uostalom, uvijek sam neoliberalizam posmatrao kao kombinaciju suptilnog ropstva, obmanjujuće slobode i komedijaško-amoralne retorike, kao samovoljni izbor nevolja, koji vodi u organizovani haos i kontrolisanu (ko zna odakle sve!) destrukciju.

Klokotrizacija nije nastala niotkuda ni slučajno, nego u jednoj dobro koordinisanoj i sofisticiranoj kombinaciji globalnih i lokalnih interesa, u kojoj su pomiješani mnogi elementi i procesi: ekonomizacija, markretizacija, oligarhizacija, imperijalizacija, tehnologizacija, informatizacija, medijalizacija, neokolonizacija, deetatizacija, denacionalizacija, virtualizacija, menadžerizacija, kriminalizacija, plagijatzacija, improvizacija i dr. Sve to skupa vodi u opasan process *višestruke debilizacije*. Kome to treba da služi?!

Nadam se da će ovaj rukopis poslužiti kao dobar vodič za otkrivanje makar dijela **istine** i uočavanje nekih zamagljenih klokotrističkih linija, koje opasno egzistiraju u tranzicijskim društvima između prividnog i stvarnog, retoričkog i praktičnog, formalnog i suštinskog. Možda mi je nada nerealna, pa tražim nemoguće?!

Zahvaljujem se uvaženim recenzentima prva tri izdanja, univerzitetkim profesorima *Dragoljubu Stojanovu* iz Rijeke, *Radislavu Jovoviću* iz Podgorice, *Miomiru Jakšiću* iz Beograda i *Bagratu Yerznkyanu* iz Moskve.

Umjesto zahvalnosti, lektoru ui korektoru teksta, prijatelju i školskom drugu *Dragoljubu Njaku Nikčeviću* – samo gimnazijski pozdrav “*gaudeamus igitur*”. To će mu više značiti, kao i meni.

Ne nalazim odgovarajuće riječi zahvalnosti za pozitivne ocjene i podršku uvaženih čitalaca (uglavnom prijatelja i kolega), koje su mi slali od prijema ovog rukopisa (tri prethodna izdanja). Od svih tih pohvala su mi se pomiješala osjećanja prijatnosti i neprijatnosti. Srećan sam i zadovoljan kao čovjek i autor što je ovaj rukopis počeo da pokreće inspiracije čitalaca u pravcu otkrivanja istine.

Nadam se da su mi sve te lijepe, dobronamjerne i birane riječi (koje su priložene na kraju knjige) zasluženno upućene, da predstavljaju iskrenu podršku mojim kritičkim idejama, mislima, porukama i zaključcima. One možda mogu poslužiti budućim čitaocima kao savjet, jer sam ih i ja tako doživio... Ako ništa drugo, da istrajem na svojem kritičkom, pluralističkom i humanističkom putu... Iako sam svjestan da je on itekako donkihotovski.

Mnogi čitaoci prethodna tri izdanja su u ovim konciznim esejima prepoznali neke naše (lokalne i regionalne) nosioce klototricacije, a posebno neke “naučne oriđinale” i “elitne reformatore”. Iako mi to nije bio glavni cilj, jer sam opisao tranziciju u najširim relacijama – ne smeta mi... Naprotiv, mislim da će to povećati značaj ovih eseja. Još kad bi oni mogli pokrenuti institucionalnu akciju i popraviti iskrivljene svijesti i savjesti...

O, “*plameno Sunce nade*” (F.G. Lorca)!

MOTO

“Svi pričaju da nema pravde na zemlji.

Ali nje nema i više od toga!”

A. Puškin

Četrdeset pet godina su odjekivali:
sitno krali,
principe izdali
da bi vlast imali.

Sve su bile forme:
bratstvo-jedinstvo kao deviza,
palijativne reforme
i stalna kriza.

Šezdeset osma... godina demonstirana.
Čitav svijet je bio budan!
Ali, pokret studenata
bješe uzaludan.

Devedesete... rušenje socijalizma,
privilegije, nasilje i raslojavanje,
nove „elite“ i nova šizma:
nacionalno i socijalno odvajanje.

Uništiše nam miris lipa
reformatori jalovih govora,
lažni ljevičari bez principa,
kvazi-naučnici i pisci predgovora.

Ratovi, šverc i stalna kriza,
laži nazvane tranzicija,
ko bješe naprijed sad je iza,
sloboda i pravda postaje fikcija!

1. dio:

**KLOKOTRIZAM
I IDIOTIZAM**

KLOKOTRIZAM ILI REFORMIZAM

*Dogme prošlosti se ponavljaju
jer to odgovara kvazi-klokotristima.*

Klokotrizam se može tumačiti na više načina. Za njegovo razumijevanje je bitno da se on pojavio (i kod nas) u socijalizmu, kao ograničena, sporadična, intelektualna, avangardna, relativno simpatična i otvorena “duhovna radionica” (uglavnom umjetnička). Smatra se da su klokotristi (Adam Pusojić, Aleksandar Sekulić, Nikola Šindik, Ivan Rastegorac i drugi) eksperimentisali sa književnom formom u cilju nadilaženja pravila i estetskih normi umjetnosti. U tom smislu, Pusojić objašnjava: *“Odbacili smo sve kvazi slojeve koji se vezuju za umetnički čin: taštinu, nadmenost, gordost, surevnjivost, želeći da otkrijemo same nukleuse umetničkog bića i čina. Spojili smo reč za statično – situaciju i za mobilno – akciju i dobili kovanicu **situacija**... Bunili smo se protiv suštine sistema, terora i ukidanja sloboda... Klokotrizam je suza komunizma”*.

Zbog toga se, ipak, čini da je klokotrizam bio, s jedne strane, **prodavanje magle**, a s druge strane specifičan oblik umjetničke **kritike**, protesta i otpora, ne samo protiv svega što jeste ili liči na “kvazi”, nego i protiv tadašnjih vlasti, državnog, partijskog i institucionalnog nasilja i društvenih nepravdi.

Klokotrizam je nekad (1970-1980-ih) bio avangardna kritika: književna, umjetnička i šira duhovna “radionica”. To je bio bunt protiv socijalističkog **elitizma**, osuda zla,

ironija i kritika društvenog snobizma, prevare, limitiranja izbora... Nastao je kao anagram od stiha pjesnika Aca Sekulića: „**Klovnovi koji traju jer je beda večna**“. **“Izam”** je dodat da označi da se radi o suštini stvari, prekomjernosti ili dominaciji navedenih pojava. Neki misle da klokotrizam asocira na riječ „klokotanje“ (u stomaku, od gladi, ili u ustima – lupetanje). Moj kum, beogradski boem Vladan Jovović Konto ga je po birtijama stalno pominjao i nadahnutu objašnjavao kao „*nedefinisani pravac u umjetnosti i književnosti... nošenje mnogougaonih jaja da se dupe ne pocijepa... prodavanje M... za B...*“. Upravo to me inspirisalo da hipotetički shvatim da su komunisti i imperijalisti vječni, da su svi oni ustvari klokotristi, jer troše ne samo prema potrebama (*“carstvo nužnosti”*), nego mnogo iznad njih (*“carstvo slobode”*). Padalo mi je na pamet i da je klokotrizam protekcionizam manjine prema većini.

S obzirom na pjesmu Aca Sekulića „Majstori, majstori“, klokotrizam se može simbolički označiti kao „**majstorstvo klovnova**“. Kako god, klokotrizam je nedefinisana riječ sa jasnim značenjem i porukom. On se kao radionica ugasio, ali je kao pojava “prodavanja magle” ostao da živi u našoj svakodnevnoj stvarnosti, kao opasna i raširena pojava.

Po inerciji, kritičare su tada brzopleto prozvali “klokotristima”, iako su oni ustvari kritikovali one (klokotriste – prim. autora) koji su bili “**kvazi**”, koji su (narodu) prodavali “M” za “B”, sipali mu prašinu u oči raznim parolama, obećanjima i pričama o tzv. socijalističkim idealima. Primjećuje se određena terminološka nepreciznost, pa i zabuna, jer su kritičari (pripadnici klokotrizma) nazivani klokotristima. Jasno je da se prema navedenim definicijama klokotrizma i kritikovani komunisti uslovno

moгу nazvati kлокotristima. Bilo kako bilo, kлокotrizmu se nije pridavao veći značaj u socijalizmu i on se spontano ugasio, na isti način kako je i nastao.

Postoji, dakle, jasna kontradikcija u označavanju kлокotrista i kлокotrizma, posebno s aspekta “nošenja mnogougonaх jaja”. Jer, kлокotristima se mogu nazivati i oni koji su uočili “kлокotrizam” (kritičari nomenklature vlasti preko raznih performansa), ali i same “koke nosilje”. To može dovesti do zabune, koja je, ipak, više terminološka nego suštinska. Radi se o retoričkom pojednostavljanju kritičara i kritikovanih. Za naše eseje je bitno je da je kritikovan kлокotrizam kao socijalistički negativan fenomen.

Kлокotrizam kao palijativno “prodavanje magle” gnoseološki, ontološki, fenomenološki i (posebno) metaforički karakteriše i opšte procese globalizacije i tranzicije, ali i **specifične politike i ideologije**, kao što su imperijalizam, neboljševizam (u smislu: jedno pričati, drugo misliti, treće raditi) i neoliberalizam. Njihova dominacija neminovno i svuda je dovela do ozbiljnih društvenih poremećaja, destrukcija, manipulacija i kriza.

Upravo smo zbog svega toga taj univerzalni proces “prodavanja magle” u uslovima tranzicije, iz pijateta prema izvornim kлокotristima (kritičarima) hipotetički nazvali “kлокotrizacija”. U skladu s gore navedenim, kлокotrizacija se može posmatrati kao suza tranzicije.

KLOKOTRIZACIJA I NEOLIBERALIZACIJA

*Vječno se sjaje
heroji sa bronzanih bista,
liče kao jajetu jaje -
ideali klokostrista.*

Bez progresivnih promjena u praksi, ni jedna teorija ne može imati karakter reformske paradigme. Posebno kad se ona pretvori u svoju suprotnost (kvazi), kao što je slučaj s neoliberalizmom, koji je indoktrinirao mnoge države tranzicije. Svaka "klokostristička" promjena je nekonzistentna, nepoštena, nehumana, anahrona, manipulativna, anti-razvojna, anti-civilizacijska i demotivaciona. Ona direktno protivuriječi institucionalnim promjenama.

Na svim prostorima i nivoima tranzicijskog društva (po uzoru na globalizaciju) bujali su i taložili se razni oblici otvorenog i skrivenog **oportunističkog i sociopatološkog ponašanja**. Oni su proizilazili iz neodgovornih, haotičnih, pohlepnih, samovoljnih, nekompetentnih, autoritarnih i hegemonističkih načina vladanja izborima ljudi i nacionalnim resursima. Po uzoru na prošla socijalistička vremena i naslijeđene dirižističke navike, načini vladanja su paradoksalno pretvoreni u **elitističke zloupotrebe** javnih politika, manipulacije i afirmacije nametnutih i dirigovanih privilegija. Privilegovani manjinski hedonizam i bogaćenje...

Sve se to zakonito pretvorilo u moć, institucionalne i druge oblike nasilja i afirmaciju lobističkih i pokroviteljskih interesa.

Na taj način, eliminisana je mogućnost civilizacijskog prilagođavanja, jačanja i usavršavanja realnih institucionalnih promjena i reformi. Redukovani su svi oblici izbora, koji su vječita metafora za slobode. Stvoren je začarani (bezizlazni) anti-razvojni krug, koji je ruski "lijevi reformista" S.S. Šatalin nazvao „kvadraturom kruga”. On sadrži previše kočionih sistemskih elemenata i alternativnih institucionalnih mehanizama, koji u praksi obesmišljavaju sve navodne reforme i zadržavaju status quo. Sve se može mijenjati, ali teško kultura i mentalitet, posebno kad počivaju na klokotrističkom kultu ličnosti (reformatora, vođa, "spasitelja od kojih se kasnije treba spasavati" - V. Stevanović).

Klokotrizacija je oprobani metod za onemogućavanje realnih institucionalnih promjena, koje predstavljaju jedini mogući mehanizam za ograničavanje (kvazi-institucionalnog i drugog) **nasilja** i prelazak iz "poretka sa ograničenim u poredak sa otvorenim dostupom resursima" (D. North).

Propaganda bilo koje „apsolutne istine” uvijek je praćena otvorenom ili prikrivenom apologetikom, ideologizacijom, dogmatizacijom i totalitarizacijom. Ona ima cilj da "klokotristički" eliminiše djelovanje realnih institucija i stvara mitove, koji produžavaju pohotno, netržišno, privilegovano, rentijersko i bezgranično bogaćenje manjine na račun siromašenja većine. To je istorijski **ponavljajuća** determinanta (konstanta), ružna slika neshvatljive, demagoške i interesne priče, koja je retorički satkana u kratkom odgovoru Nikolaja Karamzina: "Kradu", na pitanje ruskih iseljenika na željezničkoj stanici u Parizu "Šta ima novo u Rusiji"? Ta zvonka riječ i danas objašnjava sva kvazi-neoliberalna, cinična, metafizička i sitnointeresna pojednostavljivanja navodne **ideološke borbe** između

liberalizma i protekcionizma, liberala i dirižista, kojima se ignoriše civilizacijska potreba **pluralizma** i **masovnosti** efikasnih vlasnika, sloboda, motivacije, preduzetništva, zaposlenosti itd.

Primitivna i grabeška (“klokotristička”) misija mogla se reprodukovati samo u uslovima **deficita** institucija, demokracije, vladavine prava i tradicija građanskog društva.

Konstantno se klokotristički objašnjava tranzicijska stvarnost, njeni problem i poroci. Kakve li ironije: nekađašnja “klokotristička” alternativa i kritika je supstituisana bukvalnim **klokotrističkim apsolutizmom!** Istorijske analogije nas uče da su beskonačne ljudske težnje da se pokori svijet uvijek neslavno gubile bitku od **konačnosti svih imperija**. Ako je suditi po tome, ne piše se dobro **primitivnoj pohlepi** kao „svetom” metafizičko-ekonomističkom gralu savremene civilizacije.

Što se mene tiče, uvijek bih rado mijenjao interesni globalizam za dobri stari kosmopolitizam. Jer, globalizacija je mnogo toga porodila i sahranila (Č. Čupić), obuhvatila i zanemarila, poništila i uništila, odredila i rasporedila, ogoljela i razboljela. Nova božanstva (tehnološka, ekonomska, politička i druga) nijesu oslobodila svijet od gladi, siromaštva, nejednakosti, nezaposlenosti, eksploatacije, alijenacije, zaostalosti, neznanja, fanatizma, terorizma, ekoloških katastrofa i sve češćih kriza. Nova i razumna alternativa se još ne nudi. Ona je kao ona Andrićeva knjiga - **otvorena zagonetka**.

Klokotrizacija je prisutna na svakom koraku, kao npr. kad neki ponavljači iz osnovne škole i nepismeni “reformisti” (gramatički i metodološki, sa mnogim kupljenim

diplomama) rukovode naukom, a u životu su pročitali samo dvije i po knjige. To znači da nikad nijesu ni jednu cijelu knjigu pročitali, nego polovično, na preskok. Ali su se dobro snašli, uklopili. Zna se i kako...

Klokotrizacija je provjereni metod (masovne) **debilizacije!**

PISANJE ILI ČUTANJE

Verba volant, scripta manet.

Jeste: *Silentium est aurem.* Ali: *Est difficillium se ipsum vincere... Vivere militare est...*

Za bavljenje naukom i njen razvoj potrebna je *Anima candida...* Uostalom: *Cogito, ergo sum... Dixi et salvovi animam meam.*

Istina i kritika su *Conditio sine qua non* društvenog razvoja. Pa ipak, *Non quis, sed quid...*

I pisanje je čutanje ako te niko ne čita!

Ali, pisanje je i kad se kopira (plagira). To je jedan od metoda debilizacije visokog školstva i društva i jedan od manira procesa klokotrizacije.

Samo rijetki čitaju članke koji su objavljeni u naučnim časopisima. Njihov tiraž je svega stotinjak primjeraka. Ne prodaju se, mogu se naći samo u rijetkim bibliotekama. Malo ko ih i traži, uglavnom zbog citiranja i "pregleda literature". Ogromna većina i ne zna da se tako nešto uopšte piše i objavljuje. A onda, prođe malo vremena pa neka "mudra analitička glava" napiše u dnevnim novinama ili izjavi na televiziji da kompletna akademska zajednica čuti! Ta i takva pogrešna i uopštena informacija onda postaje konstanta, jedna od tipičnih paušalnih vulgarizacija naše krizne stvarnosti.

Tačno je da postoje mnoga pitanja o kojima se u akademskoj zajednici priča (samo) u kuloarima. Te priče se često odnose na fenomenološku relaciju **nauka - bruka!** Neki autori, ipak, ponešto, ponegdje i ponekad naučno i kritički (na)pišu. Ali to pomenuti “analitičari” nikad ne registruju, da ne kažem (pro)čitaju! Međutim, neke akademske institucije i mnogi akademski građani zaista čute. Kao da nema nikakvih problema, masovnog urušavanja javnih dobara, degradacije kulture i obrazovanja, selektivne vladavine prava, netržišnog bogaćenja, širenja nejednakosti, alternativnih institucija... Kao da tranzicija nije beskonačni proces klokotrizacije s lošim rezultatima. Kao da demokratija nije „retorička fasada“, raslojavanje i siromašenje sve veće, kao i spoljno zaduživanje, nezaposlenost...

Postoji strah od zamjeranja za kritički i javno izgovoreni stav, ali i od (mogućeg) „razapinjanja“ (medijskog, političkog, partijskog i dr.).

Sitni interesi mogu zamagliti ljudski razum. I želju za pisanjem. Sigurnije je sebično čutati. Pisanjem se izaziva rizik od zaobilaženja i progona. Ali, bez šire kritičke javnosti nema promjene svijesti i ponašanja, jačanja reformi, demokratije i institucija.

Individualni kritički osvrti (kao i klokotrističke “situacije”) nemaju neku snagu, bivaju brzo zaboravljeni. Ali imaju nekog smisla. Kad bi oni mogli mijenjati svijet, svijest i savjest, možda ne bih prestajao da pišem. Pa zašto onda ovo uopšte pišem? Sigurno ne zbog dokazivanja, alibija ili rejtinga.

Svi pravi intelektualci treba da se potpišu iza intervjua Latinke Perović pod nazivom „*Ovo je humus u kojem uspevaju najgori*“.

Pisanje najčešće nije udruživanje, ali je (u manjoj ili većoj mjeri) – pridruživanje... Ali nije plodno ako je potpisivanje, npr. na poltronskim (zakašnjelim) podrškama i sl.

Čuo sam nekad negdje (i slažem se s tim) da je **naše samo ono što potrošimo**. Valjda zbog toga što ništa u grob ne nosimo. Dodao bih da je naše, ipak, i ono što ostavimo iza sebe. Izgrađeno ili (makar) napisano. Pod pretpostavkom da pisanje nije apologetično, apstraktno i dvosmisleno. Kao npr. kad se napiše da je broj privilegovanih svakim danom sve manji. Može se (pogrešno) protumačiti da se privilegije smanjuju. Ali nije, nego naprotiv: da se privilegije povećavaju i koncentrišu u rukama sve manjeg broja ljudi...

Apofatičnost tranzicijskih privreda i država u akademskoj literaturi se uglavnom povezuje s neefikasnim institucijama, neracionalnim ponašanjem individua, ne-normalnim finansijskim sistemom, nedovoljnom tržišnom disciplinom, nepostojanjem integralnog tržišta i sl. Uzroci se često traže u nekim uopštenim akademskim konstatacijama i elaboracijama. Ne zalazi se fenomenološki i etimološki u stvarne korijene problema, koji su vidljivi čak i golim okom. Oni su medijski prilično razobličeni.

Ali, uzaludnost je karakteristika **ironije sudbine**...

Akadska zajednica svojim ćutanjem (čast izuzeci-ma), nečinjenjem i činjenjem (dogmatskom deskripcijom i interesnom apologetikom) istupa kao **duhovni saučesnik** negativnosti (klokotrizacije) o kojima je riječ. To metaforično podsjeća na diskusiju ruskih ekonomista iz 1952. povodom izdavanja udžbenika iz političke ekonomije. Tada je „hazjain“ J.V. Staljin (kakav god da je bio) prednje nazvao „palamuđenjem“. Uzrok apologetike bio je strah.

Danas su uzroci sasvim drugi: demonsko bogaćenje, formiranje mrežnog uticaja i moći, očuvanje statusa quo, stvaranje pojedinih “gurua”, “doktora nauka” i “profesora” od – **mediokriteta**...

“Kud plovi ovaj brod kojim smo krenuli” ...

PROMJENE ILI KRIZA

*Lažu i (od)lažu jedni te isti –
klovnovi, debili i kvazi-klokovtristi...*

Savremene promjene, a posebno institucionalne, ekonomske i tehnološke sustižu jedna drugu. Mnogi fenomeni iz prošlosti nijesu objašnjeni. Posebno netržišna, interesna i anti-razvojna preraspodjela bogatstva raznim sofisticiranim metodama. To je glavni problem ekonomije i društva.

Teorijski i praktično je objašnjeno da se radi o igri s alternativnim i privilegovanim pravilima ponašanja, na terenu koji je monopolski nagnut na nečiju stranu, na kojem dominira oportunistički. To je suprotno institucionalnom ponašanju, pa se može nazvati oponašanjem. Oblikovanje i realizacija novih ideja je mukotrpan posao. Posebno u uslovima socijalnih, ekonomskih, razvojnih, tehnoloških, ideoloških, političkih, vjerskih i raznih drugih polarizacija, dogmi i kriza.

Većina ekonomista je zatečena činjenicom da se pozitivna ekonomija decenijama sve više diferencira, a normativna ekonomija sve više personificira. Zbog toga se širi jaz između ekonomske teorije i ekonomske politike. Savremeni ekonomisti se malo bave kritikom navedenog fenomena. Ona bi direktno bila u funkciji prevazilaženja pomenutog jaza, koji je najviše uzrokovan tradicionalnom dominacijom politike nad ekonomijom. Kako i zašto? Zbog nastojanja vladajućih nomenklatura da što više **kontrolišu** ekonomske procese.

Da li se zbog toga zvanično forsira kvazi-neoliberalizam?! Od stepena uključivanja ekonomske nauke u realne procese ekonomske stvarnosti direktno zavisi mijenjanje svijesti ljudi o značaju ekonomije, realnog preduzetništva i ekonomskih sloboda¹. **Dominacija politike nad ekonomijom** onemogućuje ne samo uticaj, nego i običnu translaciju mišljenja, ideja i hipoteza pozitivne ekonomije u normativnu. Pored motivacije i kontrole, limitiraju se ambicije i pokušaji širenja ekonomskog znanja. Eliminiraju se kreativna stvaralačka komunikacija, smanjuje se mogućnost prihvatanja progresivnih promjena, uzornih modela i civilizacijskih tekovina.

U teoriji i praksi postoje valjani odgovori na savremene izazove, probleme, protivurječnosti, pitanja i dileme u pogledu globalizacije, tranzicije, privatizacije, institucionalizacije, koncepcije privrednog rasta i razvoja i sl. Bez jakih institucija nije moguće otkrivati, ograničavati i kažnjavati mnoga skrivena, destruktivna i oportunistička ponašanja, kao ni ideološki i ekonomski zamagljenu suštinu mnogih anti-razvojnih pojava.

Razvoj se ne može zasnivati na skokovima, sociopatološkoj i oportunističkoj fenomenologiji, anti-civilizacijskim

---

¹ Ne smije se sputavati sloboda tržišnog (i drugog) izbora. Ali, sloboda izbora se mora realizovati samo uz sopstveni rizik i novac, u granicama moralnih kriterijuma, društvene odgovornosti, racionalnog ponašanje, institucionalnih standarda, zaštićenih i jasno specificiranih prava svojine i igre na terenu koji ne naginje na nečiju stranu. Tržište nije i ne smije biti suprotstavljeno slobodi, jer je ono jedan od njenih oblika i načina manifestacije. Kvazi-tržište (institucionalno deformisano i privilegovano) predstavlja suprotnost slobode i njenu kočnicu. Ono jača ograničenja i deformacije. Državna regulativa (formalne institucije) mora postojati, korigovati i sprečavati tržišne deformacije i forsirati inovacije.

i anti-humanim normama, protiv prirodnim antinomicama, dezinvestiranju, lažnoj retorici, blefovima, prevarama, nejednakostima, eksploataciji, jednostranostima, jednoumljima, monizmima, dominaciji, demotivaciji, deficitu demokratije i kulture, alternativnim institucijama...

Racionalan i održiv izbor razvojnog puta vrše vlade. One su pozvane, nadležne i dužne da otklone osnovne uzroke, koji su doveli do permanentne krize. Jedan od njih je pogrešan izbor prioriteta, u kojem su teleološki zamijenjeni ciljevi (izlazak iz krize, ekonomski rast, efikasnost) sredstvima (liberalizacija, privatizacija, demokratizacija i deregulacija). U vršenju toga izbora nije bilo niti ima dovoljno mjesta za znanje. Njega (kreativne) su u jakobinskom stilu zamijenile svakojače improvizacije. Na svim nivoima, a posebno u dijelu negativne selekcije kadrova. Čak i u oblasti nauke! Zbog toga se ne uvažava nauka u nekim sredinama, gledano npr. preko ulaganja u nju, stvarnih (a ne lažnih) autorskih referenci, citiranosti i drugih pokazatelja.

Znanje je jedini neograničeni resurs, stvaralački potencijal, najbolji i najsigurniji faktor (put) izlaska iz krize i traženja alternativnih puteva društveno-ekonomskog razvoja. Kad se na bilo kojem obrazovnom nivou, a posebno naučnom dozvoli debilizacija, onda se ona kao korov širi i u tom i u svim drugim podsistemima društva. To produbljuje krizu i odlaže razvoj.

Da li **zaglupljivanje** (naroda) nekome odgovara?!

PRIVIDNO I STVARNO

*Manjina hoće
da većina kľokće!*

U većini postsocijalističkih država već dugo traju dva paralelna procesa s međusobno uslovljenim negativnim predznakom: tranzicija i kriza. Na paradoksalan i realan način. Paradoksalan, jer se stalno vode jalove diskusije o nametnutoj dilemi, besmislenoj i golim okom vidljivoj – **neoliberalizam** (kao institucionalni monizam) ili **institucionalni pluralizam**? U ekonomskoj stvarnosti većine tih država nema ni jednog ni drugog. Zašto? Jer su supstituisani kvazi-neoliberalizmom kao zloupotrebom institucija i nasiljem nad njima. Realan, jer se u kriznoj praksi uporno ignorišu uzorni modeli razvijenih država (teorijski i praktični).

Kao zvanična ekonomska politika figurira (navodno) neoliberalna, a u stvari je – kvazi-neoliberalna. O svemu monopolski odlučuju jake državne (partijske) strukture i uski lobistički krugovi oko njih. Oni na primitivan i **netržišni** način kontrolišu sve što miriše na tržišne transakcije. Preko “klokotrističke” i „jatačke” ekonomije.

Sve jalove, apologetske, monističke i neracionalne retorike i favorizovanja “tržišnog” regulisanja su praćeni mitologizacijom, ideologizacijom, dogmatizacijom, politizacijom, vulgarizacijom, monopolizacijom, eksploatacijom i kvazi-institucionalizacijom. To su poluge kvazi-neoliberalnih reformi, koje sadrže društveni, politički

i ekonomski klokotrizam. On se u praksi surovo manifestovao primjenom dvojnih standarda prema bogatoj manjini i siromašnoj većini, iluzionističkim laviranjem između mita i stvarnosti, individualizma i institucionalizma, u cilju preraspodjele nacionalnih bogatstava i ostvarivanja ogromnih **nelegitimnih koristi**.

Sofistička zamjena teza i sofisticirana kvazi-neoliberalna retorika i praksa iznjedrili su originalne metode organizovanog korišćenja privilegija: sociopatološki kočioni mehanizam, diktat novokomponovanih bogataša, institucionalni nihilizam, **prihvatizaciju**, jatačku ekonomiju i protekcionizam prema sopstvenom narodu (moji izrazi). Njihova misija se nastavlja u uslovima redukovanoj tržišta i „preduzetništva“ zasnovanog na grabljenju državne imovine i reprodukciji netržišno stečenog bogatstva.

Tržište (posebno integralno), konkurencija i preduzetništvo su samo fiktivne i misaone imenice. U praksi caruje netržišno bogaćenje i jačanje moći monopola i nomeklatura. Usko i visoko interesni individualizam limitira i uništava rad kao ključni proizvodni faktor, ignoriše i potcjenjuje znanje, motivaciju i preduzetničku inicijativu. Priča o efikasnim vlasnicima svela se na insert zvani **monopolsko rentijerstvo** (bez granica). Bez proizvodnje i zaposlenosti nije moguć privredni oporavak. Stalno zaduživanje, nepredvidivost dejstava vlasti i porast siromaštva su posljedice nekonzistentnih strategija. Sjetimo se da su svojinske promjene kreirali tzv. „reformatori“, koji su sproveli „**prihvatizaciju**“, a pri tome nijesu znali (ni razlikovali) šta su svojinski odnosi, svojina, svojinska prava i svojinska ovlašćenja.

Pored znanja, reda, rada, institucija, vladavine prava, vremena, sredstava i posvećenosti, radikalne reforme zahtijevaju promjenu svijesti i ponašanja. A ne podobnost. Šta znači npr. retorika o deficitu kadrova u uslovima dominacije partijskog zapošljavanja i negativne selekcije? Skoro sve je namješteno, od zapošljavanja, preko projekata do poslova. Novac se isisava iz realnog sektora privrede. Proces pretvaranja kapitala u imovinu je uvijek **destruktivan**, po privredu i društvo. Spas je u znanju, pluralističkim, razvijenim i efikasnim formalnim i neformalnim institucijama. Vjerovatno će nekad institucionalni kanoni kanalisati i pobijediti anti-institucionalne. Ali, ne može se vratiti izgubljeno.

Negativno selektovana kadrovska struktura i demagoške partijske lozinke nemaju mehanizme reformske regulacije i realizacije. One samo stvaraju magloviti, netransparentni, interesni i korumpirani teren, nagnut na stranu privilegovanih pojedinaca i grupa, u uslovima deficita i suficita **na pogrešnim stranama** (na kojima ne bi smjeli postojati), u kojima se strogost zakona (pravne države) uporno zamjenjuje njihovim **zaobilaženjem**. Piramida vrijednosti se (davno) preokrenula. Zamijenili su mjesta ideali i poroci, vrline i mane, intelektualne i partijske elite, znanje i imanje, moć i nemoć, kreacija i imitacija. Produžava se apatično gledanje iste slike i slušanje iste priče, u kojima nedostaje svijest o razlici između prividnog i stvarnog.

Postoji li granica između njih!? Je li vidljiva, ili je i ona postala privid? I to je moguće u uslovima velikih i dugih stradanja i nadanja. Na njima se ne može zasnivati bolji život. Postalo je nerealno preživjeti od realne plate.

Postoji velika razlika između „konjanika“ i podanika. Između njih je **uništeni srednji sloj**, nekad glavni razvojni resurs...

Kad je “progovorio” kvazi-neoliberalni pakao, shvatio se da je socijalizam bio (makar institucionalan i metaforičan) raj. Srednji sloj je obesmišljen. Preko inflacije diploma, pošteno i teško stečene diplome su masovno izjednačene sa trivijalnim, olako stečenim ili kupljenim diplomama... Sistematskom **inverzijom vrijednosti** su mnogi dobili nezasluzene položaje i privilegije. Unikalno, paradoksalno i neshvatljivo. Klokotristički forsaž i pejzaž. Matrica bezumlja...

Partijski klokotrizam je iznjedrio ekonomski klokotrizam, a ovaj je porodio društveni klokotrizam. Tako je jedna filozofsko-kritička apstrakcija, fantazija i sprdnja pretočena u stvarnost! Stvoren je moćni i realni proces klokotrizacije, koji je zakonito uslovio **razvojni nemoć**.

Pod uticajem institucija totalne kontrole, metodom čipizacije, ljudi su se navikli na ništavilo, ispiranje svijesti i razne ideologizacije, dogmatizacije i tautologizacije svakodnevnog života.

Interesni kvazi-neoliberalizam je stvarnost, a prosvijećeni konzervativizam je postao privid i ideal...

KOMUNISTI I KLOKOTRISTI

*Presvučke se komunisti
i postuče kvazi-klokotristi.*

Sličnost između socijalističkog i postsocijalističkog društva su komunisti i klokotristi. I jedni i drugi imaju partijsku pripadnost, troše prema nezasićenim potrebama, došli su na vlast (i dugo se održali) preko obećanja, monopolišu istinom, koriste privilegije, razvojno su iracionalni i društveno manipulativni, vladaju pomoću alternativnih institucija, floskula, proizvoljnosti, blefova, fiktivnosti, parola, paradoksalnosti, laži i neoboljševizma. Čak im je i rezultat isti: masovna tragika uvrijeđenih, ojađenih, osiromašenih i poniženih. I jedni i drugi „*vode radničku klasu u raj*“ (nerad, nezaposlenost i permanentnu krizu). Taj „raj“ je u dobroj mjeri imanentan pripadajućem (genetskom, georgafskom i običajnom) mentalitetu i vakuumiranom društvu.

Poslije nabrojanih analogija, ispada da između komunisti i kvazi-klokotrista nema bitnih razlika, osim u roku trajanja i stepenu bogatstva i privilegija. Razvoj zahtijeva znanje, rad, red, disciplinu i poredak (institucionalni, pluralistički, civilizacijski, moralni, nomenklaturni). Klokotrizacija je dio kvazi-neoliberalne ideologije anti-razvojnog, nehumanog, elitističkog, totalitarističkog i rušilačkog poretka, koji podrazumijeva odgovarajuće oblike netržišnog ekonomskog ponašanja i kvazi-institucionalne prisile.

Sloboda i liberalne ideje nijesu bile toliko zapostavljane u socijalizmu. V. Čerčil je pisao: „*Ko u mladosti nije bio liberal, taj nema srca*“. Produžetak je otrežnjujući: „*Ko u zrelosti nije postao konzervativan – taj nema uma*“. Mogu se tu dodati savjest, vaspitanje i kultura.

Nije dovoljno da bude dobro samo rijetkim pojedincima. Treba se okrenuti oko sebe. Nije poželjna demagogija tipa „*sve je dobro, jer može biti još gore*“. Mora se shvatati i znati kako i šta treba raditi da bi bilo dobro. A ne samo obećavati. Ali, uloga obećanja u istoriji uvijek je bila veoma značajna. Vrijeme je ne samo u pjesmi („*svi smo mi berači zvijezda*“), nego i u stvarnosti **pomodrelo** od čekanja (realnih promjena).

Kad se redukuje izbor, princip alternativnosti kao razvojni imperativ zamjenjuje se alternativnim institucijama. Konflikt između povlašćene individualnosti i razvlašćene socijalnosti dominantno je obilježio konture tranzicijske ere s formalizmom i apologetikom kao bitnim atributima postsavremenosti. Nad njom se nadvio krizni globalistički, geoekonomski i geopolitički plašt, koji vodi u **savremeno ropstvo** (dužničko, ekonomsko, institucionalno, ideološko, partijsko, teritorijalno, političko, resursno i dr.). Eh, taj prorok Friedrich August von Hayek... Adaptaciju ne dozvoljavaju kvazi-elite. Transformisane u kartel, one održavaju vlast i društvenu ravnotežu utožanjem partijskih koalicija i nametanjem pravila ponašanja. Država je pretvorena u političku mašinu i lidera masa (poistovjećena s novim „elitama“ i pomognuta nomenklaturnim slugama, lobistima i apologetama). Poslije pljačke privrede i naroda, život je pretvoren u preživljavanje. Znanje je podređeno neznanju, novcu i (lažnim) autoritetima. Nastupila je kriza mentalnosti i društvenih

odnosa, apatija ambicija. Usporena je dinamika institucionalnih i demokratskih promjena. Širi se jaz između ličnog i društvenog, stvarnog i prividnog, ograničavajućeg i očaravajućeg, održivog i kriznog, stvaralačkog i neefikasnog, pluralističkog i monističkog, civilizacijskog i despotskog.

POLITIKA I SUDBINA

*Paradoks je da neoliberalizam tobože forsira slobode
a sumnja u demokratiju kao vladavinu većine!*

Politika je aktivnost ljudi u cilju stvaranja, sprovođenja i/ ili mijenjaja pravila prema kojima funkcionišu ljudi u pojedinim oblastima. To je proces sa protivurječnim i paradoksalnim rezultatima. Naglasak na pravilima potencira institucionalni značaj i karakter politike (regulatorski, koordinatorski, medijatorski, stimulatorski, limitatorski...).

Politika je izjava volja i sporazum, koji kanališe razmišljanja aktera u procesu odlučivanja. Ona generiše stavove, principe i kriterijume ponašanja, koji služe za usmjeravanje procesa odlučivanja prema realizaciji postavljenih ciljeva. Ona se odnosi na pravila (procedure) umijeća vladanja, vođenja javnih poslova i upravljanja resursima.

Odlučivanje je primarni aparat i faktor uticaja na društvene promjene. Ono djeluje u skladu sa zadacima i potrebama konkretne situacije. Politika uvijek ima cilj da u društvu ili nekom njegovom podsistemu uspostavi određeni poredak, koji funkcioniše na bazi društvenog konsenzusa, bez obzira ima li on pluralistički (institucija, interesa, partije, demokratije) ili monistički karakter (centralizacija, totalna kontrola, interesne privilegije).

Politika je direktno povezana s ideologijom kao sistemom ideja (filozofskih, društvenih, političkih, moralnih, religioznih, partijskih i dr.), koje zastupaju pojedinci i grupe. Ta sinergija omogućuje uspostavljanje određenih kolektivnih shvatanja preko systemske demokratije ili totalitarizma. Pri tome je veoma bitan uticaj institucionalnih mehanizama (formalnih, neformalnih i alternativnih), koji imaju zadatak da regulišu odnose između fizičkih i pravnih lica i suštinski omogućuju **kontrolu kontrolora** (rukovodstva).

Političke metafore preko specifičnog partijskog inženjeringa stvaraju lančanu simbiozu laži, nepravde, manipulacije, korupcije, kriminala, otimačine, zloupotrebe, licemerja, cinizma, mitologije, kulta, neodgovornosti, sebičnosti, socijalne patologije, osionosti... i još puno drugih negativnih manifestacija. Navedena simbioza se ponaša **kameleonski** u svojem korišćenju ideologije, partijskih (o) znaka, volje glasača, identitetske simbolike i sl. Ona stvara **suprotnosti** između hedonističko-privilegovanog individualizma i obespravljene masovnosti, fiktivnog pluralizma i realnog kvazi-monizma, nepregledne i anti-razvojne **stranputice** (urušavanja nacionalnih resursa) i blagostanja naroda, kulturnog i institucionalnog okruženja, racionalnog ponašanja i kriznog društvenog ambijenta.

Zašto? Zbog toga što se "stvaralačko rušenje" (J. Šumpeter) zamjenjuje rušilačkim „stvaranjem“ kao pogubnom individualističkom alternativom.

U narodu se kaže da je politika kurva, jer je puna prazne retorike, lažnih obećanja, vještine manipulacije, vulgarizovanja ideja i činjenica, demagogije, netransparentnosti itd. Funkcionalno polje politike nalazi se u

zamagljenim, imaginarnim grnicama, između vidljivog i nevidljivog, realnog i nerealnog, racionalnog i iracionalnog, formalnog i suštinskog, interesnog i altruističkog. Vječni, neopipljivi, nedodirljivi i nevidljivi (ali lako objašnjivi) zakoni **interesa** determinišu moć, zavisnost, ucjenu, dominaciju, diktat, dvojne aršine, selektivnost, ljudsko mišljenje i ponašanje, pokorno jednoumlje. Sve to protivuriječi slobodoumlju, znanju i poštenju, polarizuje (zloupotrijebljenu) državu i (osiromašeno) društvo, plutokratiju i demokratiju, elitistički hedonizam i masovno preživljavanje.

Uticaj političkih procesa ne smije direktno i rentno-orijentisano da se odražava na razvojne ekonomske politike i procese. Politika ne smije biti **sudbina** i **privilegija**, nego oblast postizanja prvenstveno **kolektivnih** ciljeva, iz kojih treba da proizilaze individualni ciljevi.

Za smanjenje, relativizaciju i kontrolu dominacije politike nad ekonomijom potrebna je dominacija institucija nad politikom i ekonomijom. Realne, snažne, kvalitetne i efikasne institucije moraju se tretirati kao **društveno dobro**, jer one omogućuju **kontrolu** nad svim društvenim procesima i resursima, kao i eliminaciju mogućih rušilačkih dejstava i tendencija.

RAZVOJ ILI KRIZA

*Konjunktura, politika, moda
presipaju iz šupljeg u prazno,
dok ne zavлада istinska sloboda
razvoja neće biti ni pod razno.*

Prošli vijek je ubjedljivo potvrdio da su putevi progressa obilježeni burnim, protivurječnim i kriznim događajima, promjenama i procesima: društvenim, ekonomskim, naučnim, institucionalnim, kulturnim, tehnološkim i dr. Ali, kriza je nastavljena i u ovom vijeku. Postala je prepoznatljiviji simbol našeg vremena i prostora (postsocijalističkog i globalističkog). Kriza i razvoj su kao spojeni sudovi. Oni se često posmatraju pogrešno: izolovano, kao ekonomski fenomeni, iako su uvijek šireg i opštijeg karaktera (društvenog).

Teško je dokazati koji faktori uzrokuju krizu, od čega počinje, kako se i zašto manifestuje i razvija, kad će se završiti... Društvo, kultura i moral su omotač za sve, pa se i kriza mora analizirati u tom kontekstu. Mnogo je pisano o ekonomskim krizama i njihovim uzrocima. Posljednje ekonomske krize (svjetske i nacionalne) su direktno i dominantno povezane s institucionalnim deficitom i/ili fijasksom, koji obuhvata mnoge uzročno-posljedične pojave i procese.

Sve savremene krize su Pirova pobjeda spekulativnog i oportunističkog nad preduzetničkim ponašanjem, asimetričnih informacija nad institucijama, netransparentnog i

povlašćenog javnog sektora nad poreskim obveznicima, neoliberalnog monizma nad institucionalnim sinergizmom, tržišnog nereda nad državnim nemarom (selektivnim odsustvom regulacije), jatačke ekonomije nad realnom, stvaranja rizika nad upravljanja njime. Uopšteno rečeno: pobjeda raznih anti-institucionalnih oblika **nasilja nad slobodom** (u najpozitivnijem Northovom određenju tih riječi).

Kad nestanu svi oblici institucionalne kontrole, ili se deformišu i pretvore u svoju suprotnost, uvijek nastaje kriza. Za izlazak iz nje je potrebno izvući pouke. To znači bezuslovno shvatiti objektivnu nemogućnost razvoja, koji je zasnovan na pogubnom institucionalnom monizmu i dominaciji uskih interesa rijetkih i povlašćenih pojedinaca, koji su često partijski i lobistički generisani.

Na žalost, o izlasku iz krize ne odlučuje većina (narod), nego manjina (vlast). Ne odlučuje ni pozitivna, nego normativna ekonomija. Paradoksalno je da o trajanju krize odlučuju njeni **uzročnici!**

Aktuelnu krizu ekonomisti nijesu tačno predvidjeli ni vremenski, ni intenzitetski, bez obzira na okvirne i uopštene prognoze pojedinih autora. Ni do danas nijesu u dovoljnoj mjeri objašnjeni njeni stvarni uzroci, priroda njenog globalnog, brzog i snažnog širenja, nemogućnost adekvatnog zaustavljanja, neprimjenjivost standardnih makroekonomskih anti-kriznih modela i dr. To znači da je potrebno preispitivanje ključnih teorijskih principa savremene ekonomske nauke.

PARADOKSI I ORTODOKSI

*San sam zagonetan usnio:
budućnost lijepa, uspješna, čista...
Život bi nam bolji bio
bez paradoksa i klokočtrista!*

Globalnu krizu pratilo je pet paradoksa, koji su onemogućili modeliranje ekonomske stvarnosti (suštinski: razvoj). Prvi, u jeku davno proklamovane krize resursa i ekologije dogodila se i kriza potreba (stimulacija ekonomskog rasta). Drugi, virtualna ekonomija je „nadigrala“ realnu. Treći, urušila se (vjekovima najpouzdanija) finansijska institucija hipoteke. Četvrti, institucionalni investitori su se ponašali kvazi-institucionalno. Peti, pod pritiskom pohlepe i institucionalne deregulacije izostala je institucija formalne kontrole.

Riječ je mnogo više o krizi preraspodjele, nego proizvodnje, jer je pad potrošnje i investicija bio mnogo veći od pada BDP. Zbog toga globalna kriza ima sistemski karakter. Ona je zečeta u mutantnom neoliberalnom ambijentu, koji je širila kao korov. To je bio način da se razobliče i prodube poremećeni kriterijumi i sistemi vrijednosti. Kriza se razbukovala preko kombinacije političkih, ekonomskih, socijalnih, institucionalnih, tehnoloških i ekoloških faktora uticaja. Ona je dokazala neophodnost (imperativnost) institucionalnog intervencionizma (državnog), a samim tim i potrebu institucionalnog pluralizma.

Čim razvijene privrede zapadnu u krizu, ističe Z. Baletić (2009) „odmah se traže i aktiviraju drugi mehanizmi društvene kohezije, koji su po svojoj logici u neskladu s kapitalističkim vrijednostima ... Brzo se napušta liberalni globalizam i jačaju državni i regionalni mehanizmi intervencije i regulacije“. Sigurno je da su ti ortodoksni mehanizmi i mjere sasvim suprotni neoliberalnim (koji sadrže elemente imperijalizma). S druge strane, manje razvijene i/ili nerazvijene privrede u periodu krize, pored taktike i strategije „slijeđenja lidera“, imale su mnogo veće privredne i društvene probleme. Oni su povezani sa sopstvenom krizom i dodatnim efektima uvoza globalne krize. Riječ je o univerzalnim problemima dugoročne ekspanzije domaće agregatne tražnje, koja elementarno generiše spoljnotrgovinske i unutrašnje neravnoteže i deficite i na taj način povećava opštu zaduženost.

Sve je to narušilo postojeće modele navodnog ekonomskog „rasta“, i pretvorilo ih u njihovu suprotnost. Došlo se u goruću situaciju u kojoj su se problemi pokušali rješavati u teškom periodu pojačane krize, u kojem je praktično već bio iniciran Krugmanov „klasični poročni krug“ krize, koji je funkcionisao na relaciji: gubitak povjerenja – rast kamatnih stopa i nagli pad tražnje – finansijski problemi – dalji gubitak povjerenja.

Ono što je zajedničko za sve privrede u krizi su ogromni ekonomski problemi, koji su se direktno odražavali na socijalnu izdržljivost stanovništva. Tako je kriza nametnula, pored ostalog, i potrebu eliminisanja socijalnih tenzija. To svakoj ekonomskoj krizi daje posebnu specifičnost i dimenziju. I po tome se razlikuju uspješne i pravovremeno preduzete antikrizne politike od neuspješnih i palijativnih ekonomskih politika.

Ako se žele izbjeći veće društvene tenzije, socijalni obziri u kriznim periodima moraju prevagnuti nad bezosjećajnošću elitističkih interesa. Tu mora igrati važnu ulogu administrativni sluh za rastuće probleme. A to nije ništa drugo nego supstitucija kvazi-legitimnosti anti-institucionalnog apsolutizma djelotvornim institucionalnim pluralizmom, po uzoru na razvijene države.

Priča o pluralizmu (ekonomskih institucija, interesa, politike, demokratije i dr.) se često zamjenjuje partijskom centralizacijom i skoro totalnom kontrolom, koja uvijek onemogućuje efikasnost ekonomske politike. Zbog toga što priču o institucionalizaciji pretvara u njenu suprotnost, pa se umjesto stabilizacije privrednog ambijenta on dodatno destabilizuje, a umjesto inkrementalnosti institucionalnih promjena one se negativno supstituišu rastom kriminalizacije, nezaposlenosti, nesigurnosti, apatije i sl.

Bez obzira na mišljenje mnogih ekonomista da se ekonomski rast može ostvariti tek poslije donošenja stabilizacionih mjera i ekonomske liberalizacije (M. Bruno), smatramo da je u pravu J. Kornai, koji preferira prioritet ekonomskog rasta u odnosu na stabilizaciju ekonomskih uslova: *„Ekonomske rast treba stimulisati ne onda, kada se za njega stvore povoljniji uslovi i stabilizuje privreda, nego upravo onda (kada je u krizi - prim. autora). Dosljednost izbora vlade ‘prvo stabilizacija, pa onda ekonomski rast’ - nije ispravna. Ta dva zadatka treba rješavati istovremeno... Ako želimo da pređemo u fazu rasta tek poslije rješenja svih zadataka, biće potrebno da čekamo cijelu vječnost“*.

Križa je ora (lat.) za preokret, za obrnutu (razumnu) supstituciju prioriteta.

PRILAGOĐAVANJE ILI NAZADOVANJE

*Hoće li nas vazda
sa bronzanih bista
gledat neki gazda
kao klokočtrista?*

Neophodnost radikalnih reformi se pominjala u socijalizmu i u periodu tranzicije, koja teče već tri decenije. Svi pokušaji su bili palijativni i bezuspješni. Novo vrijeme traži nove načine razmišljanja i ponašanja. Oni se svode na adaptaciju prema civilizacijskim dostignućima, radi uključivanja u savremene svjetske procese i tokove. Promjene su brze i neuhvatljive. Vrijeme odmiče, ali se ne nalaze odgovori na brojne probleme i velike izazove. Imitatorska i konzumeristička konvergencija ne može supstituisati naučnu, ekonomsku, demokratsku i institucionalnu sinergiju. Čak ni ekonomska nužda često nije dovoljna da promijeni vrijednosni sistem.

Brzo i neselektivno lomljenje svega i svačega, čemu smo se decenijama klanjali vratilo se kao bumerang. Sada se mnogi nostalgично sjećaju i klanjaju nad onim što su imali (i izgubili). Sreća je često šetnja po ruševinama svoje sreće. Kao što je život (uglavnom) ubijanje dosade. Jasno je da su *“sistemske promjene jedini mogući izvor rasta”* (L. Csaba), a ključne sistemske promjene su institucionalne (kada su realne). Sistemsku nepromjenjivost nadahnjuje neodgovarajući civilizacijski ambijent (u Hantingtonovom određenju), etatističke tradicije (u Berđajevljevom određenju), nove elitističke ambicije, učmalost svijesti,

deficit formalnih i neformalnih institucija, suficit alternativnih institucija, reprodukovanje monopolskog, rekombinovanog i oportunističkog ponašanja, sociopatološki kočioni mehanizam i ignorisanje uzornih modela.

Razvijeni svijet je arogantan i nesavršen, ali moćan. Moramo mu se prilagođavati, prije ili poslije. Civilizacijsko prilagođavanje je imperativ, jer znači preživljavanje. Suprotstavljanje tom imperativu je privilegija nerazumnih. Socijalističko-samoupravni eksperiment je davno prošao. Ali, mnogi njegovi balasti još žive s nama. Posebno bezumna retorika, osavremenjena i “oplemenjena” ja lovim kvazi-neoliberalnim obećanjima. Izgubljeni su vrijeme, životi i materijalne vrijednosti. Unazađen je životni standard.

Prošlost je ružna i tužna. Sadašnjost je slična i gora. Budućnost je neizvjesna. Zbog toga odlaganje promjena znači odlaganje progressa. Kad rušilaštvo počne da dominira nad stvaralaštvom zbog monstrozno, samociljnog i usko interesnog zahtjeva vremena – bogaćenja rijetkih i privilegovanih pojedinaca po svaku cijenu, počinje da djeluje farsični i totalitaristički sistem **demagogije**. On efikasno urušava sve oblike konkurencije i slobode i svodi ih na fiktivne.

Sloboda uvijek i svuda podrazumijeva dobra pravila, a ne dobre igrače. **Redukcija izbora i sloboda** realno odvaja većinu stanovništva od svojine, motivacije, mogućnosti zapošljavanja, odlučivanja i sl. Posljedično se redukuje i kompletno ekonomsko ponašanje, koje determiniše neefikasnost ekonomskog i društvenog sistema. Retorika jeftinih obećanja i skupe propagande degradira i demistifikuje reforme. Ako se stvari nazovu pravim imenom, reformski

procesu bez rezultata (ili sa katastrofalnim rezultatima) su kombinacija prevare, svojinske pljačke, nasilja i nastojanja da se sačuva i poveća tako stečena imovina.

Kad god se formula uspjeha izmjesti iz oblasti rada, reda, ekonomije i nauke u pseudo-oblasti, dolazi do velikih problema i dugoročnih kriza. Kad se reforme svode na apstraktne i nerealne pokazatelje, ambicije i obećanja, neuspjeh je zagaranovan. Zaboravlja se da čak i najbolje koncipirani reformski programi i razvojne strategije propadaju zbog njihovog neizvršavanja, diletantskih imitacija i supstitucija. Kad društveni procesi izmaknu kontroli, teško ih je ozdraviti. Mnogo je brži i lakši proces lomljenja, nego gradnje.

Nije jasno kako je moguće da društvo i vlada dozvole djelovanje retrogradnih procesa u svim podsistemima, po principima spojenih sudova i domino efekta: dogmatizaciju u politici, tajkunizaciju u privredi, debilizaciju u visokom obrazovanju, kvazi-liberalizaciju, kvazi-institucionalizaciju, monopolizaciju i improvizaciju u svim domenima. Neophodan je stalni i strogi monitoring nad svim društvenim i ekonomskim procesima. On podrazumijeva reformisanje "reformi" i institucionalizovanje "institucionalizacije", u smislu preispitivanja, korekcija i sprečavanja "lomljenja bez gradnje".

Tranzicija i institucionalizacija kao njena pretpostavka realno su se mogle sprovesti samo u onoj mjeri i onom brzinom koje su omogućavali postojeći društveni, ekonomski, politički, socijalni, kulturni, etički i drugi uslovi. Pošto su oni bili nepovoljni, tranzicija se nije pretvorila u institucionalnu inovaciju, pa čak ni u institucionalnu adaptaciju, nego u razne kvazi-institucionalne **imitacije**

i **improvizacije**, koje su izazvale mnoge dodatne probleme. Izostala je neophodna institucionalna komplementarnost (pluralizam).

Nema tu nikakve enigme ni eureke. Postoji samo činjenica da ne treba pričati o radu, redu, znanju, odgovornosti, moralu, institucijama i reformama, nego ih u praksi dosljedno sprovoditi u djelo. Tranzicija je izazvala mnogo problema, među kojima se po svojem značaju mogu izdvojiti tri. *Prvi*, ojačan je antinomični proces sadržan u relaciji bogaćenje–siromašenje. On je determinisao sve tokove tranzicije, a rezultirao je iz jedne druge antinomije globalnog i lokalnog karaktera, koja postoji na relaciji protekcionizam (prema narodu) – neoliberalizam (recept za narod). *Drugi*, monopolski interesi su gušili korporativne i preduzetničke interese. Oni su doprinijeli da se mnoga strana ulaganja pretvore u dezinvesticije. *Treći*, znanje (ljudski kapital) se zbog negativnog odnosa prema njemu selilo, stagneralo, opadalo i zamjenjivalo – neznanjem!

OGRANIČENJA ILI MOĆ

*Kad je zakon u topuzu –
klokočisti samo muzu!*

Institucije su “pravila i norme koja kao ograničenja ljudi nameću sami sebi” (D. North). Simptomatično je da u nerazvijenim državama (kojima pripada većina država tranzicije) ljudi (posebno nomenklature vlasti) izbjegavaju ograničenja i teže moći, iako se zna da institucije omogućuju pozitivne rezultate, smanjenje transakcionih troškova, bolje definisanje, realizaciju i zaštitu prava svojine, poboljšanje regulatornih okvira i procedura, brži, veći i transparentniji protok informacija itd. U krajnjem slučaju – omogućuju razvoj.

Prednje nameće pitanje: **ko i zašto** toleriše i dopušta antirazvojno, anti-civilizacijsko i negativno dejstva tzv. alternativnih institucionalnih aranžmana, koji u praksi kočice institucionalne promjene i razvoj, stvaraju začarani krug privredne disfunkcionalnosti i remete društvene interakcije?

Nikad nije problem u nesavršenom sprovođenju pravila, zakona i normi, nego u stepenu te nesavršenosti. On zavisi od političkih struktura (vlasti), jer one formulišu ekonomsku strukturu, ekonomsku politiku i svojinske odnose, preko kojih oblikuju funkcionisanje društva. Praksa je dokazala da je uvijek problem u **konkurenciji**, na svim poljima. Institucionalna razvijenost je jedan od osnovnih i univerzalnih civilizacijskih kriterijuma progressa. Ona

podrazumijeva izgrađenu institucionalnu sredinu (skup osnovnih političkih, pravnih, socijalnih i drugih pravila kojima se regulišu ekonomske aktivnosti) i postojanje institucionalnog dogovora, kojim se regulišu načini saradnje i/ili konkurencije između ekonomskih subjekata.

Ako postoji deficit institucija, koje služe da smanje neizvjesnosti ljudskih interakcija, smanjene su mogućnosti za rješavanje društvenih i ekonomskih problema. Mnogi autori navode elemente, koji utiču na formiranje institucija i kvalitet njihovog djelovanja. To su: organizacioni i demokratski nivo, način upravljanja, politički sistem, temelji legitimnosti, kulturni i strukturni faktori.

Za društveni razvoj i ekonomski rast je potrebna usklađenost i sinhronizovanost navedenih elemenata. Institucionalni razvoj generiše širok spektar uticaja, od kojih je dominantna interakcija između politike i institucija. Bez obzira što nju mogu karakterisati razni oblici povratne veze, nema sumnje da politika mnogo više utiče na institucije, nego obratno.

Dokazano je da razvoj pretpostavlja dominaciju institucija nad politikom.

EKONOMIJA ILI POLITIKA

*Izbori su namješteni,
privilegija se poklanja,
trpe ideje i poštenu.
sve vrvi od neznanja.*

U literaturi postoje hipotetičke ekonomske teorije politike. One tumače i otkrivaju suštinu politike uopšte (sredstvo za ostvarivanje vlasti i nesavršeni proces razmjene). Takve su npr. teorija društvenog izbora Nobelovca J. Buchanana (bez obzira na njen osnovni motiv, vezan za negaciju efikasnosti institucije državnog regulisanja), ekonomska teorija politike i ekonomska teorija birokratije. To su pokušaji da se istraži političko tržište, na kojem pohlepne i privilegovane individue realizuju sopstvene interese, koje ne mogu ostvariti u običnoj tržišnoj razmjeni. Ali, one ne razmatraju politiku posebnih oblasti, kao što je npr. politika visokog obrazovanja. Dokazano je da političke odluke mogu presudno uticati na preraspodjelu i alokaciju resursa. Na „prirodan način“, logikom organizovanih interesa malih, privilegovanih i lobističkih grupa, politička vlast može preći u ruke političkih lidera kao njihovih predstavnika.

Aktiviranjem mehanizma privilegija, vremenom može doći do realizacije njihovih ekonomskih interesa i latentne eksploatacije velikih grupa (kolektivno otuđenog individualizma, masovno, nasilno, netržišno i nedemokratski “oslobođenog” od realnih i propagiranih ekonomskih sloboda).

Koliko god bile drastične posljedice krize (koja uvijek obuhvata brojne komponente: političke, ekonomske, institucionalne, pravne, kulturne i druge), one uvijek malo (ili nimalo) pogađaju subjekte koji su je izazvali, a mnogo masovne slojeve naroda, koji joj nijesu doprinijeli (osim njihovim glasačkim izborom). Logično je da **izazivači krize** žele da što više zamagle njene uzroke i motive, koji su najčešće interesnog i ideološkog predznaka.

U postsocijalističkom periodu je stvoren sistem alternativnih institucija. Tu spadaju razne sociopatološke pojave, siva ekonomija, istrajavanje u primjeni pogrešnih monističkih recepata (izvađenih iz konteksta cjelovite teorije), kompenzovanje rigidnosti formalnih pravila njihovim neizvršavanjem, podrivanje prava svojine, formiranje raznih stereotipova ponašanja, kriminalizacija itd.

Okrećući naopako suštinu institucionalizacije kao socijalno-ekonomske „tehnologije“, kvazi-reformatori su na krilima navodnog „metodološkog individualizma“ (koji sadrži i neoinstitucionalizam!) individualnu „efikasnost i racionalnost“ **nadredili društvenoj**. Onda su raznim metodama prelili značajan dio društvene (državne) svojine u privatnu. U trodecenijskom tranzicijskom procesu **zatajile su** ključne ekonomske i društvene institucije.

Masovna ekonomska efikasnost (kao ciljna funkcija) nije postignuta, jer su primijenjena pogrešna sredstva šok strategije i parcijalna institucionalna transplantacija monističkih „uzornih modela“. Negirano je „izrastanja institucija“ (termin V. Polteroviča). Nije izgrađena institucionalna zaštita od tzv. „alternativnih institucija“. Uzroci su politički i interesni. Korišćena je metodologija reprodukcije institucionalne disfunkcionalnosti: paternalizam,

nepotizam, pasivnost, tradicija da se narušavaju legalne norme, mogućnosti bezbijednih i dobro organizovanih manipulacija i kompenzacija, log roling, lobiranje, rentno orijentisano ponašanje i dr.

Grabeška praksa i apologetska ekonomska teorija su krajnje destruktivno odbacile Hegelovu krilaticu da su institucije „čvrsti temelji države“. Država se tretirala kao javno dobro, koje treba urušiti i svesti ga na **minimalnu mjeru!** Zvuči sasvim **anarhistički**, uz napomenu da se ovaj put radilo o propagiranju navodne tržišne organizacije s neograničenim slobodama kao uslovu za brzo bogaćenja i dugoročnu zaštitu tako stečenog bogatstva. Naravno, nema ni govora o anarhizmu, jer je pod sintagmom minimalne države sproveden **ekonomski radikalizam** (neoliberalizam²). Nominalno, normativno i formalno postojale su demokratske i ekonomske institucije. Ali, one su često služile samo kao paravan za ispoljavanje i realizaciju interesa distribucionih koalicija.

Objašnjenje anarhističkih korijena navedene sintagme minimalne države zahtijeva veću studiju. Međutim, u kontekstu ovog rukopisa dovoljno je istaći da se u konkretnom slučaju radi o specifičnom „*anarhizmu slobodnog tržišta*“ (naravno, virtualnom), koji predstavlja kukavičje jaje (ili: klokotrističko jaje) kojim se zamagljuje suština neoliberalizma i namjere kreatora odgovarajućih reformi.

---

2 „Korporativni merkantilizam“... temeljna politička paradigma našeg vremena, koja služi za dominaciju“... kapitalizam bez rukavice“ (N. Chomsky), „eminentno hegemonijalni poredak“ (S. Elaković), „tržišni fundamentalizam“ (J. Stiglitz), „treća svjetska religija 20. vijeka“ (F. Wertheim), „ideološki diskurs kojim se legitimise strategija imperijalističkog kapitala“ (S. Amin), „gopolitika haosa i carstvo liberalizma“ (I. Ramonet), „eksternalizacija nepovoljnih operacija, sopstvenih troškova, kriza, teškoća i problema“ (L. Oxelheim) i „filozofija da je sve privatno dobro, a sve državno loše“ (P. Krugman).

Novim „elitama“ nije bilo u interesu jačanje infrastrukturne i institucionalne moći države, društva i priivrede. One su stvorile sistem „**alternativnih institucija**“, preko kojih su kartelisali tržište i parazitski razvijali uticaj na javnu politiku, supstituisali obećano kompetitivno tržište monopolskom kvazi-konkurencijom i nezakonitim (netržišnim) načinima prisvajanja državne imovine i/ili rente.

Pojedinci su „stvorili“ enormno bogatstvo i uvećavali ga. Njihova mrežna formalna i neformalna moć se reprodukovala i onemogućavala realnu institucionalizaciju, koju su najvećim dijelom determinisale i dozirale partije (koalicije) na vlasti.

Alternativne institucije su priču o institucionalizaciji pretvorile u **njenu suprotnost**. Umjesto stabilizacije privrednog ambijenta, on je dodatno destabilizovan. Umjesto incrementalnosti institucionalnih promjena, one su negativno supstituisane „alternativnom“ kvazi-institucionalizacijom.

Domincija političkih (partijskih) interesa funkcionalno je podredila sve ekonomske institucije, posebno u dijelu preraspodjele prava svojine. Sprovodila se kontrola i monopolizacija svih važnih ekonomskih procesa i ekonomske politike. Nadređenost tzv. „alternativnih“ nad formalnim institucijama imala je visoko interesni predznak. „Ekonomske imperijalizam“ se iz neoinstitucionalne teorije preslikao u postsocijalističku praksu. Ali ne samo ekonomski, nego i **klokotristički imperijalizam**, koji karakteriše i globalizaciju.

Velike probleme i deformacije (s neizvjesnim rokom trajanja) su izazvale **nove dogme**. Neodgovarajući civilizacijski ambijent, etatiističke tradicije, uvođenje novog elitističkog poretka, korišćenje države kao paravana za ispoljavanje ekspanzivnih nomenklaturnih interesa, netržišno prisvajanja državnih resursa, propaganda “apsolutne istine”, oportunističko ponašanje i dominacija alternativnih institucija su uzrokovali odlaganje razvoja.

GLOBALIZAM ILI “GLIBALIZAM”

Klokotrizacija je (pra)stari, oprobani i globalni fenomen!

U historiji ljudskog društva smjenjivale su se razvojne etape, koje su se karakterisale dominantnim specifičnostima ekonomske stvarnosti. Te etape su odgovarale konkretnim razvojnim nivoima civilizacije i imale su jasno uočljivu *diferenciu specficu*. Uopšteno i uslovno govoreći, bili su to naivni optimizam antike, religiozni misticizam srednjeg vijeka, racionalni scientizam industrijskog društva i savremeni globalizam postindustrijskog društva. Navedena podjela zanemaruje brojne “elastične” granice (vremenske, geografske i dr.) i prelazne periode u kojima je dolazilo do “*sudara s budućim*” (E. Toffler). Svaka od pomenutih etapa imala je svoju iskristalisanu razvojnu paradigmu s odgovarajućim kriterijumima i sistemima vrijednosti, koji su se revolucionarno i institucionalno mijenjali (različitom dinamikom u vremenu i prostoru), i to na dugotrajnim prelazima između pojedinih razdoblja.

Obim i dinamika savremenih promjena, koje (do)nosi globalizacija (posljednje tri decenije) su revolucionarni. Možda se u tome mogu tražiti opravdanja za protivurječna i često ekstremna teorijska objašnjenja globalizacije? Koliko god te promjene izgledale revolucionarne, kompleksne, dinamične i nesistemske, one se događaju zakonomjerno (možda i programirano). One imaju svoju interesnu podlogu. Interesi su osnovni integratori i motivatori ekonomskog ponašanja). Takođe imaju i unutrašnju

logiku, koja se na razne načine objašnjava (opravdava i/ili kritikuje), zavisno od teorijskih pozicija autora i metodoloških pristupa, koji su često jednostrani, koliko god da mozaično i demokratski prikazuju navodni globalni pluralizam.

Ne očekuju se nikad cjelovita i neprotivurječiva teorijska objašnjenja. Ali, ne može se razumjeti nekritičko i vulgarizovano apsolutizovanje zapadnih vrijednosti i pogleda, uz zanemarivanje sopstvene razvojne specifikacije (ekonomske, istorijske, kulturne, institucionalne i dr.). Pri tome se posebno misli na neke vrijednosti koje su na Zapadu davno prevaziđene. One se retorički vješto zamagljuje neoliberalnim plaštom globalizacije, da bi se opravdale postsocijalističke reforme, koje mnogi ocjenjuju kao neuspješne za većinu naroda i veoma uspješne za uski krug ljudi (mahom povlašćenih, koji se ponekad nalaze u ulozi narodnih predstavnika).

Postoji sličnost manifestovanja pojedinih fenomena na globalnom i lokalnom nivou: nekontrolisani centri moći, virtualno finansiranje, državna nemoć, nezaštićenost naroda i njegova pauperizacija, povećanje neizvjesnosti i rizika itd. Šta tek reći za brojne protivurječnosti globalizacije (posebno između njenih lidera i autsajdera), među kojima se po svojoj kontrasnosti svakako izdvajaju nejednakosti.

Veliki dio čovječanstva je udaljen od globalizacije, što negira epitet njene **univerzalnosti** i integralnosti. Globalizacija se često nekritički poistovjećuje s postindustrijskim društvom, iako je ono uzrok, a globalizacija njegova posljedica.

Savremeni međunarodni ekonomski procesi su dio dugoročne svjetske tranzicije od industrijskog ka postindustrijskom društvu, i od internacionalizacije privrednog života ka globalizaciji. Paradoks globalnih nejednakosti (razlika) je previše uočljiv. U tom pogledu se otvaraju mnoga pitanja, među kojima se po svojem značaju izdvajaju dva: *prvo*, da li globalizacija, u kojoj mjeri i u kojim oblicima može prevazići „*sukobe civilizacija*“ (S. Huntington) i smanjiti stepen mogućnosti dramatičnih ishoda i *drugo*, da li ona vodi globalizaciji sloboda, demokratije i ekonomskog razvoja?

Moramo živjeti s nealternativnošću globalizacije kao izvorom sukoba, šansi, rizika i konkurencije. Moramo joj se prilagođavati i pokušavati da od nje izvučemo što više koristi, ublažimo njena negativna dejstva i sačuvamo što više svojih (pozitivnih) specifičnosti.

INDIVIDUALIZAM ILI INSTITUCIONALIZAM

Interesi su se pretvorili u kľokotrističku privilegiju!

Više puta sam pisao o dvostrukim standardima, koje sam identifikovao u nekritičkom i jednostranom forsiranju neoliberalnog koncepta razvoja postsocijalističkih država, njegovoj teorijskoj vulgarizaciji i praktičnim zloupotrebama. Njegove “guruē” sam nazivao alibi i/ili pseudo-liberalima, i to zbog nekonzistentnosti, apologetike i interesnih motiva. U svojim “dokazima” sam, pored ostalog, pisao i o:

- Δ potrebi komplementarnosti ekonomskih sloboda i institucija, jer je to jedini zadovoljavajući način kojim se može riješiti vječiti problem **usklađivanja** slobode izbora pojedinaca s kolektivnim interesima i
- Δ raskoraku između retorike (proklamovanje principa tržišne konkurencije) i prakse, koja navedeni princip surovo **redukuje**, jer se po potrebi lavira između korišćenja neoliberalizma (prema bogatoj manjini) i protekcionizma (prema siromašnoj većini).

Uvijek sam preferirao **kompromis** između individualnih i kolektivnih interesa, na kojem su insistirali i mnogi drugi autori. On direktno protivrječi interesima privilegovanih (povlašćenih) pojedinaca, koji se nalaze na vlasti

ili su joj blizu. Svako razmatranje "diktature kolektiva u odnosu na pojedinca" je nekonzistentno i jednostrano bez odgovarajućeg tretiranja diktature povlašćenih pojedinaca u odnosu na kolektiv. Višeslojna, raznovrsna i **sofisticirana diktatura** postoji u svim uslovima dominacije alternativnih institucija nad formalnim i neformalnim institucijama. One uvijek dovode do paradoksalnog bogaćenja privilegovane manjine, preko supstitucije starih **dogmi** (još žive njihovi recidivi!) novim dogmama i diktata države diktatom tzv. „novih preduzetnika“ (novokomponovanih bogataša).

Panta rei, osim dominantnog i retrogradnog principa bogaćenja po svaku cijenu. Od starih vremena su **preuzete** parole, obećanja, dominacija politike nad ekonomijom, reprodukcija krize, reformska apologetika i palijativnost.

Svaka mitologija, pa i neoliberalna je iracionalna. Ekonomija pretpostavlja racionalno ponašanje. Zbog toga nedostaje naučni (ali ne i praktični) odgovor na pitanja: u čiju **korist** je išlo nekontrolisano i neoliberalno „oslobađanje ekonomije“ i ko je u stvarnosti ograničavao ekonomske slobode?

Teoretisanje neoliberala se jalovo vrti u apstraktnom i začaranom krugu: individualizam – slobode – tržište – konkurencija – privatna svojina – „prirodno stanje“. Umjesto da objasne logiku začaranog kruga krizne prakse, kojoj su bitno doprinijeli, pseudo-liberalni ekonomisti objašnjavaju poznate i dopadljive teorijske konstrukcije, koje su daleko od naše ekonomske i društvene stvarnosti.

Ne postoje tajne uzroka krize. Sve je jasno, a naročito ključni problemi: monopoli na svim nivoima i slabe institucije. Ojačale su kvazi-institucije tipa "jatačka ekonomija",

“prihvatizacija”, negativna selekcija kadrova (najčešće partijska), sociopatološki kočioni mehanizmi i diktat bogataša u uslovima dugogodišnje neoliberalne “retoričke fasade”.

Nekritičko i interesno **apsolutizovanje individualizma** (vulgarizovanog ekonomskog liberalizma, koji odavno ne postoji u razvijenim državama tržišne ekonomije) direktno protivrjeći institucionalizmu, u kojem se kvalitetno ispoljavaju i realizuju individualna prava i ekonomske slobode. Jednostrano podgrijavanje primitivne kvazi-neoliberalne ekonomske mistike predstavlja **negiranje institucija** kao dokazanih stimulatora ekonomskog rasta i razvoja.

Šta znači propagiranje i veličanje privatnih interesa, privatne svojine i inicijative, ekonomskih sloboda i sl., koji su u praksi dostupni samo uskom krugu ljudi, zahvaljujući očiglednoj nejednakosti uslova i pristupa resursima (postojanje monopola, privilegija, netržišnih načina sticanja bogatstva i sl.)? Pri tome se kao ne primjećuje njihova redukcija u asovnim razmjerama, niti nasilje nad političkim, socijalnim, pravnim, etičkim, institucionalnim, ekonomskim i drugim interesima građana. Zbog svega toga sam navedenu kvazi-ekonomsku i anti-razvojnu filozofiju nazivao ekonomskim klototrizmom (prodavanje magle narodu).

Ekonomska prinuda ne mora poticati samo od državnih, nego može i od individualnih izvora. Iskustva postsocijalističke tranzicije su dovoljan primjer za to. U socijalizmu su dobre ideje vodili pogrešni ljudi, takođe individualci, ali pod okriljem državne politike i monolitne partije. Postsocijalistički neoreformatori su individualci, takođe

zaklonjeni iza partije ili su joj bliski, ali su najviše interesno povezani. Poneki imaju i naučne titule. Oni su koncipirali individualističke osnove, koje bi trebalo da važe za sve. Ali nije tako, nego važe samo za kreatore novog eksperimenta: kvazi-individualizma, odnosno vulgarizovanog neoliberalizma kao specifičnog oblika neoimperijalizma. Dakle, u stvarnosti **ne postoji** individualizam svih, nego samo rijetkih, povlašćenih, privilegovanih i netržišno selektovanih. Samim tim postoji antagonizam između slobode rijetkih pojedinaca i masovne **neslobode**.

Kako je do toga došlo? Pored oportunističkog i rentno-orijentisanog ponašanja, dogodila se supstitucija civilizovanih vrijednosti anahronim pseudo-vrijednostima, ideala porocima, institucionalne kontrole partijsko-individualnom kontrolom, jednih dogmi i monopola – drugima, a države razvoja – grabeškom državom. Jednom riječju, došlo je do odozgo nametnutog, neoimerijalističkog i paradoksalnog suprotstavljanja individualnog i institucionalnog.

KREACIJA ILI IMITACIJA

Klokočtristi preko laži prave imitaciju istine.

Pseudo-institucije (alternativne) imaju destruktivno dejstvo na valorizaciju privrednih resursa. Objašnjenja uzroka i posljedica mnogih organičenja i zabluda institucionalizacije pokazuju da se ona ne može razvijati na svojoj suprotnosti, ni na deficitu efikasnih privatnih vlasnika kao masovne pojave. Polazeći od logične pretpostavke da ljudi nemaju ništa protiv toga da postanu vlasnici privatne svojine i da budu ekonomski slobodni, uzroci spore institucionalizacije moraju se tražiti u lepezi socijalne patologije i ekonomskog oportunitizma. U tom smislu, upozoravajuće zvuče riječi G. Cavanagha: „*Ni jedna ljudska institucija ne može dugo egzistirati bez postojane saglasnosti o tome šta je etički ispravno, a šta pogrešno*“.

Magistralni procesi tranzicije su pretpostavljali radikalne promjene odnosa i oblika privređivanja, svojine, mehanizama regulacije, političkog i normativnog režima, realne i korijenite institucionalne promjene, koje će dovesti do ekonomske stabilizacije, rasta i razvoja. Institucionalizacija je opšti okvir, zajednički imenilac i preduslov svih drugih promjena. Zbog toga su dobronamjerni i ozbiljni teoretičari postsocijalističku tranziciju tumačili kao neminovnu institucionalnu transformaciju, u kojoj će institucije biti osnova preobražaja i evolucije ekonomskog i društvenog poretka, pri čemu će se mijenjati i usavršavati i one same (političke, pravne, kulturne, demokratske i druge institucije).

Poslije velike istorijske distance, nema dileme da se neefikasnost mnogih postsocijalističkih privreda može objasniti postojanjem institucionalnog vakuuma i porastom transakcionih troškova vezanih za adaptaciju na tržišne uslove privređivanja i sporo formiranje novih institucija. To se dogodilo zbog toga što su nosioci vlasti doživjeli tranziciju kao priliku da se obogate na račun masovnih slojeva društva. Bolesno ambiciozni i lažni “multidisciplinarni” (najčešće bez naučne vertikale) interesno orijentisani teoretičari i praktičari (kvazi ili alibi reformatori) su tranziciju pogrešno usmjerili u pravcu institucionalne **imitacije**.

Postsocijalističke države koje su neselektivno primjenjivale makroekonomske recepte razvijenih privreda u uslovima neodgovarajuće mikroekonomske sredine i neizgrađenog institucionalnog ambijenta zahvatila je duboka ekonomska i društvena kriza. Umjesto usavršavanja institucionalnih struktura, uspostavljeni su mnogi (rekombinovani) oblici kvazi-institucionalnih odnosa (paternalizam, monopolizam, lobizam, socijalna patologija, siva ekonomija, rentnoorijentisano ponašanje, **dominacija politike** nad ekonomijom i oportunističko ponašanje).

Zakoni i drugi regulativni oblici u praksi se nijesu dovoljno ni dosljedno sprovodili. Institucionalizacija se više imitirala nego kreirala. U nekim slučajevima, umjesto nje se sprovodilo nasilje³ nad njom. Zbog toga se pojavio izraz „tržišni neoboljševici” (koji su jedno pričali, drugo radili a treće mislili).

---

3 Nasilje tumačimo kao „ograničeni pristup resursima... razni oblici socijalne patologije” (prema: North, Walis i Weingast).

APOLOGETIKA ILI DIJALETIKA

Apologetika je preruseni i dogmatski hodnik kšokotrizma!

Oдавно je u ekonomskoj nauci uočena pojava (koja je prerasla u manir nekih nazovi “istraživača”) da se stvari ne nazivaju pravim imenom, da se ignoriše dijalektika i logika. Uvijek se stvarao i održavao začarani krug apologetike, koja se najčešće poklapala s vulgarizacijom (više svjesnom i interesno orijentisanom nego nesvjesnom i altruističkom). Istorijski su se preko raznih teorija smjenjivala dva ekonomska pravca i njihov uticaj na zvaničnu ekonomsku politiku: liberalizam i dirižizam. Kakve li istorijske podudarnosti i ironije sudbine: 1873. se završila era *laissez-faire* liberalizma, a sto godina kasnije (1973) završio se period državnog intervencionizma i počeo period neoliberalizma!

Jasno je da ne postoji “ekonomska teorija za sve slučajeve života” (J. Hicks), da su ekonomisti „tako često grijeshili” (Ashley) i da nemaju „jedinstveno mišljenje” (J. B. Show). Ali, postoje neka ključna ekonomska znanja i pravila ponašanja (nazivali ih mi institucijama ili drugačije), koja nisu sporna. Jedno od tih znanja i pravila je institucionalni pluralizam. J. Shumpeter je smatrao da ekonomska teorija pati od Rikardovog grijeha, jer se formuliše na apstraktnim pretpostavkama, bez empirijske osnove.

Slično je mislio i A. Wald: „Ekonomske pojave su veoma složene, pa je neophodna primjena apstrakcije, kako bi se problem uopšte mogao sagledati”. Danas se tome može dodati tzv.

Krugmanov grijeh, jer postoje teorije koje opisuju stvarnost bolje od standardne teorije, ali se, ipak, ne koriste u praksi ekonomske politike (npr. neoinstitucionalna teorija). Ako se tome doda “*oportunističko neznanje*” (G. Myrdal) i *interesna orijentacija kreatora* ekonomske politike, jasno je kako se i zašto različite ekonomske teorije koriste za različite ciljeve u zavisnosti od političkih i interesnih kriterijuma. Naravno, postoji selektivna (alibi) i apologetska primjena teorija (metodom dvojnih aršina) – jedna za kućnu, a druga za spoljnu upotrebu.

Tranzicijske apologetske dogme su bile s neizvjesnim rokom trajanja i poremećenim vrijednosnim kriterijumima. P. Murell je primijetio da je riječ o “*najdramatičnijoj epizodi ekonomske liberalizacije u ekonomskoj istoriji*”. Donošenje ekonomskih odluka bilo je pod uticajem moćnih administrativno-partijskih grupa. Pojedini „igrači” i njihove veze su kao **nadinstitucije** (alternativne) dominirale nad ekonomskim i drugim institucijama. To je deformisalo cjelokupnu ekonomsku stvarnost i odgovarajuću institucionalnu strukturu. Zbog toga je nomenklaturno-kriminalizovani i grabeški „kapitalizam” uspio da u pojedinim sredinama pretvori državu u *pokroviteljsko-redistribucionu instrument*, koji je bio u službi (pred)određenih korisnika (privilegovanih, povlašćenih).

Političke kompetencije se ne regulišu uvijek posredstvom pravila izbora, a političari se takmiče za dobijanje privatne rente (P. Earle). Libertarijanstvo (termin L. Rida) je naopачke okrenulo Kantovu ideju „*odnositi se prema čovjeku kao cilju, a ne kao sredstvu*”. Politika (direktno ili indirektno) na raznim nivoima uspijeva da ideološki indoktrinira društvo, tj. da ga preko „*naučne paradigme izoluje od bitnih društvenih problema*” (T. Kuhn). Dobar primjer je

višedecenijski raskorak između monističke neoliberalne retorike i kvazi-neoliberalne stvarnosti, koji je nanio ogromnu štetu narodima i nacionalnim resursima. Paralelno se uvećavala ukupna šteta za društvo i granična korist za “sposobne” („snalažljive“, privilegovane) individualce.

Subjektivne težnje nomenklatura vlasti, uz pomoć interesne apologetike degenerišu objektivne uslove i mogućnosti izbora u ekonomskoj stvarnosti.

2. dio
NEUKA NAUKA

DILEME I PARADOKSI

Klokotrizacija je jedan od najvećih neprijatelja progressa!

Posljednijih decenija su se mnogi ekonomisti („multidisciplinarni“) utrkiivali u matematičko-statističkom modeliranju ekonomske stvarnosti. Neki su za to dobili Nobelove nagrade. Ni jedan od tih modela nije uspješno prognozirao budućnost. Dinamička ekonomska stvarnost pokazala se „neuhvatljivom“ za dinamički modelirane ekonomske prognoze. Problem je bio više u njihovom logičkom nego metodološkom paradoksu, koji se (raz) otkriva jednostavnim pitanjem: kako je moguće razvijati model za prognozu buduće privredne konjunktura, kad je za to preduslov da se zna na koji će je način agenti prognozirati?!

Principom racionalnih očekivanja (koji takođe izaziva podozrenje, jer „racionalni agenti“ navodno treba da znaju sve unaprijed!) pokušao se prevazići navedeni paradoks. Ali, osim teorijski zavidnih dostignuća u dovoljno apstraktnim sferama, kvalitetne praktične procjene su izostale. Bihejvioristi su bili realniji, pa su se boljim pokazala njihova istraživanja. D. Nort je 1993. u svojem nobelovskom referatu pravilno istakao da „*teorije ekonomske dinamike ne postoje*“.

Tradicionalni pristupi nijesu pružali objašnjenje volatilnosti procesa u ekonomskoj stvarnosti. Jesu li savremeni pristupi u tom pogledu bolji? Posebno kad se zna da

oni mnogo veću pažnju poklanjaju faktorima uspostavljanja ravnoteže, nego faktorima njenog narušavanja, što je apsurdno. Šta tek reći o novim i nepoznatim faktorima uticaja, koji se stalno pojavljuju u turbulentnoj ekonomskoj stvarnosti? Njih nije moguće predvidjeti u početnoj etapi analize i prognoze. Pri tome se mora imati u vidu razlika između turbulentnosti kao svojstva ekonomskih sistema, koje znači kretanje njihovih pojedinih elemenata raznim brzinama, od volatilnosti, koju karakterišu kolebanja u širokim dijapazonima.

Globalna finansijska i ekonomska kriza 2008. ozbiljno je uzdrmala postulate svih makroekonomskih teorija, posebno onih koje su povezane s regulisanjem finansijskih tržišta i realizacijom makroekonomske (prvenstveno monetarne) politike. J. Tinbergen je krajem 1930-ih godina sastavio niz jednačina, s ciljem shvatanja prirode biznis ciklusa. Kasniji radovi T. Koopmansa i L. Kleina objavljeni 1950. otvorili su epohu značajnih ekonometrijskih modela. Dostupnost informacija bila je ograničavajući faktor. Ona je kasnije prevaziđena brzim razvojem informacionih tehnologija i programiranja.

Asimetričnost informacija na tržištu se poslije 1950-ih godina pokazala kao specifičan naučni i praktični fenomen i problem, koji tržište ne može riješiti, nego isključivo društvene institucije (K. Arrow). Paralelno se razvijala i teorija ekonomskog rasta, inicirana radom R. Solowa (1956), koja je koristila dinamičke metode i dovela do dva ogranka – teorije optimalnog i teorije endogenog rasta. Sve su to bila ekonomska istraživanja zasnovana na principima individualnog ponašanja, koje pretpostavlja monistički ekonomski skup tržišnih institucija kao alternativnih djelova društvenih i ekonomskih institucija. Dokazano je

da i institucije državnog regulisanja imaju značajnu ulogu, posebno kad je riječ o neefikasnostima i deformacijama tržišta (npr. spoljni efekti), kao i o rizicima, koji se moraju stalno istraživati, identifikovati i institucionalno (prvenstveno zakonski) „nadzirati“ i regulisati.

Deceniju poslije rada R. Lukasa i E. Prescottta (1971) o racionalnim očekivanjima atomističkih agenata na savršeno konkurentnim tržištima, F. Kydland i E. Prescott (1982) su predložili novi pristup za izučavanje biznis ciklusa. Oni su pokazali da se isti mogu izučavati pomoću dinamičkih modela opšte ravnoteže, koji dovoljno korektno opisuju empirijske tendencije dugoročnog rasta. Bio je to prvi pokušaj sinteze radnih ciklusa i ekonomskog rasta. Do tada se sprovodila komparativna analiza teorijskih modela s raznim pokazateljima.

U daljim makroekonomskim teorijskim istraživanjima počeli su se sve više primjenjivati modeli realnih biznis ciklusa (RBC), u kojima su dominirali realni šokovi kao osnovni faktor biznis kolebanja (npr. tehnološki). Oni su se počeli široko koristiti za analizu opšte makroekonomske politike, kao i njenih posebnih djelova (fiskalne i monetarne politike). To su bili prvi koraci rješavanja Lucasove hipoteze (1980), prema kojoj se *„jedna od funkcija ekonomske teorije sastoji u stvaranju fleksibilnih vještačkih ekonomskih sistema, pomoću kojih je moguće u laboratorijskim uslovima testirati posljedice ekonomske politike bez ikakvih troškova“*.

U periodu relativno visokih stopa rasta svjetske privrede i relativno niskih cijena energenata (1986-2005), teorija RBC je dominirala u analizi kolebanja ekonomskih aktivnosti. Dodatno priznanje je dobila 2004. uručivanjem

Nobelove nagrade za ekonomiju F. Kydlandu i E. Prescottu. Poslije dvodecenijske niske volatilnosti makro pokazatelja u razvijenim državama, globalna kriza 2008. je aktualizovala pitanje održivosti teorije RBC. Pojavile su se sumnje u njenu opravdanost i smisao, s teorijskog i praktičnog aspekta. Njen objekat istraživanja je sasvim jasan – kolebanja ekonomskih aktivnosti, koja se smatraju ravnotežnim čak i uz postojanje svih postojećih šokova.

Ali, teorija RBC ne izučava trajektorije kretanja privreda. Pored toga, ekonomski subjekti (vlade pri izradi makroekonomske politike, firme pri planiranju investicija i zaduživanja i banke pri formulisanju svojih poslovnih strategija) uvijek polaze od prognoza nivoa osnovnih ekonomskih pokazatelja, a ne nikad od njihove disperzije i npr. prognoze konjunktura.

Preduzimanje odgovarajućih anticikličkih mjera za vlade je izuzetno značajno i uvijek će biti aktualno, praktično goruće pitanje. Ali i veoma teško, s obzirom na stohastičku prirodu biznis ciklusa i opšte ravnoteže. Ni jedan makroekonomista nije modelski uspješno prognozirao globalnu ekonomsku krizu. Zbog toga nijesu ni preduzete pravovremene i odgovarajuće odbrambene makroekonomske mjere. Postojala su samo nagađanja, hipoteze i opisne priče o mogućnostima krize, ali ne bilo kakvo modeliranje!

I prije učestalih ekonomskih kriza i tragičnih posljedica krize 2008. bilo je jasno da korišćeni matematički modeli ignorišu mnoge značajne fenomene iz ekonomske stvarnosti i socijalnog okruženja. Zbog toga je njihova konzistentnost u dijelu objašnjenja ekonomske stvarnosti, a posebno prognoze budućih događaja bila pod velikim

znakom pitanja. Nju su događaji u praksi uglavnom negirali. Zašto?

Objektivna ograničenja su velika, a svi ti apstraktni modeli polaze od pretpostavke da se radi o „normalnim“ periodima ekonomskih aktivnosti. Svi oni na određeni način i u značajnom stepenu apstrahuju kompleksnu dinamiku ekonomskih sistema, njihovu moguću nestabilnost i izloženost rizicima u veoma promjenjivom okruženju. Pored toga, većina modela se odnosi na ocjenu i osiguranje od rizika. Ali, u realnosti, nijedan od tih modela nije uspio da predvidi, identifikuje i/ili smanji rizike. Svi takvi modeli su se pokazali netačnim, empirijski nepotvrđenim i/ili neprimjenjivim. Oni se uglavnom zasnivaju na dvije diskutabilne pretpostavke – racionalnim očekivanjima i reprezentativnom agentu.

Posmatrajući kroz tu prizmu, vjerovatno se može dovesti u pitanje i metodološka ispravnost definicije predmeta ekonomske nauke. Jasno je da se ponašanje ljudi ne može u nekim značajnim (pa čak i mnogim) segmentima matematički modelirati i predvidjeti. Mnoge krucijalne i veoma rasprostranjene probleme i ograničenja u ekonomskoj stvarnosti ekonomska nauka jednostavno zanemaruje, kao da su u pitanju tabu teme.

FORMALIZACIJA I APSOLUTIZACIJA

“Posljednjih decenija makroekonomisti razvijaju analitičke alate i razrađuju teoretske principe, koji teško mogu naći praktičnu primjenu... To je ponižavajuće za sve nas koji radimo u ovoj oblasti”.

Gregory Mankiw

Moderna ekonomija se previše bazira na modeliranju kao metodi konkretizacije, tj. formalnom opisivanju ekonomskog ponašanja, procesa ili pojava, čija se struktura definiše njihovim objektivnim karakteristikama i subjektivnim ciljnim karakterom istraživanja. Postoje realna ograničenja modeliranja s aspekta mjere (stepena) u kojoj modeli odražavaju (ili ne odražavaju) ekonomsku stvarnost.

Opšta Galtungova koncepcija društvenih nauka

J. Galtung je davno istakao tri osnovna aspekta naučne djelatnosti: empirizam, kriticizam i konstruktivizam. Njihova interakcija i mijenjanje osiguravaju razvoj nauke.

Oni omogućuju da se opiše postojeće ponašanje, pojave i procesi i da se stvore pretpostavke za korekciju i unapređenje stvarnosti. Ali, često niču pokušaji *apsolutizacije* jednog od aspekata koherentne naučne djelatnosti.

Ekonomisti se oslanjaju na upotrebu sofisticirane ekonometrijske metodologije, koja je posljednjih decenija doprinijela velikom usavršavanju strategije identifikacije i rješavanja **problema endogenosti**. Adekvatna identifikacija strategije ekonometrijskog modela za ekonomiste znači da je problem endogeno riješen. Zbog toga se često istraživačke teme biraju s aspekta dostupnosti strategija identifikacije (npr. instrumentalne varijable, a ne obratno).

Za ekonomiste se uloga teorije u empirijskim istraživanjima podrazumijeva, jer se radi o formalnom matematičkom modelu, u kojem se idealno ocjenjuju regresije, koje se izvode direktno iz "strukturnog" modela. Pa ipak, teorijski model specificira samo opšti pravac odnosa (veza) između varijabli, koji se istražuje empirijski. Pri tome se smatra da je matematički model, po definiciji, primjenjiv na različite objekte istraživanja (preko jednostavnog preimenovanja varijabli).

Zahtjevi za visokim kvalitetom ekonometrije prisiljavaju ekonomiste da postavljaju visoke zahtjeve prema kvalitetu podataka u smislu broja posmatranja. Teško je pronaći dobar ekonomski rad koji ne koristi panel i mikro podatke. Njih ne može generisati jedan istraživač. Zbog toga ekonomisti koriste iste baze podataka, a onda mijenjaju samo istraživačke hipoteze i ekonometrijske metode. Kao rezultat se dobija **ciklus sličnih radova**, koji se razlikuju samo u metodologiji ekonometrije. Svi oni pretenduju da budu originalni, a tako ih tretiraju na referentnim naučnim listama (SSCI i Scopus).

Savremena ekonomska teorija se zasniva na konvencionalnim ekonomskim modelima, preko kojih nije bila u stanju da predvidi globalnu ekonomsku i finansijsku krizu, koja je počela 2008. Ta činjenica je stimulisala široke rasprave o preosmišljanju temelja ekonomije. One se vrte oko tri teme: suštinski problemi teorije (dominacija formalizma), metodološki i epistemološki uzroci i institucionalni uzroci.

Diskusije ukazuju na potrebu promjene postojećeg modela (čak i paradigme), i to ne samo u dijelu kritike ključnih pretpostavki mainstreama (kojeg neki nazivaju “teorijom tržišnog fundamentalizma”), uključujući i pojmove “efikasnih tržišta” i “racionalnih očekivanja”, na čemu ovi modeli temelje svoje odobrenje. Radi se o prevelikom pojednostavljivanju ekonomske stvarnosti, što radi i ekonometrijsko modeliranje.

Najaktualniji je problem “ontologije” (podudaranje između teorije i stvarnosti koju ona opisuje) u naukama u kojima dominiraju formalne metode prezentacije znanja. Rješenje toga problema u ekonomskoj teoriji u metodološkom pogledu vrši se na dva načina:

- Δ ispoljavanjem (rekonstrukcijom) i analizom osnovnih ontoloških pretpostavki i
- Δ kritikom njihove nerealnosti i razvojem interpretativnog konteksta, koji omogućuje povezivanje modela s ekonomskom stvarnošću i postavljanjem pitanja njegove primjenjivosti.

D. Colander je metaforično objasnio suštinu priče o pogubnom **formalizmu** savremene ekonomske nauke. Policajac je jedne noći vidio ekonomistu kako nešto traži

ispod ulične lampe, pa ga je pitao: “Šta to tražiš”? Ekonomist mu odgovori da je izgubio ključeve negdje na ulici. Na pitanje “Zašto ih baš tu tražiš, ispod lampe, a ne duž ulice”, ekonomist odgovori: “Ovdje se mnogo bolje vidi”!

EKONOMIZIRANJE I MATEMATIZIRANJE

*Ekonomška matematizacija je u većini slučajeva –
klokotrizacija!*

Ekonomisti (“naučnici”, profesionalci), a posebno makroekonomisti, doživljavaju sebe kao osobe čija je profesija povezana s društvenim zbivanjima. Jer, ekonomija treba da rješava probleme efikasne alokacije ograničenih resursa u društvu.

Ali, savremena ekonomska teorija je po svojoj akademičnosti bliža matematici nego društvenim naukama. Moderni makroekonomisti formulišu teorije s matematičkim opisivanjem, sakupljaju ogromne količine podataka i primjenjuju ekonometrijske metode da bi došli do empirijskih zaključaka, koji su navodno neutralni i objektivni, bez predrasuda i ideologija. Značajan dio ekonomske nauke (i ne samo nje!) postao je samo **omotač** matematičke teorije.

Da bi se objavio neki rad iz oblasti društvenih nauka u boljem inostranom časopisu (što se traži po novim mjerilima za izbor u naučna zvanja, doktorat, mentorstvo i sl.), mora se sastojati iz formulisanja aksioma, hipoteza, teorema i njihovog dokazivanja, kao i razvijanja metoda izgradnje i provjere (testiranja) formalnih modela. Postoji apsurdna i paradoksalna potreba da se prate standardi matematičke tačnosti, logike i apstrakcije, koji su motivisani željom da se dobiju “uvjerljivi” rezultati kao u egzaktnim naukama.

J. Stigler je zajedljivo izjavio: *“Bez matematike bi pali na nivo sociologa i njima sličnih”*. G. Mankiw mu nije ostao dužan konstatacijom: *“Bog je spustio makroekonomiste na Zemlju ne da bi nudili i provjeravali elegantne teorije, nego da bi rješavali praktične probleme”*.

Tradicionalna ekonomska opisna argumentacija (ra-
suđivanje) je zamijenjena matematičkim proračunima. Prvi *“inspirativni matematički poljubac”* (izraz J.M. Keyne-
sa) ekonomiji su dali P. Samuelson (1947), K. Arrow i G. Debreu (1954). Kasnije, sa razvojem kompjutera forma-
lizovanje se omasovilo i pretvorilo u **dominantni trend**. Ono se potpuno **odvojilo od stvarnosti**. Objašnjavanje fe-
nomena realne ekonomske stvarnosti protjerano je iz na-
učnih istraživanja. Tako se obesmislila suština ekonomije
i pretvorila u bezidejnu *“nauku radi nauke”*. To potvrđuje
izjava R. Coasea, koji je sarkastično primijetio: *“Kad sam
bio mlad, sve što je u riječima izgledalo glupo, moglo se ispje-
vati. U savremenoj ekonomiji to se može izraziti matematički”*.

U nemogućnosti da rješava konkretne probleme iz
prakse, ekonomija je izgubila mogućnost da značajnije
utiče na zvaničnu ekonomsku politiku. Došlo se do para-
doksalne situacije: da bi neko postao doktor ekonomskih
nauka ili profesor neke ekonomske discipline, **nije obave-
zno** da zna ekonomiju!

Jezik ekonomije je preopterećen formulama, teorema-
ma i dokazima, pa nije razumljiv čak ni većini ekonomi-
sta! A. Krueger, predsjednik komisije za ekonomsko obra-
zovanje doktoranata, koja je formirana 1991. na inicijativu
Američke ekonomske asocijacije, izjavio je da ono ne omogu-
ćuje shvatanje suštine ekonomskih problema i institucija.
U komisiji su bili i K. Arrow, O. Blanchard, A. Blinder, C.

Goldin, R. Lucas, P. Shultz, J. Stiglitz, L. Summers i drugi poznati ekonomisti. Forsiranje apstrakcija i zanemarivanja istorije ekonomske misli, ekonomskih znanja i praktičnih pitanja (koliko god ekonomijaa bila *art*), suštine ekonomije, njene multidisciplinarne povezanosti i načina ekonomskog mišljenja u “čistoj” (akademskoj) ekonomskoj nauci i visokom obrazovanju proizvodi velike posljedice i pogoduje standardnim protivnicima ekonomije (apologetici i dominaciji politike nad ekonomijom). Ostaje nam da razmišljamo da li je i koliko P. Volcker bio iskren kad je studentima sugerisao da je “*politika predodređena za prostake*”!

Smiješno je govoriti o faktu i potrebi povećanja matematičkih znanja ekonomista (u eri informatike!), jer je W. Hansen davno dokazao da se to nije dogodilo. Mnogi faktori u društvu, subjektivni i objektivni, pogoduju formalističkom širenju besmislenih argumenata, koji su genersani u solidno plaćenim matematičkim interpretacijama najprostijih ideja, čak i hipoteza tipa “*ulica je mokra kad pada kiša*”.

Radi se o klasici “*jednostavnih metodoloških vježbi*” (D. Colander), u kojima se diskretno modifikuju pojedine konceptijske, terminološke i druge nijanse (npr. promjenjive). Poznato je da se intelektualno privlačnim matematičkim manipulacijama u izboru modela i pripadajućih promjenjivih i “*samodovoljnih hipoteza*” (F. Hayek) može tautološki, idealizovano i trivijalno prekrajati (i/ili skrivati) ekonomska stvarnost u cilju dobijanja *željenih* rezultata, koji nemaju nikakve veze s ekonomskom logikom i/ili ekonomskom stvarnošću.

Postoji li alternativa?

Da, postoje neoinstitucionalne ekonomske teorije, kojima se samo rijetki bave. Još manje se u mnogim državama tranzicije primjenjuju korisne preporuke njenih respektabilnih predstavnika.

SINTEZA VIAPOTEZA

*Zdravi kostur se ne pravi
od iščašenih klopčotrističkih kukova.*

Ekonomija istražuje i otkriva najopštije, fundamentalne principe organizacije ekonomskih aktivnosti, u njihovoj tijesnoj međusobnoj zavisnosti i povezanosti sa socijalnim, političkim, ideološkim, institucionalnim, kulturnim i drugim procesima. Ekonomske teorije su u manjoj ili većoj mjeri usmjerene na opravdavanje postojećeg društveno-ekonomskog poretka!

Savremeni pristup saznavanja i objašnjavanja ekonomske stvarnosti pretpostavlja *sintezu* različitih teorija. Ali, ekonomija bi morala počivati i na principima uzajamnosti teorije i prakse (jer „čista“ teorijska ekonomija znači odvajanje *homo oeconomicusa* od njegovog društvenog okruženja).

Veća sinteza ekonomskih teorija pružala bi veće mogućnosti za traženje rješenja u ekonomskoj politici, makar po pojedinim problemima i pojavama. Pa ipak, teško je vjerovati u racionalnu sintezu brojnih ekonomskih teorija. Postoji pluralizam njihovog shvatanja uloge države i tržišta u privredi, kao i težnji da svojom modelskom i istraživačkom „originalnošću“ objasne objektivne uslove, interese i potrebe ekonomske prakse i na taj način utiču na zvaničnu ekonomsku politiku. Nobelovac M. Allais je u

jednom intervjuu ukazao na „*neophodnost sinteze i bezuslovnog potčinjavanja lekcijama prakse*“ savremene ekonomske nauke, aludirajući na njenu apstraktnost i sve veću specijalizaciju na razne oblasti.

Neizvjesna je perspektiva pojave takvog sintetičkog mišljenja, koje će objasniti ekonomiju u svim njenim raznovrsnim aspektima i formirati cjelovitu, logički konzistentnu teorijsku konstrukciju. Izvjesno je samo da su čisto ekonomske analize dovoljno apstraktne i ograničene, tako da je neophodan sintetizovaniji pristup ekonomiji, koji treba da polazi od jedinstva ekonomskih, društvenih, političkih, ideoloških, ekoloških i institucionalnih aspekata.

Posljednjih godina su ispoljene značajne težnje za „sintezom“ ekonomskih teorija. Na redovnoj godišnjoj konferenciji Američke ekonomske asocijacije (04.01.2008) jedna od sesija je bila „Približavanje pogleda u makroekonomiji“. U njoj je izražen široki spektar mišljenja po mnogim ključnim pitanjima, u kojima se mogu prepoznati velika raznoglasja, čak i u definisanju najperspektivnijih tema za dalja istraživanja.

Posmatrano kroz tu prizmu, teško je vjerovati da je moguća većinska saglasnost i izdvajanje nekih ključnih elemenata, koji bi predstavljali osnovu nove ekonomske sinteze. Univerzalnost ekonomske teorije ne može postojati, po prirodi stvari. Pa ipak, budući privredni razvoj mora se zasnivati na uvažavanju sinteze makar pojedinih racionalnih djelova različitih ekonomskih teorija. Među njima istaknuto (možda i dominantno) mjesto pripada neoinstitucionalizmu. Bez korektne primjene tako shvaćene teorijske podloge nije moguća izrada konzistentne razvojne strategije i odgovarajuće efikasne ekonomske politike.

Svaki monizam se u navedenom kontekstu pokazao dogmatskim, neuspješnim i iluzionističkim, ideološki i interesno orijentisanim, samim tim i štetnim, anti-razvojnim i anti-civilizacijskim. Institucionalni pluralizam i selektivna teorijska sinteza su imperativ vremena. Misli se na kombinaciju tržišnog regulisanja i doziranog intervencionizma. Ona mora biti institucionalnog, a ne nikako konjunkturnog i/ili (dnevno)političkog karaktera. Pri tome treba imati u vidu opasnost od činjenice da institucionalne matrice države najvećim dijelom determinišu (nekad i zloupotrebljavaju) partije na vlasti.

EKSPERIMENT ILI INSTRUMENT

*Nijesam više odavde!
Ovdje su istine stradale.
Izreživali su nepravde
klokočtristi i budale.*

U uslovima izražene postsocijalističke društvene i privredne **nesistemnosti** (organizacionog, institucionalnog i normativnog vakuuma) nije bilo moguće formiranje efikasnih društvenih i ekonomskih institucija. Kvazi-neoliberalni eksperiment u postsocijalističkim državama nije ništa bitno promijenio u pogledu privrednog rasta i razvoja. Zašto? Jer se nijesu preduzele odgovarajuće instrumentalne (institucionalne i sistemske) promjene, odnosno reforme. Ali, ostvaren je (vjerovatno) planirani zadatak, koji se svodio na preraspodjelu bogatstva i moći u korist **novokomponovanih** i povlašćenih "elita".

Tranzicija nije riješila većinu starih problema, a stvorila je nove i teže. Posebne protivurječnosti se mogu uočiti između njihovih lidera (nosilaca, kreatora, subjekata) i autsajdera (posmatrača, publike, objekata). One su rezultirale u palijativnosti, neuspješnosti, porastu kriminalizacije društva i oportunističkog ponašanja. Sve je to sublimirano u opštoj krizi. One su učinile da tranzicija **izgubi** epitet univerzalnosti, integralnosti i kompetentnosti, a samim tim i povjerenje masa u njihov pozitivan ishod.

Bezgranična kvazi-neoliberalna dinamika eksperimentalne deregulacije probijala je moralna i institucionalna ograničenja ekonomske stvarnosti i racionalnog

ljudskog ponašanja. Zbog toga je tranzicijske reforme potrebno ozbiljno reformisati. Strukture vlasti su se opredijelile za rekombinovane institucije, koje su omogućile uspostavljanje raznih oblika kvazi-institucionalnih odnosa. Forsiranje institucionalnog monizma (tržišnog tipa) izazvalo je nesagledive krizne posljedice.

Razna tržišna ograničenja su doprinijela procvatu nekontrolisanih oblika tržišta, koji nemaju nikakvih zajedničkih elemenata s institucijom efikasnog tržišnog regulisanja. Uslijedila je logična posljedica – krizni elementi su se reprodukovali (nizak životni standard, socijalno raslojavanje, slab sistem motivacije, nezaposlenost, pad proizvodnje i svih ekonomskih pokazatelja, širenje socijalne patologije, kriminalizacija privrede i društva, sistemska korupcija, siva ekonomija, nedovoljna vladavina prava i dr.). To je deformisalo i redukovalo ekonomsku stvarnost i opštu institucionalnu strukturu.

Navedene uslove karakteriše **nepremostivi jaz** između potlačene masovnosti i privilegovanog individualizma, koji bitiše paralelno s rastom dužničke zavisnosti, neefikasnih modela vladanja, sistemske korupcije na svim nivoima i mnogih drugih društvenih troškova anti-razvojne strategije.

U svakom pogledu, radi se o promašenom eksperimentu, koji je instrumentalizovan jalovim akademskim diskusijama, apologetikama, neiskrenim, manipulativnim i hipokriznim pričama o slobodama i tržištu. Deficit, imitacija i/ili fijasko formalnih i neformalnih institucija omogućuje vlast alternativnih institucija, koje dovode do raznih društvenih i ekonomskih poremećaja i retrogradnih procesa.

Kontrolisano, komplementarno, sinergističko i interaktivno funkcionisanje svih ekonomskih institucija je **imperativ** vremena i nema alternativu.

Umjesto lošeg eksperimenta potreban je dobar instrument! On se zove **institucionalni pluralizam!**

DOKTRINA ILI ART

*Klovnovi traju a zlo se širi,
istine ni krive ni dužne cvoškoću...
O svemu uvijek odlučuje žiri
neznalica, koje lažu i kľoškoću...*

Naučna metodologija je skup alata (metoda i postupaka) naučne djelatnosti (meta-nauka) i dio opšte teorije znanja (epistemologije) i filozofije nauke. U primijenjenom smislu, ona je složen sistem međusobno povezanih principa i pristupa istraživačkih aktivnosti, na koje se poziva naučnik u toku pripreme i razvoja specifičnih oblika znanja u određenoj naučnoj disciplini. Njen osnovni cilj je da pruži heurističke oblike sistema znanja, koji su strogo potvrđeni i prošli provjeru načela, metoda, pravila i propisa. U stilu one narodne „bez alata nema zanata“, M. Koen i E. Nagel u knjizi *An introduction to logic and scientific method* smatraju da su „savršeni instrumenti dio nužnih uslova za majstorstvo“. Naravno, potrebni su i znanje, vještine i posvećenost, po principu **ex professo** – stručno, kompetentno i učeno.

Naučna metodologija je upravo skup alata, analitičko-misaonih postupaka, sistematizovanog redoslijeda i procedura po kojima se odvija neko istraživanje, tj. obrada podataka (činjenica) iz prakse. U skladu s dominirajućim shvatanjem sintetizovanog znanja, opšte je prihvaćeno da je naučna metoda induktivno-deduktivna i empirijski-racionalna. Ona po prirodi stvari mora u sebi sadržati sumnju i hipotezu, koja se odbaci ili potvrdi ispravnom tek

nakon rigoroznog i višestrukog istraživanja i/ili provjere u praksi.

Savremena nauka je snažno napredovala posljednjih decenija. Skoro eksponencijalno, zahvaljujući prvenstveno bumu informacionih i komunikacionih tehnologija. Međutim, njeno suštinsko opredjeljenje da se društveni život uređuje prema normama koje je uočio i formulisao ljudski um naslijeđeno je od antičkih principa. Tako npr. makroekonomska analiza *ex post* odnosi se na nacionalno računovodstvo, tj. analizu statističkih podataka, koje omogućuje da se procijene rezultati ekonomskih aktivnosti, identifikuju problemi i negativne pojave i razvije odgovarajuća ekonomska politika, koja će ih riješiti, sprovede komparativna analiza ekonomskih potencijala različitih regiona i država. S druge strane, makroekonomska analiza *ex ante* podrazumijeva prognozersko modeliranje ekonomskih procesa i pojava na bazi određenih teorijskih koncepata, koji omogućuju da se odrede obrasci razvoja ekonomskih procesa i identifikuju uzročno-posljedični odnosi između ekonomskih pojava i varijabli. *Ex ante* pristup odražava očekivanja, planove i namjere ekonomskih agenata u fazi odlučivanja.

U nauci je mnogo toga zabranjeno, kao npr. **plagiranje**, ali i dokazivanje nečega polazeći od neke **bemisllice**. Ne smije se polaziti od principa *Ab absurdo*, niti doslovno (od riječi do riječi) prepisivati (*Ad litteram*), tj. „baciti koplje koje su već drugi bacili“ (*Ab alio ammentatas hastas torquere* – Ciseron). U većini slučajeva, nečemu poznatom se nešto dodaje (*Facile est inventis addere* – „lako je dodati nešto onome što je već pronađeno“), primjenjuje se na nešto drugo, kombinuje, kritikuje, analizira u konkretnim slučajevima i sl. To nije uvijek (ali jeste često) linija lakšeg

otpora, nego odraz subjektivnih i objektivnih mogućnosti istraživača, karaktera konkretne nauke i sl. Činjenice govore (*Fact aloquuntur*) da se u nauci, ipak, moraju razlikovati improvizacija, imitacija i kreacija.

Postojeće znanje (a posebno naučno) ne smije se baciti u zaborav (*Ad acta*), nego ga treba stalno usavršavati i ponavljati (*Repetitio est mater studiorum*), i to na način da nijedan dan ne smije biti bez rada (bez poteza - *Nulla dies sine linea*). Ne smije se nastupati *Ad hoc* – samo za ovu priliku (ili svrhu), sa preskocima, nego postupno i temeljno. Ne smije se nastupati po volji (*Ad libitum*), subjektivno, nego se mora primjenjivati akumulirano znanje na slučajeve koje istražujemo, korišćenjem, tj. pozivanjem na mišljenje mnogih (uz korektno navođenje izvora). Ne smije se previše vjerovati, jer sumnjajući dolazimo do istine (*Dubitando ad veritarem pervenimus*). Može se mijenjati samo ono što treba (*Mutatis mutandis*). Ne smije se polaziti od pretpostavke nepogrešivosti, nepromjenjivosti i apsolutnih istina, jer se nauka stalno ispravlja, mijenja, doraduje i usavršava.

Pošto ekonomska teorija (takva kakva je, opširna po sadržaju, nejedinstvena u zaključcima, sastavljena iz mnoštva teorija) zaobilazi mnoga esencijalna pitanja ekonomske stvarnosti i promašaje ekonomskih politika, mnogi autori smatraju da je ona u krizi. Tu treba dodati i **apologetiku**, koja supstituiše neznanje i nemogućnost da se istraži istina. Ona, po prirodi stvari, ograničava mogućnosti nauke. Zbog toga se u navedenom kontekstu za ekonomiju traži “opravdanje” u davno otvorenoj dilemi: da li je ona **nauka ili umjetnost**? Naravno, nije zanemarljiva činjenica da broj i brzina promjena u ekonomskoj stvarnosti daleko prevazilaze tempo i mogućnosti njihovog izučavanja.

Postojanje velikog broja raznih teorija, korišćenje specifične metodologije i primjena znanja brojnih nauka, ipak, svrstava ekonomiju u red ozbiljnih nauka, egzistencionalno značajnih. Na žalost ekonomije kao nauke, njene naučne rezultate i razvoj pojedinih naučnih ideja uvijek je sputavala i relativizovala politika kao sudbinski terminator, dominator i limitator. Takođe su je značajno sputavali i **alibi-ekonomisti**, tj. apologete koji su tumačili ekonomiju u skladu sa dnevno-političkim (i svojim) interesima.

Ekonomija izučava izbor u specifičnim segmentima života: sticanju dobara (bogatstva), njihovoj raspodjeli i potrošnji. Ona se svodi na nauku o izboru kombinacija između rijetkih resursa i neograničenih potreba. To predstavlja specifičan konflikt, ništa manji od onoga između usklađivanja ciljeva socijalne pravednosti (jednakosti, solidarnosti, altruizma, garancija, determinisanosti, prinude) i ekonomske efikasnosti (nejednakosti, tržišne verifikacije, konkurencije, neizvjesnosti, igre, sloboda).

NEUKA NAUKA

*Neuka nauka je
muža i bruka!*

Poslije dugododišnje i dominirajuće **najeзде** (dopuštenog, a možda i ciljanog, programiranog) tematskog i sadržajnog formalizovanja (matematičkog, statističkog, tehničkog, operacionalističkog i instrumentalističkog) u ekonomskoj nauci, kao i ignorisanja kritičke misli, mnogi autori se s pravom pitaju: da li je ekonomija nauka u krizi? Prihvatajući rizik od moguće greške, to pitanje se može i drugačije formulisati: da li je ekonomija izgubila svoju dušu, kritičku oštricu i osnovnu profilaciju?

E. Davar smatra da se kriza i degradacija ekonomske nauke produžavaju od početka prošlog vijeka, poslije jačanja pozicija neoklasične škole. Ona ističe da ta tvrdnja zvuči možda paradoksalno, jer su se u međuvremenu pojavili korisni alati poput matematičkog programiranja, teorije igara, ekonometrije i moćnih računara. Kritikujući često uprošćeni, apstraktni i nerealni karakter modelskih promjenjivih, ona podržava metodologiju koja je u najvećoj mogućoj mjeri bliska ekonomskoj stvarnosti, jer mora postojati obratna veza između teorije i prakse, kao i osnovni princip uzročnosti ekonomskih pojava.

Krizi ekonomske nauke značajno doprinosi fenomen uprošćavanja i primitivizacije naučnog znanja. Čine ga dva zahtjeva. Prvi je rigorozni, neselektivni, univerzalni i paradoksalni zahtjev za obaveznim objavljivanjem naučnih

radova u časopisima koji se nalaze na SSCI i Scopus listama. I to ne više kao prvi autor, u timskom radu, nego samostalno!

Ironija je u tome što niko od predlagača navedenog pravila nije nikad objavio samostalni rad u nekom referentnom časopisu! Drugi je posljedičan i vezan je za poželjnim (skoro obaveznim) statističko-matematičkim modeliranjem, ne samo u ekonomiji, nego čak i u ostalim društvenim naukama. Nejasno je kako će mnogi ekonomisti matematički i statistički samostalno modelirati. Šta tek reći za ostale "društvenjake"?!

Na taj način, ekonomska nauka gubi ne samo svoj smisao i suštinu postojanja, nego i kritičku oštricu i originalnost. U ekonomiji se urušava kanonska struktura njenih fundamentalnih znanja i većina dosadašnjih metodologija na kojima su ta znanja počivala. To je nametnuti (preuzeti) trend. On je na Zapadu višestruko relaksiran: univerzitet-skom masovnošću, sasvim drugačijim sistemom organizovanja naučnih istraživanja, višestrukim provjerama itd. On je opasan u državama s malim nivoom razvijenosti znanja i nauke, još manjim ulaganjima u njih i lošim infrastrukturnim uslovima. Potrebno je hitno, objektivno i temeljno preispitivanje aktualne paradigme, koja je višestruko pogubna za obrazovnu i naučnu motivaciju, a samim tim i za razvoj nauke i visokog obrazovanja.

Ekonomija je značajno promijenila svoj imidž u pojedinim oblastima u kojima je ekonomska logika izgubila svoj kulturni, društveni i politički kontekst, a samim tim i onu crvenu nit koja se zove kritička misao. Naglim prelaskom na predominaciju matematičko-statističke metodologije osiromašen je misaoni horizont ekonomije i njen

nekadašnji bogati metodološki arsenal. Ovim se ne umanjuje naučni i praktični značaj matematike i statistike, niti funkcionalna i racionalna primjena (upotrebljivost) njihove metodologije u ekonomiji. Ali, suvišna apsolutizacija ekonometrijske metodologije dovela je do velike predmetne banalizacije, zbog koje je ekonomija neopravdano stavljena u zapećak. Izbjegavaju se čak i oni rijetki, kritički i korisni ekonomski segmenti, koji nijesu smetali čak ni političarima (naprotiv!).

Praveći vještačku barijeru i povećavajući rastojanje između ekonomskih znanja i realnosti, fundamentalna ekonomija je praktično i konačno potcijenjena i **marginlizovana**. Nabujale su izvedene i primijenjene ekonomske discipline. Ipak, o(p)stali su u teorijskom optičaju i alternativni izuzeci (pravci) poput institucionalne i regionalne ekonomije, istorije ekonomske misli i ekonomije znanja. Ali, na žalost, te važne oblasti se u praksi malo uvažavaju i primjenjuju. Ekonomija je globalizovana, unifikovana i preusko standardizovana u vodećim svjetskim naučnim časopisima (koji su svrstani u razne naučne baze, od kojih su njihovi vlasnici napravili unosan biznis!). Od društvene (uslovno: “narodne” i/ili “opšte”) nauke, pretvorena je u programiranu “**instant**” nauku, koju ne razumiju čak ni mnogi profesionalni ekonomisti, a kamoli narod.

Preko dirigovanih, globalnih i regionalnih “prosvećiteljskih” i “reformskih” kanala, metodom satelitskih spojenih sudova, navedeni “elitni” (centralni) naučno-publicistički trend se brzo nametnuo periferiji. Bez ikakvog naučnog opreza i selektivnosti (mjere), razne kvantifikacije (brojevi i regresije, često s kabinetskim i izmišljenim podacima) zauzele su mjesto koje pripada ljudima i privredi. Na taj način, odgovori na svakodnevna i životno

važna ljudska pitanja supstituisani su apstraktnim, nerazumljivim, insertnim i beznačajnim konstrukcijama i analizama.

Diskursnom redukcijom predmeta istraživanja ekonomije na regresije i korelacije, narušena je istina da **ne postoji** univerzalna ekonomska teorija (za sva vremena i za sve prilike). Stvorena je nova teorijska dogma, koja je dodatno snizila već poljuljani humanitarni ugled, nivo i značaj ekonomije. Ona je zasnovana na nedopustivom ekonomskom redukcionizmu, koji ekonomiju vodi u bezlični i jalovi nihilizam.

Nametnuto modeliranje parcijalnih tehničkih relacija i anketnih podataka neutralizovalo je ionako rijetku kritičku misao. Takođe je na određeni način relativizovalo stvarne ekonomske i društvene probleme (eksploataciju, alijenaciju, monopolizaciju, netržišno bogaćenje, plišano pokoravanje, dužničko ropstvo, dominaciju, negativnu selekciju, jatačku ekonomiju, sociopatološke pojave, alternativne institucije itd.). U takvoj situaciji, otežano je pronalaženje izlaza iz permanentne ekonomske i društvene krize. Naučno neutralni i kritički tekstovi su valjan i koristan pokušaj da se ekonomiji nauci vrati **izgubljena duša** (raison d'être, logika, poetika, metaforičnost, kritika, retorika, misaonost, filozofija, karakter, umjetnost, reputacija, argumentacija i literalnost).

Ekonomija je **sve to skupa!**

BIROKRATIZACIJA I DEBILIZACIJA

*Čvrkćuću ptice:
vezama i brukom
neke neznalice
vladaju naukom!*

Usvlovima mnogih naslijeđenih problema visokog obrazovanja, uvođenje i forsiranje nejasnog (konvencija ili deklaracija?!) i nedorečenog “bolonjskog procesa” uslovalo je stvaranje dodatnih problema, koji su posljednjih godina kulminirali i poprimili aferaski karakter. Kao i u svim drugim oblastima društva, i tu se umiješala politika. Nije toliko kriv „bolonjski proces“, koliko uslovi u kojima se sprovodi, njegova raznovrsna, nedosledna i voluntaristička primjena i nedovršenost propisa.

Problem uvijek nastaje kada se strogost propisa **kompenzuje** njihovom slabom i selektivnom primjenom i kontrolom. Uzrok je uvijek isti – **interesna motivacija** povlašćenih pojedinaca. Nelojalna konkurencija i naglo osnivanje mnogih novih studijskih programa, fakulteta i univerziteta dovela je do širenja jaza između broja upisanih (i diplomiranih) studenata i mogućnosti zapošljavanja.

Sistemske greške i institucionalna dezorijentacija su pratili navedene procese. Fiktivnost diplome bečelor (za koju niko ne raspisuje konkurs) je dovoljan pokazatelj destruktivnosti. O pokrivenosti diploma znanjem je iluzorno razmišljati...

U takvoj situaciji, caruju privatni motivi (interesi), maskirani plaštom političke pripadnosti. Došlo je i do afirmacije sociopatološke fenomenologije: negativne selekcije kadrova, višestrukosti rukovodećih funkcija, predugih mandata i primjene partijskih principa (organizacija izbora, lobiranje, glasanje), fiktivne organizacije nastave, menadžerisanja, napredovanja nereferentnih kadrova, plagiranja i dr.

Posljedično pada kvalitet nastave, narušava se ugled, raste nezadovoljstvo i demotivacija nastavnika, kruže ružne kuloarske priče, donose se neakademske odluke... Jedni su dobili izbor u naučna zvanja bez odgovarajućih referenci, drugi su oštećeni sa (mnogo) boljim referencama, treći su sa velikim brojem radova na SSCI listi i Scopusu bukvalno **istjerani** (!) sa univerziteta (i to upravo od onih kojima su pisali radove)! Pojedinci drže (ili „pokrivaju“) veliki broj predmeta, iako nemaju ni biološku ni stručnu mogućnost realizacije tolike nastave. **Zloupotrebe** u visokom obrazovanju su velike...

Komercijalizacija, samovolja, diskriminacija i revanšizam nekompetentnih kadrova su prouzrokovali mnoge posljedice, među kojima se ističe **birokratska centralizacija**.

Paradoksalno je rastao broj diploma (na svim nivoima), a opadao je nivo znanja. Manipulacije sa **multidisciplinarnošću** uništile su dostojanstvo naučne vertikale. Merkantilizacija obrazovanja je zamka zbog koje će ispaštati buduće generacije. Znanje nas je decenijama spašavalo od raznih kriza, a neznanje će doprinijeti njihovom reprodukovanju. Izostankom dosljedne kontrole i dopuštanjem supstitucionih odnosa između akademskih prava i obaveza, autonomije i odgovornosti došlo je do značajne

redukcije obrazovnog procesa. Pod parolom autonomije univerziteta, jačala je centralizacija (funkcija, odlučivanja i dr.). Nju su sprovodili organizovani pojedinci i uske grupe istomišljenika, koji su lobistički odlučivali o svemu (propisima, otvaranju studijskih programa, angažovanju u nastavi itd.).

Centralizacija uvijek dovodi do birokratizacije, urušavanja procesa, zloupotrebe funkcija, svođenja demokratskog odlučivanja na glasačke mašine (nekompetentno preglasavanje) i palijativnosti "reformi".

Sve se to događalo u uslovima deficit institucija. Postoje mali, srednji i veliki narodi, interesi i lideri. Institucije mogu samo da postoje ili ne postoje. Svuda ima interesa („*vladaju svijetom*“), nekulture, neznanja, haotičnog ponašanja i kriminala. Istorija je pokazala da su opstajale one države i narodi, koji su imali kritičnu masu pravih vrijednosti, običaja, tradicija i institucija. Institucije čuvaju društvene vrijednosti za buduća pokoljenja. **Kvazi-institucije** ih ruše.

U državama tranzicije kritika socijalizma je bila usmjerena prema njegovom birokratizmu. Birokratija i **systemska korupcija** kao njena direktna posljedica se manifestuju u utopijsko-političkim oblicima društvene organizacije (D. Grejber). Koliko god se posmatrala kao „oblik idiotizma“, ona predstavlja oblik institucionalnog nasilja (shvatanje D. Northa). Pogubnost administrativno-birokratskih improvizacija i manipulacija (poslije socijalističkog eksperimenta) osjetili su i univerziteti.

Neprincipijelni izbori su bili vođeni kriterijumima podobnosti i pripadnosti (podaništva), umjesto naučnog autoriteta. Stvarani su vakuumirani, jednogumni i autoritarni

administrativno-birokratski sistemi rukovođenja, kakvi nijesu zapamćeni čak ni u socijalizmu.

Grupa navodnih reformatora je proizvela neviđene i nečuvene afere (koje su razobličene u medijima). Ali, još uvijek nije postala žrtva sopstvenih grešaka!

Poplava neznanja, kupljenih i poklonjenih diploma, plagijata i volšebnih nostrifikacija kandidata nauka u doktore nauka formalno je izjednačila znalce i neznalice. Došlo je do degradacije, demotivacije, obesmišljavanja i poniženja nauke. Čak i do famoznog propisivanja „svjetski prepoznatljivih naučnih rezultata“ od strane onih koji ih nemaju!

Širio se proces **debilizacije**, po domino sistemu, pod parolom nekakvih “reformi”. Riječ “reforma” je inače previše kompromitovana u tranzicijskim sredinama zbog dugoročnog forsiranja imitatorskih i fiktivnih “procesaa” bez kvalitetnih rezultata, kao i potiskivanja kreatora od strane (loših) imitatora.

U takvoj situaciji, paradoksalno su zvučali pokušaji skrivanja iza zahtjeva za autonomijom univerziteta. Osobe bez naučnog autoriteta nijesu znale da se **autonomija univerziteta** zasniva upravo i prvenstveno na **naučnom autoritetu** i jakoj profesiji kao sinergiji svih pozitivnih univerzitetskih vrijednosti!

Davanje prioriteta glasačkoj mašineriji u odnosu na naučni autoritet, medijsko prepucavanje, afirmisanje kva-zi-naučnika i marginalizovanje naučnih rezultata ne doprinosi autonomiji univerziteta. Naprotiv, to je bio i ostao način eliminisanja mogućnosti za korišćenje unutrašnjih rezervi i pozitivnih promjena.

Društvo koje ne razlikuje **prave vrijednosti** (naučne, moralne i druge) od blefa, diletantizma i demagogije smanjuje svoje šanse za izlazak iz krize.

Tragično je i paradoksalno, ipak, da svi ili skoro svi (na univerzitetima i u okruženju) znaju sve o “predatorima”, ali da niko to pitanje i ne poteže. “Psi” (u kuzoarijama) laju, ali “karavani” – **prolaze!**

Treba imati u vidu izreku Marka Tvena: *“Ponekad se pitam da li ovaj svijet vode vrlo pametni ljudi koji nas zezaju, ili gomila debila koji misle ozbiljno”*.

AUTONOMIJA I ANTINOMIJA

*Može se put do istine naći
iako ponire, luta i vijuga,
treba samo izdržati i izaći
iz kлокotritičkog kruga.*

Profesija isključuje paradoksalnu mogućnost da naučno nepismene i/ili polupismene osobe (plagijatori, osobe bez potrebnog prosjeka ocjena i naučne vertikale, bivši ponavljači, sa kupljenim diplomama od zanata pa dalje, sa radovima koje su im drugi pisali, kandidati nauka, sa doktoratima u kojima nema ništa naučno i sl.) mogu dobiti naučna zvanja. Takođe isključuje mogućnost da budu na nekim visokim rukovodećim položajima! Kako je to, ipak, moguće?

Jednostavno, zbog deficita (nedovoljne kritične mase) profesije i naučne motivacije, kao i obesmišljavanja profesije preko viška mnogih negativnih pojava, među kojima dominira djelovanje lobističkih glasačkih mašina.

Ukidanjem katedri otvorena je mogućnost za razne oblike “multidisciplinarnog” mešetarenja i zloupotreba.

Forsiranje antinomije profesije uvijek i zakonito vodi do krize autonomije univerziteta. To je specifična i paradoksalna **hipokrizija**, povezana s interesnim kontekstom i kлокotritičkim okruženjem.

Visoko obrazovanje je netržišni ambijent i **sveti teren**, na kojem se ne smiju ostvarivati nelegitimne koristi. Na

njemu ne smiju igrati loši igrači! Ali, pojedinci su izgubili osjećaj mjere i odgovornosti, pa misle da su (mnogo) pametniji nego što jesu. Imaju kompleks više vrijednosti. Sofisticirano koriste ono nesrećno „Andrićevo“ vrijeme. „*Znakove pored puta*“ stavljaju na put, kao barijere razvoja i poluge krize. Kao da je u visokom obrazovanju zavladao **neopaganstvo**, jer ga niko ne shvata ozbiljno, niti mu posvećuje dužnu pažnju.

Sve za čim se ljudi ne okreću – gubi se, pa i pozitivni tragovi brzo iščezavaju. Posebno ako se ne uvažavaju i ponižavaju!

Naučnici nikad ne izdaju nauku! Tragikomika u nauci je njena prevara i izdaja. Neki mnogo govore (i odlučuju) o nauci, čak prilažu neke najblaže rečeno sumnjive rezultate, ili se reklamiraju u žutoj štampi, a o nauci pojma nemaju! Zato danas naivno izgleda podjela novinara A. Tijanića na „navijače“ i naučnike. Današnji alibi-naučnici i pseudo-naučnici ne mogu biti čak ni navijači! Neki ne znaju ni osnovna pravila igre (metodološka, gramatička i druga), a neki ih svjesno ignorišu i zaobilaze.

Temelj visokog školstva su **etički standardi**. Princip akademske etike uključuje akademski integritet, neprihvatljivost plagijata i drugih oblika prevare, korupcije, zlonamjernog i apsolutističkog ponašanja, lažnog predstavljanja, dovođenja drugih u zabludu, falsifikovanja dokumenata, kupovine naučnih radova i disertacija, pogrešne (i/ili zlonamjerne) nostrifikacije diploma i dr.

Kršenje etičkih principa i zahtjeva, zakonskih uslova i razne manipulacije potkopavaju povjerenje u visoko obrazovanje i lišavaju ga sposobnosti da efikasno obavlja

svoju funkciju i misiju. Erozija etičkih standarda u visokom školstvu onemogućuje stvaranje ljudskog kapitala, inovacija i međunarodne konkurentnosti. Izjave o posvećenosti etičkim standardima, preduzimanju reformi, jačanju kvaliteta, kodeksu časti i sl. Nijesu garancija da se u stvarnosti postupa u skladu s pravilima.

Anti-etičko ponašanje u visokom obrazovanju je nezakonito i anti-društveno. Ono direktno smanjuje povjerenje u njega, prestiž (rejting), devalvira ga i obezvređuje kvalitet stečenih diploma.

Za brojna kršenja etičkih pravila izostala je primjena odgovarajućih sankcija. Sankcije za prekršioce etičkih pravila i eliminacija lažnih naučnika je uslov za poboljšanje konkurentnosti nacionalnih sistema visokog obrazovanja. To je jedini način da se prevare svedu na najmanju mjeru (J.M. Stephens, T.B. Murdock, A. Miller, A. Goetzing). Ali, utilitarno shvatanje obrazovne racionalnosti, kako dokazuju G.A. Akerlof, R.E. Kranton i drugi u pojedinim slučajevima dominira nad mogućnošću sprečavanja anti-društvenog ponašanja (E. Fehr, K. M. Schmidt).

Nemoralne univerzitetske eksternalije su stvarnost, kako na nivou studenata (prepisivanje, korišćenje raznih nedozvoljenih sredstava u tu svrhu, davanje mita nastavnicima, plagirani seminarski i diplomski radovi, magistrske teze i doktorske disertacije itd.), tako i na nivou nastavnog osoblja (uzimanje mita, plagijati, kupljene diplome i naučne reference, nelojalni i korumpirani uticaj (pritisak i podmićivanje u izbornim procesima, konformizam, dirigovane i selektivne odluke, favorizovanje, stvaranje mrežnih grupa uticaja u organima odlučivanja, višestrukost funkcija (iste osobe odlučuju o istim stvarima na raznim nivoima kao dekani i senatori) itd.

Sve su to načini za stvaranje nezaslužениh konkurentskih prednosti pojedinaca (T. West, S. Ravenscroft, C. Shrader), zbog kojih strada naučna kompetentnost fakulteta i univerziteta. Postoje i mehanizmi umrežene koordinacije devijantnih ponašanja više lica, koji zbog „operativnih potreba“ beskrupulozno ruše svoje konkurente (V. Polterovič).

Znanje se ne može pokoriti.

Neznanje je stranputica koja vodi u razne oblike kriza, zavisnosti i sofisticiranog ropstva.

NAUKA ILI MIT

*Prašinu nam bacaju u oči,
svud' interesi, kugađe i poroci...
Križa se širi, razvoj se k'oči,
klokotristi postaše proroci!*

Mitološka saznanja karakterišu prvobitnog čovjeka. Mitološko „stvaralaštvo“ se odnosi na daleku, ali u nekim slučajevima i na blisku prošlost (sjetimo se nekih političkih i ekonomskih mitova). Neki mitovi su još oko nas. Oni stvaraju pogrešne razvojne (strategijske) putokaze i prijetu da unište dosadašnje akumulirano znanje.

Mitologija i nauka se isključuju. Nauka uvijek pobjeđuje, razobličava, opovrgava i ruši mitove.

Rijetki su slučajevi da se bilans između mita i nauke može pomjeriti na stranu prvoga. Ako se to dogodi, riječ je o *mitologizaciji* nauke. U uslovima opšte društvene i vrijednosne krize – i to je moguće!

Mit ne može da nikne na pustom mjestu, nego samo u uslovima koji su izmakli društvenoj i institucionalnoj kontroli. Svaki mit treba odgovarajuće uslove (uzroke).

Prvi uzrok je opšta i dugoročna kriza, u kojoj djeluje poremećen sistem društvenih vrijednosti, sa sniženim kriterijumima. On podrazumijeva afirmaciju i reprodukciju sistema lažnih vrijednosti, koji se u oblasti visokog obrazovanja ogleda u stvaranju rezultata (diploma, titula i zvanja) bez odgovarajućih ulaganja (učenja, naučnog rada, referenci i znanja).

Drugi uzrok je dugoročno forsiranje infantilizacije i imitacije nauke (faktički - debilizacije), od hiper-produkcije naučnih kadrova, studijskih programa, fakulteta i diploma (na svim nivoima), preko gašenje naučnih instituta kao hramova naučnih istraživanja i slabog finansiranja nauke do potcjenjivanja i relativizacije istinskih naučnih rezultata (nacionalnih naučnih monografija I naučnih časopisa, kao i svega onoga što zahtijeva dugoročan, predan i kompetentan naučni i timski rad).

Treći uzrok je nebriga, nečinjenje, neodgovornost i ćutanje društva (od naroda, preko akademskih krugova do vlasti) o znanju uopšte i nauci. Konkretno, u kuloarima i po kafanama se posprdno priča o pojedinim naučnim „oriđinalima“. Ali, niko ništa ne preduzima da se isti razobliče, izopšte, pa i kazne. Ovaj uzrok bi se mogao nazvati politikom masovnog naučnog samoubistva.

Četvrti uzrok je optimistički mentalitet bez pokrića, koji se zasniva na bolesnoj ambiciji mediokriteta da potcjenjuju ukupan naučni ambijent i tuđa naučna ostvarenja, a precjenjuju sopstvenu (bolesnu) maštu o nauci, koja je rezultirala u iluziju da se može pretvoraiti zanat u nauku, neznanje u znanje.

Peti uzrok je političko forsiranje podobnih kadrova i medijsko (samo) stvaranje kulta „velikih naučnika“ (s lažnim referencama). Navedeno jeftino samoreklamerstvo pokušava, ali ne uspijeva da anulira objektivno, provjerljivo i masovno saznanje o njihovoj beznačajnoj i/ili nepostojećoj kreativnosti. Takav naučni dogmatizam je predvorje mitologizacije nauke. On briše granice između stvarnog i prividnog, očiglednog i spornog. Ali, on omogućuje prisvajanje anti-naučne rente.

Šesti uzrok je deficit institucija u društvu. Nauka je samo podsistem, koji dijeli sudbinu društvenih kretanja. U institucionalizovanim uslovima nije moguće nekažnjeno djelovanje alternativne nauke, demagogije i socijalne patologije!

Sedmi uzrok je rigidna i nealternativna interesna povezanost i jednostranost, koja dominira i opstaje u uslovima oportunističkog neznanja i alternativnih institucija, koji marginalizuju ne samo nauku, nego čak i motivaciju za njom.

Osmi uzrok po značaju nije posljednji, a odnosi se na česte palijativne, improvizatorske, neuke i neodgovorne pokušaje reformi nauke. One se prave po mjeri neukih i interesno motivisanih reformatora. Modelski se smjenjuju u izbornim (pretjerano dugim) mandatima ključnih funkcija, do kojih se dolazi procedurom čiji je glasački ishod unaprijed poznat i kasnijim subjektivnim izborom najbližih saradnika.

Umjesto komentara, navešćemo riječi Napoleona Bonaparte: *“Najveća nemoralnost je raditi posao koji ne znaš da radiš!”*.

FORMA ILI REFORMA

*Plagijati su "u ravnoteži",
Puno je blefova i prevare...
Šta će debilima padeži
kad imaju titule i pare!?*

Od 2003. tzv. „globalni univerzitetski sistem“ je ušao u novu fazu razvoja. Univerziteti dobijaju javne ocjene na stranicama raznih globalnih univerzitetskih rangiranja. Za mnoge države je navedeni rang postao nacionalni cilj. U novije vrijeme su i države tranzicije uključene u ovu „metričku“ trku prilagođavanja naučnih tehnika i pokazatelja propisanoj metodologiji njihove ocjene. Pretjerana fascinacija rangiranjem se pretvorila u anti-naučni fenomen. Po inerciji je izazvala reforme prilagođavanja i dovela do iskrivljavanja naučnih kriterijuma i strategija. Novi kriterijumi („mjerila“) i ocjene su relativizovali smisao naučne „čistoće“ i pretvorili se u **destruktivno sredstvo** uticaja na mnogim univerzitetima. „Kad postizanje nekog indikatora postaje cilj, on prestaje biti dobar“, ispravno pišu D. Arnold i K. Fowler.

Opisujući praksu manipulacije podacima, koja se koristi u sastavljanju univerzitetskih rejtinga, E. Balatsky i N. Ekimova razmatraju nekoliko tipova ocjenjivanja:

- Δ tradicionalno, na bazi procjene velikog broja pokazatelja objektivnih aktivnosti univerziteta,
- Δ reputaciono (personifikovano), na bazi obrade mišljenja eksperata dobijenih posebnim istraživanjima,

- Δ virtualno (Internet rejtinzi), koje koristi pokazatelje popularnosti univerzitetskih sajtova u Internet okruženju i
- Δ mješovito (hibridno, nesamostalno), koje koristi miješanje prethodne tri metodologije.

Oni razlikuju dva osnovna oblika manipulisanja: od strane univerziteta koji se procjenjuju (svjesno i nesvjesno) i od procjenitelja (stranih stručnjaka). Na taj način, univerzitetsko rangiranje se može uslovno posmatrati kao proces dvaju suprotnih oblika **manipulacija**. Moguće greške i manipulacije su povezane s nekoliko osnovnih nedostataka, od kojih je po svojem značaju na prvom mjestu **citiranje** kao pokazatelj popularnosti (kvaliteta, značaja) nekog naučnog rada. Mnogi autori opravdano ističu da je citiranost u veoma slaboj korelaciji s pojmovima kvaliteta, originalnosti, značaja istraživanja i naučnog progresa.

Prilika je da se istakne jedan očigledan i prevarantski fenomen, koji je do skoro bio nezabilježen u akademskoj praksi. Osim tragikomičnosti i eventualnih opasnih posljedica koji taj fenomen može izazvati u sredinu u kojoj je nastao (da li i po njegove nosioce?!), on ni po čemu drugom ne zaslužuje pažnju. Naravno, on najviše govori o osobama koji su ga proizvele. Ukratko, odjednom se na Internetu pojavila povećana grupa profesora i asistenata, koja je do 2017. imala zanemarljivu citiranost, a u periodu 2017-2020. ogromnu (nestvarnu) citiranost!

To su podaci za Ginisa! Na žalost, te i takve citiranosti nemaju skoro nikakav naučni doprinos za državu i univerzitet u kojoj dotični djeluju! Kad su to vidjeli, mnogi profesori sa zavidnim naučnim referencama (od kojih su

neki držali decenijama predavanja u više država) su odmah izbrisali svoj profil citiranosti! U znak protesta, ali i zbog činjenice da konkurisanje takvim “naučnim veličinama” – nema smisla! Koliko će štete od navedenog fenomena imati akademska zajednica i da li će neko zvanično reagovati na ovu prevaru – ostaje da se vidi... Ili će, kao i do sada biti: **Iko išta? Niko ništa!**

Ostale slabosti su povezane s nedostacima sistema recenziranja, relativnošću impakt faktora, neujednačenim mjerilima u raznim državama, potcjenjivanjem kvalitetnih nacionalnih publikacija (časopisa i naučnih monografija) i dr. Zbog svega toga, prihvatanje brzometnih i nekonzistentnih reformi visokog obrazovanja, čiji su autori naučno i stručno nekompetentni za njihovo formulisanje i sprovođenje je veoma diskutabilno i rizično. Posebno u slučajevima kad se ignorišu četiri poznata kriterijuma elitnog naučnog razvoja (A. A. Selmi):

- △ visoka koncentracija talenata među nastavnicima i studentima,
- △ obilje resursa (finansiranje i infrastruktura),
- △ fleksibilno upravljanje (realne inovacione odluke i odsustvo birokratskih barijera), a ne centralizacija i
- △ sposobnost kombinovanja navedenih uslova.

Elementarni finansijski problemi se mogu sagledati preko sljedećih komparativnih indikatora u 2006: postojala je ogromna razlika između privučenog kapitala na vodećim univerzitetima (Harvard – 29 mlrd USA \$, Stanford – 14 mlrd USA\$ itd.) i skromnih budžeta univerziteta u našem okruženju (cca 10-20 miliona USA\$). Slično je i sa

godišnjom platom profesora na odgovarajućim univerzitetima (na Harvardu 185.000 USA\$, na Stenfordu 173.000 USA\$) a na regionalnim univerzitetima 10-30.000€. Postoje takođe i nesrazmjerne mogućnosti za dodatne zarade od projekata, koje su značajno u korist većih univerzitetskih centara.

Visoko obrazovanje u državama tranzicije je u velikoj krizi. Ogroman broj osoba ima diplomu, a mnogi od njih nedovoljno znaju pravopis, da ne govorimo o njihovoj metodološkoj nepismenosti ili naučnom neznanju. Masovnost visokog obrazovanja nije usklađena ni s politikom zapošljavanja, ni s adekvatnom razvojnom strategijom i orijentacijom poslodavaca.

Reforme i „strategije“ u visokom obrazovanju ne smiju biti nagle, rigorozne, nerealne, demotivacione, vođene od naučno nereferentnih osoba, po mjeri ambicija rukovodstva i bez značajnih ulaganja.

U uslovima niskog nivoa znanja i nauke i vrlo malih ulaganja u nju, naglo preuzimanje najviših svjetskih kriterijuma je pogibeljno. Ono može biti korisno samo u segmentu razlikovanja naučnika od predavača. Za bavljenje naukom je potrebno, pored solidnih ulaganja i naučne infrastrukture, državna briga o istinskim kadrovima, formiranje naučnih instituta, adekvatna motivacija naučnih radnika i mnogi drugi uslovi, po uzoru na razvijene države.

U uslovima visoke (masovne) zainteresovanosti (tražnje) za diplome bez pokrića (odozdo) i zanemarljive zainteresovanosti za reformama (ponude) visokog obrazovanja (odozgo) – kvalitetno rješenje **nije moguće**.

P.S.

*Neću biti neman, ko' oni što su,
bez osjećaja i bez časti,
u duši mi se svijet prosu -
vidim da ide ka propasti...*

Milić Mučlica

Htio sam da, pored sistemskih, ekonomskih, obrazovnih i institucionalnih opišem i neke (ne)ljudske greške, kao i (ne)djela nekih ništavila, svaštočina i štetočina, oholih samoljubaca, primitivaca i negativaca, osoba bez savjesti. Odustao sam iz četiri razloga:

- Δ jer oni mnogo više mrze knjigu nego što vole sebe, pa ove eseje ne bi nikad pročitali,
- Δ ne zaslužuju da im se posveti bilo kakav značaj,
- Δ ne želim da se bavim psihologijom (devijantnih) ličnosti i uđem u krug romanopisaca i
- Δ ne vjerujem da bi ih ovaj tekst popravio.

Možda će im nekad neko ovo prepričati, pa će se **prepoznati**.

„Miserum est tacere cogi quod cipiis loqui“ (Žalosno je biti primoran da čutiš o onom što bi želeo reći). Nijesam htio da čutim, ni da se povijam.

„Necesse est, ut non mode caus, eventusque rerum sed ratio etiam consaequ enescantur“ (Potrebno je znati ne samo

povode i ishode zbivanja, nego i njihov smisao i uzroke). Čini mi se da sam ih shvatio.

Naravno, duboko sam svjestan opšte **uzaludnosti** pisanja, znanja i mnogih drugih ljudskih vrlina u kloko-trističkim sistemima, koje u značajnoj mjeri ostaju neiskorišćene i nepriznate. Jer, „*Contra principia negntem non est disputandum*“ (Ne može se raspravljati s onim koji poriče osnovne istine). Ali, to je vjerovatno neminovnost, koju nameće **virus** neoimperijalne maksimizacije **koristi, pohlepe i dominacije** lažnih i nametnutih elita, koji sve više udaljava centar i periferiju, odnosno vlast i narod. To se ostvaruje pokroviteljskom i nasilnom kvazi-neoliberalnom metodologijom **kulta** kvazi-vrijednosti i dvojnih standarda, u čijoj su pozadini geopolitika i geoeconomija.

Možda će prirodne katastrofe i osiono ponašanje silnika uspjeti da približe i ujedine ljude?

ZAKLJUČAK

*Tamo gdje nema intelektualaca,
vrijednosti su ugrožene, devalvirane i osporene.*

Ratko Božović

Istorija je učiteljica života, ali i niz stepenica. Razvoj ne može biti skokovit, niti se može ostvarivati bez konzistentnih društvenih, ekonomskih i političkih institucija, strategija i odgovornosti. U svim istorijskim periodima društva postojala je neka **razvojna paradigma** s odgovarajućim kriterijumima i sistemima vrijednosti. Razvoj je uvijek imao protivurječan karakter, jer poredak i kaos nikad nijesu postojali u čistom obliku, nego u raznim kombinacijama, u kojima je dominirao jedan ili drugi oblik. Oni su bili međusobno uslovljeni i zavisni u svom preplitanju. Nivo dominacije poretka ili haosa u društvu determiniše stepen krize uopšte i u pojedinim oblastima, a posljedično i stope razvoja (društvene, ekonomske i druge). Navedeni nivo uvijek je bio determinisan stepenom razvijenosti **institucija**.

Svaki novi istorijski prelazni period traži paradigmatičnu promjenu načina razmišljanja i ponašanja. Ona se svodi, pored ostalog, na institucionalno **prilagođavanje** civilizacijskim normama, dostignućima (uzornim modelima) i izazovima. Svi oblici kvazi-institucionalnog monizma (npr. neoliberalizam), imaju dogmatski, totalitarni i anti-razvojni karakter. Realna i pluralistička institucionalizacija je jedina

razumna alternativa u kreiranju zdrave ekonomske politike i privrednog razvoja. Ona je sadržana u uzornim modelima razvijenih država.

Jedna od najznačajnijih i najjačih pokretačkih poluga savremene civilizacije je institucionalni pluralizam kao uzajamna povezanost, uslovljenost i zavisnost tržišnog privređivanja (koje u osnovi sadrži privatno preduzetništvo), tehnološkog progressa i institucionalno razvijenog i fleksibilnog državnog regulisanja. Taj razvojni kriterijum djeluje u pojedinačnim „svjetovima“ (državama, privredama i sl.) i u globalnom „svijetu svjetova“, kao kombinaciji raznih privreda, politika, kultura, naroda, prostora i civilizacija.

Novo vrijeme rađa nove **paradokse**. Nasuprot globalizaciji ekonomije, tehnologije, kulture i društva, zapaža se individualizacija ličnosti. Globalizacija oslobađa prostor za ljudsku kreativnost. Ona skida lance, koji su vjekovima sputavali čovjeka: formacijske, ideološke, političke, nacionalne, organizacione, institucionalne, upravljačke i sl. Pa ipak, institucija građanskog društva kao idealan instrument **zaštite ljudi od vlasti** ne djeluje globalno. Negiraju je razne nacionalne, korporativne, neformalne i alternativne strukture, koje pritiskaju individue mnogo više od toliko kritikovane države (kontrolišu, redukuju slobode, potcjenjuju, prinuđuju, ucjenjuju, determinišu...).

Brzometno su se reprodukovale promjene i razvojne anti-nomije, integracioni i dezintegracioni procesi. Oni su zakonomjerno narušavali demokratiju i slobode i gradili nove temelje autoritarizma, totalitarizma i hijerarhijske strukture društvenih odnosa. Reforme moraju uvijek biti praćene jačanjem institucija, demokratije i obrazovanja,

kompetentnih i posvećenih kadrova, eliminisanjem političkog monopola i negativne selekcije, smanjenjem oportunističkog ponašanja, emancipacijom vlasti, smanjenjem nasilja i relativiziranjem totalitarističkih matrica. To je opšta **formula razvoja**. Loše formalne institucije i alternativne institucije kao njihov supstitut su uvijek rezultat loše politike (njenog odnosa prema njima) i nećijih ličnih interesa.

Demokratija mora postojati kao uzorna meta-institucija i dio sociokulturnog kapitala, tj. kao skup određenih etičkih, kulturnih i civilizacijskih vrijednosti, pomoću kojih se u društvu realizuje određeni poredak kao društveni konsenzus. Narodi postsocijalističkih država su povjerovali **obecanjima** i slomili sve čemu su se decenijama klanjali. Sad se nostalgичno klanjaju nad onim što su imali. Nije moguće na brzinu, teleološkom zamjenom ciljeva i sredstava („šok terapijom“) srušiti stare i izgraditi nove i efikasne institucije.

Raskorak između propagirane institucionalizacije i forsiranog **jednostranog individualizma** (rijetkih, povlašćenih i netržišno obogaćenih pojedinaca) pokazao se višestruko i dugoročno pogubnim za državu i društvo. „Novi reformatori“ su se pretvorili u „nove elite“ preko grabeške metodologije (gravitacije svojih interesa) i neoliberalne mitologije. Na taj način, neuspješni socijalistički eksperiment je zamijenjen još gorim tranzicijskim eksperimentom!

Tranzicijski društveni i privredni “razvoj” posljednje tri decenije dominantno je obilježen kvazi-neoliberalizmom, kao oblikom kvazi-institucionalizma, kako god ga neko shvatao i tumačio. Radi se o metafori, koja označava

i koncepcijski generiše jedan konglomeratski složen i protivurječan kontekst, koji ima svoj doktrinarni, terminološki, institucionalni, razvojni, kognitivni, strategijski, interesni, redistributivni, svojinski, civilizacijski, geopolitički, geoekonomski i ideološki smisao. Navedeni kontekst su obilježile brojne praktične kvazi-manifestacije (paradoksi, protivurječnosti, problemi, pljačke, prevare, mitovi, obuzdavanje i kontrolisanje promjena i sloboda, pohlepno, neograničeno i netržišno bogaćenje i jačanje moći), koje su orkestrirano praćene teorijskom apologetikom. Imajući prednje u vidu, **neoliberalna metafora** liči na programiranu "meta-foru", na amorfno, monotono, anti-državno, anti-narodno, anti-razvojno i anti-civilizacijsko foliranje, koje je ukorijenjeno zahvaljujući pokroviteljstvu države prema privilegovanim pojedincima, koji je nezajažljivo i dugoročno zloupotrebljavaju.

Ekonomija je uvijek vodila **dvostruki život** (u teoriji i praksi). Ona se posljednjih decenija sve više formalizuje, instrumentalizuje i ideologizuje. Sve manje pažnje poklanja pojedinim praktičnim pitanjima i problemima iz tranzicijskog privrednog okruženja (koji su mnogo više interesovali političku ekonomiju i institucionalizam). Terminu ekonomija se može dodati riječ "kvazi" (u kontekstu rezonovanja K. Poppera), zbog formalnih apsolutizacija (M. Blaug), brojnih zloupotreba i falsifikacije (T. Hutchison) i konceptualnog primitivizma tzv. "*matematičkih formi u ekonomskom kontekstu*" (G. Debreu),

Koliko god bili nerazumni i neprihvatljivi, razumljivi su motivi zapadnih obrazaca kreiranja savremene ekonomije. Uzroke distanciranja od političke ekonomije i neoinstitucionalnih ekonomskih teorija, kritičke misli, složenih i nagomilanih društvenih problema ne treba tražiti u kultu

matematike i statistike, nego u nečijim krupnim interesima. Neprihvatljivi su motivi lokalnih i nekompetentnih "reformatora" visokog obrazovanja, koji neargumentovano, neselektivno, nekritički i bezrezervno prihvataju (kopiraju i primjenjuju) tuđe obrasce (koje sami ne primjenjuju, nego služe isključivo za tuđu upotrebu). Potreban je odgovor na glavno pitanje: ko je i zbog čega sve to dozvolio i prihvatio? U "izdavanju dozvole" učestvovali su i mnogi kvazi-ekonomisti. Primjena teorije u praksi je poželjna, ali je njena zamjena formalizacijom - **opasna!**

Budućnost pripada rastu, koji se može ostvarivati samo na bazi rada, znanja i inovacija (a ne na rastu u „inovacionim granama“). Društva koja ignorišu rad, znanje, inovacije, njihovu proizvodnju i proizvodnju uopšte zasnivaju se na anti-razvojnim strategijama. Ona su osuđena na produbljivanje i reprodukovanje kriza. Brojna istraživanja su dokazala pozitivnu korelacionu vezu između institucija, razvoja i znanja.

Obrazovanje i nauka moraju biti uzvišeni **ideal**, a ne menadžerstvo. Partijski principi izbora, organizacije, lobiranja i glasanja ne smiju se primjenjivati na univerzitetima.

Oblikovanje novih ideja i **pomjeranje granica znanja** je veoma težak, složen i dugoročan posao, posebno u uslovima polarizacija, kriza i otežane kreativne naučne komunikacije. Pa ipak, pisanje i objavljivanje je čak i u takvim (otežanim) uslovima vjerovatno dobar putokaz za afirmaciju ekonomskog i drugog znanja, stvaralaštva i razvoja, kao i za prevazilaženje jaza između diferencirane ekonomske nauke i personificirane ekonomske politike, tj. između krizne pozitivne ekonomije i zloupotrijebljene normativne ekonomije.

Kritički tekstovi uvijek izazivaju otpore od kritikovanih: zaobilaženje, potcjenjivanje, ogovaranje, kočenje i zanemarivanje. Pravi naučnici i profesori se moraju izdići iznad tih vještačkih, monopolskih i mediokritetskih barijera. Oni moraju razlikovati uzaludnost i besmislenost pojedinih procesa kao takvih od argumentovanih rezultata. I vjerovati samo u **rezultate**. Kritika radi kritike nikad nema smisla, ako u njoj nema poruke i predloga za rješene probleme.

Zbog svega toga, u ovim kratkim esejima su upućene neke jasne i nedvosmislene poruke (čak i u naslovu), koje makar provociraju predloge za iznalaženje rješenja. Na čitaocima je da ocijene da li su i u kojoj mjeri one ispravne, korisne i upotrebljive.

UMJESTO POGOVORA

Euforija, svirka i masovni krici
dominiraju u novoj izgubljenoj noći,
dok se neznalice skrivaju u vici
zadugo bolji život neće doći.

Ništa nije slučajno, jer nema sudbine!
Demoni krađe režiraju usud.
U lažnoj nadi život svakom mine,
nezadovoljan nije - samo ko je lud.

Sve se kupuje, namješta i laže,
caruju neznanje, prevare i fore,
nikakva više pravila ne važe,
umjesto ideala - poroci zbore.

Mijenjaju mjesta izdaje i borbe,
primitivizam je nesrećno nasleđe,
iz kazana se opet jedu čorbe
ali su sada sve gore i rjeđe...

U tužnoj noći tragičnog poraza
svima je, ipak, jedna stvar jasna:
nastavlja se agonija bez izlaza,
dolaze vremena ružna i opasna.

O AUTORU

Veselin DRAŠKOVIĆ je rođen u Nikšiću 1954. gdje je završio Gimnaziju (prirodno-matematički smjer). Počeo je u Beogradu, a završio u Podgorici 1977. Ekonomski fakultet, na kojem je magistrirao 1983. i doktorirao 1992. Redovni je profesor Univerziteta Crne Gore. Bio je vizing profesor na Ekonomskom fakultetu ("Škola magistrov") MGU „M.V. Lomonosov“, Državnom univerzitetu Tjumen, Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Ekonomskom fakultetu Internacionalnog univerziteta Travnik i dr. Zaposlen je na Pomorskom fakultetu Kotor. Drži predavanja iz predmeta Ekonomija za menadžere, Strategijski menadžment i Međunarodni menadžment (*osnovne studije*), Ekonomija znanja i preduzetništvo i Projekt menadžment (*specijalističke studije*), Menadžment pomorskog prometa (*magistarske studije*), Ekonomska efikasnost i racionalnost i Institucionalna ekonomija (*doktorske studije*).

Bio je *mentor* je na šest doktorskih disertacija i 39 magistarskih radova. Bio je u tri saziva član strukovnog vijeća Univerziteta Crne Gore i vanredni član NDEJ. Redovni je član (Akademik) Akademije filozofije privrede na MGU „M. V. Lomonosov“, Moskva, Rusija, kao i Filozofsko-ekonomskog naučnog društva (Centar društvenih nauka – MGU “M. V. Lomonosov”, Moskva). Redovni je član CIRU, Hrvatska.

Na Fakultetu za pomorstvo Kotor je od 1997-2002. bio šef Katedre za ekonomiju i organizaciju, od 2001-2009. rukovodilac poslijediplomskih studija, od 2002. šef Katedre za ekonomiju i menadžment, od 2002-2020. glavni i odgovorni urednik Zbornika FZP, od 2010. rukovodilac magistarskih studija i od 2012. rukovodilac doktorskih studija.

Od 2004. je predsjednik Vladine Komisije za kontrolu i ocjenu dinamike investicija, kao i ekspert Ministarstva turizma Vlade Crne Gore za ocjenu biznis planova i investicionih programa. Od 2011. je ekspert Ministarstva prosvjete Vlade Crne Gore za akreditaciju studijskih programa. Od 2017. je ekspert vladine Agencije za kontrolu visokog obrazovanja.

Autor je 15 naučnih monografija, 18 udžbenika, 24 priručnika i skripti, preko 250 naučnih radova (od toga preko 150 u međunarodnim časopisima) i više prikaza, uvodnika, priloga i intervjuja. *Koautor* je 12 naučnih monografije, 6 udžbenika, 15 priručnika i skripti i preko 50 naučnih radova. Autor je udžbenika Osnove ekonomije za srednje stručne škole u Crnoj Gori, mnogih projekata i investicionih programa.

Osnovne *oblasti naučnog interesovanja* su mu: makroekonomija, mikroekonomija, međunarodna ekonomija,

neoinstitucionalna ekonomija, ekonomija znanja, strateški menadžment, projekt menadžment i privredni sistem.

Glavni je i odgovorni **urednik** međunarodnog naučnog časopisa *Montenegrin Journal of Economics*, koji se nalazi u ESCI (od 2015), Scopus (od 2017), Cabells' (od 2012) i još 12 referentnih međunarodnih naučnih baza. Časopis je 2020. zauzeo 56. mjesto među 228 ekonomskih časopisa u najboljoj kategoriji Q₁ Scopusa.

Član je redakcije međunarodnih naučnih časopisa: *Amfiteatru Economics*, Rumunija (SSCI), *Journal of International Studies*, Poljska (Scopus), *Journal of Competitiveness*, Češka (SSCI, Scopus), *Filosofija hozjajstva*, Rusija, *Ekonomičeskaja nauka sovremennoj Rosii*, Rusija, *Vestnik Tjumenskogo gosudarstvennogo universiteta*, Rusija, *Ekonomija/Economics*, Hrvatska, *Montenegrin Journal of Economics*, Crna Gora (ESCI, Scopus), *Economics & Economy*, Crna Gora, *Montenegrin Journal of Ecology*, Crna Gora, *Ekonomске teme*, Srbija, *Sibirskij trgovno-ekonomičeskij žurnal*, Rusija, *European Journal of Economics and Management*, Bosna i Hercegovina, *The Journal of Logistics & Sustainable Transport*, Slovenija, *Ekonomске ideje i praksa*, Srbija, *Medijski dijalozi*, Crna Gora, *Socio-ekonomski eseji*, Crna Gora, *Financing*, Bosna i Hercegovina i dr.

Učestvovao je sa referetima i člancima na preko 100 međunarodnih i domaćih naučnih skupova. Bio je organizator i naučni rukovodilac međunarodnih naučnih skupova "Economic Institutions as a Condition for Social and Economic Development of Transitional Countries", Kotor, 5–6.10. 2012. i "New Trends and Best Practices In Socio-economic Research", Igalo (2018-2020).

Objavio je *naučne radove* u sljedećim časopisima: Ekonomska misao, Ekonomski anali, Ekonomika, Ekonomist, Strategijski menadžment, Kikindski dijalozi, Zbornik CANU, Marksističke teme, Marksistička misao, Socijalizam u svetu, Teme, Ekonomika preduzetništva, Medijski dijalozi, Mirovaja ekonomika i međunarodnije otkošenija, Problemi teorii i praktiki upravljenija, Filosofija hozjajstva, Ekonomičeskaja nauka sovremennoj Rosii, Žurnal ekonomičesknoj teorii, Montenegrin Journal of Economics (*ESCI, Scopus*), Economics & Economy, Ekonomske ideje i praksa, Actual Problems of Economics (*SSSI; Scopus*), Amfiteatru Economics (*SSCI, Scopus*), Transformations in Business & Economics (*SSCI, Scopus*), Economy of Region (*ESCI, Scopus*), Socis (*SSCI; Scopus*), Sociology and Economics (*ESCI, Scopus*), Journal of Security and Sustainability Issue (*Scopus*), Polish Journal of Management Studies (*Scopus*), Proceedings International University of Travnik, Tehnologija, kultura i razvoj i dr.

Recenzent je više naučnih monografija i knjiga sljedećih autora: T. Bandin (Subotica), O. Roy (Omsk), D. Stojanov (Rijeka), R. Jovović (Podgorica), S. Bauk (Kotor), Z. Todorović (Banja Luka), O. Suharev (Moskva), S. Meteljev (Omsk), M. Popović (Podgorica), T. Domazet (Zagreb), Ž. Marić (Mostar), M. Drašković (Kotor), M. Marković (Nikšić), M. Grdinić (Kotor), S. Lukić (Banja Luka), J. Žugić (Podgorica), S. Ćuzović (Niš), M. Delibašić (Podgorica), M. Grgurević (H. Novi) i dr.

Radio je u privredi od 1978-1980. kao šef računovodstva i finansijski direktor RO „Kole“ Nikšić, od 1980-1990. u Željezari Nikšić kao samostalni referent izvoza, od 1990-1995. u Moskvi kao direktor predstavnštva firmi „Euroferro“ Milano i „DKD“ London i 2006. kao savjetnik

generalnog direktora „Rusinvest Group“ Moskva. Direktor je NVU ELIT – Ekonomska laboratorija za istraživanje tranzicije Podgorica.

Autor je sljedećih naučnih monografija:

- *Razvoj sovjetske ekonomske misli*, Ekonomika, Beograd, 1994.
- *Tranzicija i mješovita ekonomija*, Ekonomika, Beograd, 2002.
- *Neoinstitucionalne ekonomske teorije: prava svojine, firme i društvenog izbora*, Ekonomika, Beograd, 2002.
- *Kontrasti globalizacije*, Ekonomika, Beograd, 2002.
- *Svojina i privatizacija*, Fakultet za pomorstvo, Kotor, 2005.
- *Neoliberalna metafora*, ELIT, Podgorica, 2014.
- *Neoliberal metaphor - Quasi-economic paradigm*, Elit i Rifin, Podgorica i Zagreb, 2014.
- *Neoliberal metaphor - as a quasi-economic paradigm in function of vulgarized institutional monism and an experiment of interest*, SPH Scientific Publishing Hub, Celje, Osijek, Che-stochowa, Kotor, 2014.
- *Institucionalni aspekti sovjetske ekonomske misli: dostignuća, dogme, dileme i zablude – prilog za istoriju dirižističkog institucionalnog monizma*, Elit: Podgorica, 2015.
- *Institucionalni aspekti sovjetske ekonomske misli: dostignuća, dogme, dileme i zablude – prilog za istoriju dirižističkog institucionalnog monizma*, 2. dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Elit, Podgorica, 2015.

- *Klokotrizacija tranzicije*, Elit, Podgorica, četiri izdanja (2017, 2018, 2019 i 2020),
- *Clockotrization of transition*, SPH Scientific Publishing Hub, Celje, Osijek, Chestochowa, Kotor, 2018.
- *Klokotrizacija kak fenomen peregoda k rinočnoj ekonomike: Kritičeskie esse o peregodnih periodah v stranah Vostočnoj Evropi i postsovetskogo prostranstva*, Lenand, Moskva, 2020.
- *Institucional'nie aspekti ruskoj ekonomičeskoj misli - sovremennij vzgljad*, Rusajns, Moskva, 2020.
- *Novi okovi - kvazi-neoliberalno nasilje*, Elit, Podgorica, 2020.

Koautor je sljedećih naučnih monografija:

- *Globalizacija u ogledalu razvoja, krize i medija*, ELIT, Podgorica, 2010.
- *Facing the Futute of South East Europe*, Croatian Institute of Finance and Accounting, Zagreb, 2010.
- *Institucije, poredak, tranzicija*, ELIT, Podgorica, 2013.
- *Paradigmatičnost znanja*, ELIT, Podgorica i Fakultet za pomorstvo, Kotor, 2013.
- *Znanie v sovremennoj ekonomike: teorija i praktika*, Izdatel'stvo Omskogo gosudarstvennogo universiteta, Omsk, Russia, 2014.
- *Makroekonomske teorije i politike u globalnoj ekonomiji – dometi, izazovi i perspektive*, ELIT, Podgorica, 2014.
- *Ekonomski način mišljenja*, ELIT, Podgorica, 2014.

- *Makroekonomske teorije i politike u globalnoj i tranzicijskoj privredi: A. Smith, K. Marx, J. M. Keynes...?*, Elit, Podgorica, 2015.
- *Ekonomске ideje između lokalnog i globalnog, preduzetničkog i predodređenog, individualnog i masovnog, monističkog i pluralističkog*, Internacionalni univerzitet Travnik, Travnik, 2016.
- *Management and Logistics - Selected Topics*, SPH Scientific Publishing Hub, Celje, Osijek, Chestochowa, Kotor, 2016.
- *Sustainable development: crisis of regulation? / Održivi razvoj: kriza ili regulacija?*, ELIT Podgorica,, SPH Scientific Publishing Pub Celje, Czestochowa, Kotor, Osijek i Zilina, CSR Centre of Sociological Research Szczecin, 2017.
- *Život medija: ekonomski aspekti ubijanja dosade*, ELIT, Podgorica, 2017.

IZ RECENZIIJA I KOMENTARA ČITALACA

Dragi Veso,

ubacio si misaone kamenčice u baruštinu koja zaudara na trulež i raspadanje. Čestitam! Sjajno si obrazložio literarnu kovanicu, koja kreće od velikog pjesnika Aca Sekulića...

Ti reče *meta-fora*, a moglo se reći i *metak-fora*...

U pravu si kad poentiraš: „*Klokotrizam je provjereni metod masovne debilizacije*“. Ostavljam da te čitam pažljivo u tišini doko-lice. Sad si me dovoljno pomamio svojom kritičkom lucidnošću i istinski obradovao.

Nikšićani su, ipak – najbolji! Najtopliji pozdrav iz zamrznutog Beograda.

Ratko BOŽOVIĆ, Profesor

Dragi prijatelju,

napisao si mnoga kapitalna i trajna ekonomska djela. Ali, ova tvoja knjiga je - mrak!!! Oduševljen sam!

Ovo je kaleidoskop vrhunskih eseja vrhunskog ekonomiste!

Dragoljub STOJANOV, Profesor

Brate Veso,

uspio si da uobličiš mnoge tvoje genijalne, originalne i ispravne ideje, kritike i predloge, s kojima si nas decenijama upoznavao i oduševljavao na mnogim naučnim skupovima, u tvojim monografijama i naučnim radovima. Tvoj realizam, mišaočnost, hrabrost, lucidnost i literalnost su impresivno pretvorili teške i bolne tranzicijske teme u briljantnu i jasnu seriju kratkih, jasnih i poučnih eseja. Oni slave znanje, moral, slobodu i pluralističke institucije i nose pošteni upozorenja! Ovaj tekst plijeni i nadahnjuje! Natjerao me da ga više puta čitam i tako usavršavam Vaš divni jezik... Pišem predgovor za tvoj prevod ovog teksta na rusko monografsko izdanje! Moramo stvaralačkom naukom pobijediti „*neuku nauku*“!

Bagrat YERZNKYAN, Profesor

Nema većeg zadovoljstva od otkrivanja novih autora, novih misli, novog teksta i nove knjige. Posebno kad se radi o velikim autorima kao što je Profesor Veselin Drašković.

Od prije 3.000 godina mišljenje je motor napretka svijeta, a ono se prenosi kroz taj dragocjeni nomadski objekat koje se zove knjiga. A danas, više nego ikad, pisati i stvarati knjige je suštinsko pitanje u našoj civilizaciji nestrpljenja i terora novca i trenutnog uspjeha. To su razlozi zbog kojih Veso proučava, podučava i hrabro piše, sabira znanje za sadašnju akciju i buduće generacije. Njegove knjige, pa i ova najnovija, stvaraju refleksije dubokih i aktivnih misli, motivaciju za kreativnost i mogućnost kritike. On poručuje da bez razmišljanja i kritičkog odnosa prema stvarnosti i zapisanom znanju nema inovacija ni progressa nijednog društva. Veso nije nikad štedio energiju ni vrijeme da promoviše nauku i znanje. Ova knjiga je sinteza njegovog proučavanja više društvenih naučnih oblasti.

On sa njom dopunjuje svoj raskošni i monumentalni naučni opus, potreban svima, svakako neophodan mladima da nađu put u kompleksnom savremenom svijetu, da steknu pouzdanje, pripreme se za budućnost i izbjegnu zamke „krive svijesti“, koju im, na žalost, servira instant uspjeh - sve ostvariti sada i odmah. Brilljantna analiza „iskrivljene stvarnosti“ u ovoj knjizi je opomena svim društvima koja zanemaruju knjigu, čitanje, stvaranje i znanje i zaboravljaju da im je najveća obaveza da nešto ostave i budućim generacijama.

Radislav JOVOVIĆ, Profesor

Draškovićeva „Klokotrizacija tranzicije“ je svjedočenje o velikom životnom iskustvu i vrhunskim multidisciplinarnim znanjima njegova autora. Iako je on po svojoj temeljnoj naobrazbi ekonomista, to mu nije bila smetnja da čitateljskoj, znanstvenoj i stručnoj publici ponudi izuzetno djelo u kojem se politekonomizam vrlo snažno prepliće sa elementima psihološkoga, socio-psihološkoga, sociološkoga i kulturnoga. Sve to ovu knjigu dodatno preporuča, a o njegovu autoru, barem što se prostora bivše Jugoslavije tiče, svjedoči kao osobi rijetkih intelektualnih mogućnosti i postignuća. U vezi s tim, siguran sam, kad pročitaju ovu knjigu, neće biti problem postići konsenzus svima koji su s njom imali priliku družiti. I stoga autoru iskrene čestitke, a svima ostalima preporuka – pročitajte Draškovićevu „Klokotrizaciju tranzicije“ i sami se uvjerite u knjigu nesvakidašnjih i trajnih vrijednosti.

Akademik Slavo KUKIĆ, Profesor

Istina je: (skoro) nitko ne čita ništa, na žalost! A onda kažu „akademska zajednica šuti“! Dragi Veso, knjiga ti je bolna tranzicijska istina! Zanimljiva je i bogata dubokim idejama, terminologijom i analizama! Kao da te slušam kad ju čitam! Iskreno se radujem ovom tvom velikom djelu!

Nada ZGRABLJIĆ, Profesor

Šta god da kažem za ovo veliko djelo – bit će malo!

Guste SANTINI, Profesor

Produhovljen prikaz globalne svakodnevice, pozorišne predstave u kojoj zbilju zamjenjuju metafore i koja će trajati – ne znamo do kada.

Anđelko LOJPUR, Profesor

Dugo se nismo čuli ni vidjeli, ali redovno čitam tvoje izvanredne knjige i radove. Ovaj put je to tvoj briljantan i inspirativan tekst o klokotrizaciji tranzicije.

Ivan KOVAČ, Profesor

Bravo, Veso!

Ovo je izuzetno aktualno i jako dobro! Nitko ne voli čuti loše o sebi, ali čuti loše je dobro, jer onda imamo mogućnost za promjenu na bolje. Isto je i sa „klokotrizacijom tranzicije“. Tranzicija se najprije mora dogoditi u našim glavama, a ona se treba sučeliti sa „ne znamo gdje smo, ne znamo što radimo, ne znamo kako treba raditi, ne znamo kako treba misliti, ne znamo...“. Pa ako savladamo taj nivo tranzicije, onda možemo krenuti k savladavanju klokotrizma, te početi učiti i mijenjati svijet u kojem živimo.

No jesmo li spremni za to, mi kao stara generacija, ili se pak uljuljukujemo u naša lažna znanja iz „onoga vremena“, kojeg više nema, pa tapšamo jedan drugoga u predrasudama našeg (ne)veleumnog znanja?

Zato pročitajte ovu knjigu i shvatit ćete sve... Sretno...

Akademik Tihomir LUKOVIĆ, Profesor

Ovo se čita kao bestseller! Srećni smo što te poznajemo, jer nam svojim blistavim mislima osvjetljavaš teški i nezahvalni naučni put!

Drago PUPAVAC, Profesor

Poštovani i dragi Veso! Iskrene čestitke od srca na dragocjenoj knjizi, koja je istinski dar svima. Hvala što prekrasnim djelima obogaćuješ i uljepšavaš živote ne samo svojih prijatelja, nego i budućih naraštaja. Hvala što nas ovako snažno trgneš... Gdje ti je kraj?!

Tatjana STANIVUK, Profesor

Knjiga na jezgrovit i originalan način objašnjava paletu tranzicijskih paradoksa, problema i antinomija.

Dovoljno je kao briljantan primjer autorovog pronicanja u suštinu problematike, uzeti njegov izraz – “*neuka nauka*”.

Riječ je o izvanrednoj i rijetkoj kritici skupa partikularnih ograničenosti i nastranosti, koje uspijevaju integralno da dominiraju nad svim nivoima društvene realnosti, pa i svijesti, koje su zaglavljene u kočionoj tranzicionoj petlji.

Sanja BAUK, Profesor

Dragi Veseline, kolega i prijatelju,

uspio si da sve tranzicijske miševe strpaš u mišolovku!

Samo najveći autori mogu da u malom tekstu napišu mnogo. Iskreno se radujem ovom tvojem velikom izdanju! Ono će i za nas u Moskvi biti poučan “manifest”. Čestitam i podržavam!

Akademik Jurij OSIPOV, Profesor

Dragi kolega Veseline!

Davne 1994. sam ti odao priznanje da si svojom kritikom sovjetske ekonomske misli prevazišao sve nas Ruse!

Ovom novom i smjelom ekonomsko-filozofsko-sociološkom kritikom tranzicije nadmašio si sve tranzicijske ekonomiste! “*Černogorci, što takoe...?*”! Iskrene čestitke!

Aleksandar HUDOKORMOV, Profesor

Ove izvanredne eseje sam pročitao odmah, „iz duška“ i često ću im se vraćati. Ovoliko misli, poruka, preporuka, kritika i hrabrih zaključaka – sve na jednom mjestu!

Sjajno, uredniče velikog crnogorskog časopisa MNJE i Slovenačke edicije SPH!

Borut JEREB, Profesor

Odabirom naziva knjige “Klokotrizacija...”, s osloncem na naučno-utemeljene paradigme trajno važećih ekonomskih promišljanja, Prof. Drašković nas, na njemu svojstven način, uvodi u tajne “klotrizma”, ključa za lakše prepoznavanje i shvatanje sveta u kojem živimo. Za razliku od ostale naučne „elite“, koja se bavi promišljanjem sadašnjice i projektovanjem budućnosti na neoliberalnoj paradigmi, Veso gorštački (crnogorski, nikšićki) hrabro skreće pažnju čitalače publike, da je na sceni svojevrstni performans klokotrista i klovnova.

On ih je davno prepoznao, pa ih opisuje metaforično, slikovito, nadahnuto i argumentovano... Razapinje ih na stub srama i nudi im da se prepoznaju. Zналаčki, majstorski, virtuožno!

Preuzima odgovornost i vođstvo u ime svih nas koji isto mislimo i osećamo. Može on to, jer je dokazana intelektualna i naučna gromada, sa stvaralačkim opusom kojem se dive mnogo veće naučne sredine nego što je naš region! Proslavio je svuda gdje je radio svoju rodnu Crnu Goru, digao je svojim naučnim rezultatima u ekonomska nebesa, bez interesa i nagrada.

Aplauzi njemu – stalno odjekuju! Zbog toga je imao pravo i moralno-intelektualnu obavezu da napiše ovo veliko kritičko

djelo, koje podseća i opominje sve građane (tranzicione gubitnike) da tek sledi spašavanje, koje će potrajati, sve dok se ne "osvestimo", odstranimo žito od kukolja, prepoznamo stvarne vrednosti od kvazi-vrednosti.

Veso je svojevrsan univerzitetski profesor - "arhitekta", Naučna gromada!. O promišlja duboko ekonomski, filozofski i dominantno patriotski, brižno zagledan u budućnost, bez dodvoravanja vladajućoj „eliti“, borac za istinu, koju će svi dobronamerni razumeti i podržati. Zalažući se za znanje, on ne traži priznanje, nego se kolokotristima ruga na jedan fini i kritički način. I upozorava da preti velika opasnost od negativno selektovanih globalnih „prosvetitelja“ i lokalnih „kvazi-naučnika“. Na sceni je svojevrsna i primitivna kvazi-berza visoo obrazovanih kadrova i najviših akademskih titula.

Zbog toga Vesu – sve čestitke za ovaj svojevrsni manifest društveno-ekonomske kritike!

Sreten ĆUZOVIĆ, Profesor

Čitao sam u jednoj davnoj Vesovoj recenziji da se *“sve dogme, apsolutizacije, totalitarizmi, diktature i imperijalizmi temelje na monizmima”*. Pravilno piše Slavoj Žižek da je *„brak između demokracije i kapitalizma završen“*. Ova knjiga majstorski napisanih eseja samo potvrđuje činjenicu koju dijele svi pravi intelektualci, da se kako Veso piše *“povijest ponavlja u svojim najmračnijim monističkim porocima, koje forsiraju nekontrolirani centri moći za ostvarenje (svojih) apsolutističkih interesa”*.

Ivo SPERANDA, Profesor

Veso, prijatelju moj!

Čitajući ovu knjigu nadahnutih eseja, prisjetih se izreke Henriha Hajnea: „*Kad nestane heroja, klovnovi dolaze na scenu*“. Posljednjih decenija birajući i veličajući klovnove, mi živimo u tranzicijskom cirkusu. Klovnovi ne mogu uplašiti takvog stamenog i energičnog čovjeka kakav je moj prijatelj Veselin Drašković, koji nam ovim rukopisom pomaže da ih vratimo tamo odakle dolaze – u izbu istorije!

Radovan STOJANOVIĆ, Profesor

Istorija čovjeka, pored ostalog, je istorija *traganja za istinom* kao vječnim izazovom. Ono je uvijek bilo kritički orijentisano prema ogromnoj čovjekovoj potrebi da *vjeruje*, koja je stvarala prostor za manipulaciju, uz prateće „dokaze“ - bezuslovne, monističke, dogmatske, klototrističke i druge. Intelektualci su vjekovima prepoznavali tu neminovnu i konfliktnu *granicu* između istine i vjere, koja je bila ogrnuta apsolutističkom, isključivom, mitološkom i ideološkom mantrom. U ovoj rijetkoj knjizi univerzalnog karaktera, V. Drašković nam preko zagovaranja institucionalnog i svakog drugog pluralizma i metafore klototrizacije, koristeći ubjedljivu kritičku argumentaciju nudi širok spektar slika iskrivljene tranzicijske stvarnosti. Svi njegovi dokazi su opipljivi i jednostavni: nalaze se u pluralističkim sistemima vrijednosti razvijenih država. Izdižući predmet istraživanja iznad lokalnog na tranzicijski nivo, manirom iskusnog naučnika i profesionalca, on nam opravdano, naučno neutralno, kritički i patriotski nudi razvojnu alternativu: pluralizam (dijalog) umjesto monizma (monologa). Ovo djelo će po mnogim vrijednostima, a posebno po afirmaciji naučne, kritičke i

slobodne misli značajno uzdići na viši nivo crnogorsko stvaralaštvo u regionu i šire.

mr Željko RUTOVIĆ, kulturolog i publicista

Ova knjiga me istinski oduševila i obradovala. Ona analizira klototricacije kao savremeni oblik korumpirane vladavine i raznim oblastima. Jedinstvena je i originalna. Na genijalan način prikazuje pljačkašku tranziciju, svojstven Vesovom nadahnutom peru i kritičkom naučnom duhu. Zналаčki su odslikani glavni društveni i ekonomski problemi i procesi u prošlosti i sadašnjosti i najavljena nimalo svijetla budućnost. Pošteno je prikazan korumpirani sistem visokog obrazovanja, koji je dosegao najveći stepen degradacije, ili kako autor reče - „*debilizacije*“. Malo je reći: teško nama! Svaka čast za ovo veliko i rijetko djelo kratke forme!

mr Neško UŠĆUMLIĆ

Ovom knjigom moj školski drug i prijatelj Veso nastavlja da dosljedno potvrđuje svoju britku i opravdanu kritiku društvenih zatajivanja, deformacija i promašaja, kojoj je bio vjeran još od gimnazijskih dana. Njegove riječi kao da dolaze iz tog „našeg“ vremena nade i entuzijazma, jer odliježu i odišu iskrenošću, kao da naši veliki gimnazijski profesori pjevaju u nama.

Počastvovan sam što kao korektor teksta učestvujem u ovom velikom projektu lokalnog, regionalnog i šireg društvenog i tranzicijskog značaja!

Dragoljub Njako NIKČEVIĆ, dipl. ecc.

Veso je na jednostavan način (što je najteže!) pokazao kako otuđeni centri moći i "svemogućí" globalni pokrovitelji zbog svojih uskih interesa (bogaćenja, porobljavanja i dominacije), preko programiranog ludila, dogmi i tranzicijskih imitacija s neograničenim rokom trajanja nalaze lakomislene i neznavene saučesnike, koji bezočno izdaju slobodoumlje, uništavaju znanje i ostvaruju pokorno jednoumlje. Samo hrabri, veliki, dobronamjerni i visoko intelektualni patrioti kao što je moj kum i školski drug Veso pišu o bezgraničnoj pohlepi navodnih "reformatora" i lažnih „naučnika“.

Veselin ĐUROVIĆ, preduzetnik

Ja sam prva dobila i pročitala ovu knjigu eseja, koji su aktualni, s jasnim porukama i visokog kvaliteta.

Svaka čast! Čestitam! Samo napred i bravo!

Znanjem i stvaralaštvom ćemo pobijediti klokostriste!

Borjana BULAJIĆ

U ovim kratkim esejima autor vraća dušu ekonomskoj nauci i pokazuje da ekonomska logika mora imati svoj razvojni kulturni, društveni i politički kontekst, koje spaja crvena nit koja se zove kritička misao. Ukazujući na neopravdanu tranzicijsku marginalizaciju nauke uopšte, autor predlaže pluralistički trag, koji treba da vodi do progresa, po uzoru na razvijene države.

Marija JANKOVIĆ, Docent

Ovo je prava knjiga za otrežnjenje!

Napisao si negde: *“Inovacije ne traže ovacije”*.

Ova kritika kvazi-klokotrista otvara oči, miče iz njih prašinu kojom su nas „majstori“ zasuli. I, bogami – traži ovacije...

Bravo kume! Što se tiče nekadašnjih pravih (izvornih) klokotrista: *“Mi smo išli putem // put je bio dug // opazismo kasno // da smo išli u krug”* (Aca Sekulić). A sada, kume:

*Sad idemo stranputicom // siromasi svi smo isti //
slomiše nas kao vicom // budalasti klokotristi.*

Vladan JOVOVIĆ - Konto, izvorni klokotrista

Oovo je očekivani i pravi intelektualni, kritički i naučni odgovor na stalnu vulgarizaciju (nekadašnjeg, pozitivnog i ingenioznog) klokottrizma i njegovo pretvaranje u debilizam i prijetnju!

Milojko PUŠICA, Profesor

Pridružujući se mislima i porukama Profesora Veselina Draškovića, samo ću ga parafrazirati: *“Praznici postoje da bi se slavili. Publikovanje ove vrijedne naučne knjige trajnog značaja je praznik za crnogorsko izdavaštvo”*. I mnogo šire...

Dragan RADOVIĆ, doktorant

S novinarskim iskustvom od preko četiri decenije, uvijek sam slijedio pravilo da u pisanju i obraćanju budem jasan, tačan, kratak, aktualan i istinit. Bio sam u prilici da s Vesom drugujem i pratim njegov rad i naučnu karijeru. Iz života sam ponio nauk da bez dobrog domaćina nema sigurne porodice. U Vesovom naučnom radu našao sam potvrdu da temelj u društvenim kretanjima i ukupnom životu daju institucije. Taj postulat je odrednica života na našoj planeti i put svim drugim odnosima u društvu. Knjiga "Klokotrizacija tranzicije" potvrdila mi je da nametnute tranzicione stranputice ne obezbjeđuju sigurnost u ekonomskim i društvenim odnosima. Obradovao si me, jer si u sažetoj, kratkoj, jasnoj i argumentovanoj formi, svojstvenoj tebi, naučno i ljudski jasno i časno poručio da u eri beznađa, ipak, *postoji siguran put* za privredu i društvo. Shvatio sam da je to *institucionalni pluralizam* kao jedini razvojni imperativ, koji može prekinuti pogubnu dominaciju politike nad ekonomijom i sve prateće dogme, nasilja i tiranije.

U nadi da će naučnici, i ne samo oni, slijediti kritičke i analitičke poruke iz ove tvoje vrhunske knjige, čestitam ti!

Zoran GRGUREVIĆ, novinar i publicista

Danas je vrlo teško biti originalan u bilo kojoj oblasti.

U naučnim radovima pogotovo. Ali, kako u zaključku ove knjige kaže njen autor Profesor Veselin Drašković, jedan od vrhunskih crnogorskih intelektualaca (ali ne onih koji se na sva zvona samoreklamiraju i povijaju) - „*novoo vrijeme rada nove paradokse*“. On je uspio da se izidgne iznad klišea i stereotipnih analiza problematike koju obrađuje u ovoj knjizi, o čemu na slikovit način svjedoče i maštoviti naslovi tema.

Pročitajte sadržaj u uživajte. I da se opet poslužim jednim autorovim stavom: „*Nasuprot globalizaciji ekonomije i društva, zapaža se individualizacija ličnosti. Globalizacija oslobađa prostor za ljudsku kreativnost. Ona skida lance, koji su vjekovima sputavali čovjeka: formacijske, ideološke, političke, nacionalne, organizacione, upravljačke i slično*“.

Zar profesor Drašković nije živi primjer da je sve to moguće?

Veseljko KOPRIVICA, novinar i sociolog

Srećan sam što mogu čitati i pridružati se ovoj bespoštednoj i rijetkoj kritici bezgranične i bezosjećajne tranzicijske prevare, koja je, na žalost, kao korov zahvatila i visoko obrazovanje.

Uglješa GRGUREVIĆ, Docent

Ovo je impresivna zbirka kratkih eseja, koji jasno objašnjavaju kako je tranzicija svjesnom primjenom metoda neoliberalne klockotricizacije (p)ostala neuspješni eksperiment i korupcionaška tajkunizacija. Njeni “kreatori” su paradoksalno zanemarili osnovni postulat liberalne ekonomije – postojanje perfektnog tržišta, koje je lišeno monopolističkih pozicija privilegovanih igrača. Upravo su afirmisali njegovu suprotnost – „*netržišni igrači*“ sa dobrim pozicijama i vezama su na manipulativan način postali novokomponovana društvena „elita“.

To možda ne bi bilo toliko tragično da navedeni metastazni proces nije zahvatio i svetu oblast visokog obrazovanja.

Mimo DRAŠKOVIĆ, Profesor

Ovi eseji svojim snažnim porukama i nesvakidašnjim kvalitetom dovoljno govore sami za sebe. Uobičajeno i očekivano od mojeg velikog Profesora i mentora, prepoznatljivog kritičara i autora velikog broja naučnih knjiga i članaka, urednika koji je uspio da požrtvovanim radom, znanjem, međunarodnim naučnim uticajem i visokim rejtingom uvrsti crnogorski ekonomski časopis u vodeće svjetske naučne baze. Uvijek je autorativno i filozofski dvosmisleno govorio: „*Ne mogu siromašni konkurisati bogatima*“.

Ko god ga poznaje, jasno mu je: stvarno ne mogu, pogotovo ne u nauci!

Veliko poštovanje za sva dosadašnja djela i ove nove, impresivne esejske kritike, pouke i poruke!

Nikša GRGUREVIĆ

Ova knjiga je kao dvostruko ogledalo: za prepoznavanje opisanih tajkuna, debila i novih klockotrista i za prihvatanje istine za kojom čezne Vesova (i ne samo njegova) naučna, ljudska i profesorska duša!

Istina je, ipak, vječna i ona je najbolje i jedino pravo ogledalo.

Milica DELIBAŠIĆ

Ni kraćih tekstova, ni upečatljivijih poruka i pouka. Autor je želio ne samo da kritikuje, nego i da čitaocima otvoreno i metaforično otkrije razliku između prividnog i stvarnog, tu maglovitu granicu, koja često leži ispod naslaga pogrešnih i/ili sračunatih interpretacija, zabluda, dogmi, neznanja, apologetike,

lažnih obećanja i parola, svega onoga što profesor Veso naziva „*ekonomskim klototrizmom*“.

On uvijek inspiriše na stalno učenje i povećanje znanja. I uvijek uspjeva u tome kod svih protivnika klototrizma!

mr Vladimir Dado PEROVIĆ

Druže, ti si kralj!

Samo pravi i veliki znalac, čist čovjek i patriota može ovako da piše!

Branko Banja KALUDEROVIĆ

Poslije duge pauze (od studentskih dana), već godinu dana se ponovo družim. "Vraćam film" i shvatam da se Veso uopšte nije promijenio u shvatanju života i okruženja. Ostao je vječiti Don Kihot. Veliki i uporni stvaraoc, koji se stalno i uzaludno bori protiv vjetrenjača (klototrizacije). Nije nikad pokušavao da mijenja svijet, niti je u tu mogućnost vjerovao, jer je bio svjestan da ni sebe ne može promijeniti. Ali je uvijek makar pokušavao i iskreno željeo da tekstovima (kao ja slikama i pričom) da ukaže na neke bitne probleme i potrebu da se nešto promijeni nabolje. Ponekad smo slušali, gledali i družili se s beogradskim klototristima početkom 1970-ih godina. Ostali smo njihovi idejni simpatizeri. Podržavam svaku napisanu riječ i kritiku mojeg prijatelja Vesa.

Pero NIKČEVIĆ

SADRŽAJ

PREDGOVOR ZA 4. IZDANJE	5
PREDGOVOR ZA PRETHODNA IZDANJA	11
MOTO	19

1. dio: KLOKOTRIZAM I IDIOTIZAM

KLOKOTRIZAM ILI REFORMIZAM	23
KLOKOTRIZACIJA I NEOLIBERALIZACIJA	27
PISANJE ILI ĆUTANJE	31
PROMJENE ILI KRIZA	35
PRIVIDNO I STVARNO	39
KOMUNISTI I KLOKOTRISTI	43
POLITIKA I SUDBINA	47
RAZVOJ ILI KRIZA	51
PARADOKSI I ORTODOKSI	53
PRILAGOĐAVANJE ILI NAZADOVANJE	57
OGRANIČENJA ILI MOĆ	61
EKONOMIJA ILI POLITIKA	63
GLOBALIZAM ILI "GLIBALIZAM"	69
INDIVIDUALIZAM ILI INSTITUCIONALIZAM... ..	73
KREACIJA ILI IMITACIJA	77
APOLOGETIKA ILI DIJALEKTIKA	79

2. dio: NEUKA NAUKA

DILEME I PARADOKSI	85
FORMALIZACIJA I APSOLUTIZACIJA	91

EKONOMIZIRANJE I MATEMATIZIRANJE	95
SINTEZA I APOTEZA	99
EKSPERIMENT I INSTRUMENT	103
DOKTRINA ILI ART	107
NEUKA NAUKA	111
BIROKRATIZACIJA I DEBILIZACIJA	115
AUTONOMIJA I ANTINOMIJA	121
NAUKA ILI MIT	125
FORMA ILI REFORMA	129
P.S.	133
ZAKLJUČAK	135
UMJESTO POGOVORA	141
O AUTORU	143
IZ RECENZIJA I KOMENTARA ČITALACA	151

Izdavač

.....

Recenzenti

Akademik dr *Slavo KUKIĆ*, redovni profesor
Sveučilište u Mostaru, Ekonomski fakultet

Akademik dr *Bagrat YERZNKYAN*, redovni profesor
CEMI RAN, Moskva

dr *Radislav JOVOVIĆ*, redovni profesor
Univerzitet Mediteran, Podgorica

Lektor i korektor: *Dragoljub Njako NIKČEVIĆ*

Priprema štampe: *Darko Đurović*

Korice: *Ana MATIĆ*

Tiraž: 500 primjeraka

Štampa: Obodsko slovo, Podgorica